

Прыватная ўстанова адукацыі
«Інстытут сучасных ведаў імя А. М. Широкава»

Факультэт гуманітарны
Кафедра менеджменту і камунікацый

УЗГОДНЕНА
Загадчык кафедры
Матульскі Р. С.

31.10.2024 г.

УЗГОДНЕНА
Дэкан факультэта
Іназемцава І. Я.

31.10.2024 г.

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА

*Электронны вучэбна-метадычны комплекс
для студэнтаў спецыяльнасцей 6-05-0215-02 Музычнае мастацтва эстрады,
6-05-0215-10 Камп'ютарная музыка, 6-05-0314-03 Сацыяльна-культурны
менеджмент і камунікацыі*

Складальнік

Гурская А. С., дацэнт кафедры менеджменту і камунікацый прыватнай
ўстановы адукацыі «Інстытут сучасных ведаў імя А. М. Широкава», кандыдат
філалагічных навук, дацэнт

Разгледжана і зацверджана
на пасяджэнні Савета факультэта
пратакол № 6 ад 24.02.2023 г.

УДК 821.161.2(075.8)
ББК 83.3(4Бел)я73

Р э ц е н з е н т ы:

кафедра беларускай і замежнай літаратуры ўстановы адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка» (пратакол № 2 ад 24.09.2024 г.);

Багдановіч І. Э., старшы навуковы супрацоўнік Інстытута літаратуразнаўства імя Янкі Купалы Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Разгледжана і рэкамендавана да зацвярджэння
кафедрай менеджменту і камунікацый
(пратакол № 4 от 31.10.2024 г.)

Б43 Гурская, А. С. Беларуская літаратура : вучэб.-метадыч. комплекс для студэнтаў спецыяльнасцей 6-05-0215-02 Музычнае мастацтва эстрады, 6-05-0215-10 Камп'ютарная музыка, 6-05-0314-03 Сацыяльна-культурны менеджмент і камунікацыі [Электронны рэсурс] / Склад. А. С. Гурская. – Электрон. дан. (0,8 Мб). – Мінск: Інстытут сучасных ведаў імя А. М. Шырокава, 2025. – 137 с. – 1 электрон. апт. дыск (CD).

Сістэм. патрабаванні (мінім.) : Intel Pentium (альбо аналагічны працэсар іншых вытворцаў) 1 ГГц ; 512 Мб апэратыўнай памяці ; 500 Мб свабоднай дыскавай прасторы ; прылад DVD ; аперацыйная сістэма Microsoft Windows 2000 SP 4 / XP SP 2 / Vista (32 біт) ці больш познія версіі ; Adobe Reader 7.0 (альбо аналагічны прадукт для чытання файлаў фармату pdf).

Нумар дзярж. рэгістрацыі ў РУП «Цэнтр лічбавага развіцця» 1182541486 ад 06.02.2025 г.

Вучэбна-метадычны комплекс уяўляе сабой сукупнасць вучэбна-метадычных матэрыялаў, якія спрыяюць эфектыўнаму фарміраванню кампетэнцый падчас вывучэння дысцыпліны «Беларуская літаратура».

Для студэнтаў ВНУ.

ISBN 978-985-547-484-6

© Інстытут сучасных ведаў
імя А. М. Шырокава, 2025

Прадмова

Вучэбна-метадычны комплекс па дысцыпліне «Беларуская літаратура» складзены ў адпаведнасці з патрабаваннямі да абавязковага зместу і структуры дадзенага тыпу вучэбна-метадычнай літаратуры, да ўзроўню падрыхтоўкі дыпламаванага спецыяліста. Патрэба ў падобным выданні ўзнікае з прычыны адсутнасці сучаснага, падрыхтаванага па новых тэхналогіях падручніка па такім складаным, аб'ёмным, інтэлектуальна насычаным прадмеце, як «Беларуская літаратура». Вучэбна-метадычны комплекс прызначаны для студэнтаў 2-га курса спецыяльнасцей «Музычнае мастацтва эстрады», «Камп'ютарная музыка», «Сацыяльна-культурны менеджмент і камунікацыі».

Мэта курса – пазнаёміць студэнтаў з нацыянальным літаратурным працэсам; даць уяўленне пра агульныя напрамкі развіцця літаратуры, змены ў ёй мастацка-светапоглядных сістэм, метадаў, стыляў, жанравых формаў; прааналізаваць жыццёвы і творчы шлях пісьменнікаў, змест іх твораў, месца і ролю ў літаратурным працэсе.

Асноўнымі задачамі вывучэння беларускай літаратуры з'яўляюцца: паглыбленае пазнанне гісторыка-літаратурных працэсаў, іх інтэрпрэтацыі навукоўцамі; засваенне корпусу рэкамендаваных твораў; выпрацоўка навыкаў літаратуразнаўчага аналізу тэксту; выхаванне эстэтычнага густу, адчування прыгожага ў жыцці і літаратуры.

У структуры курса найбольш мэтазгодным уяўляецца спалучэнне храналагічнага прынцыпу з тэарэтычным, аглядавых лекцый і манаграфічных характарыстык творчасці мастакоў слова. Пры вывучэнні літаратурнай спадчыны пісьменнікаў-класікаў і творчых дасягненняў сучасных аўтараў няма неабходнасці спыняцца на ўсіх творах – важна вылучыць этапныя, самыя вядомыя, раскрыць розныя грані творчасці аднаго аўтара. У той жа час у лекцыйным курсе прадстаўлены найбольш складаныя для разумення студэнтамі творы, літаратурна-гістарычныя з'явы. Аўтар-складальнік усведамляе, што пры ўсім імкненні да аб'ектыўнасці ў адборы імёнаў, мастацкіх ідэй і стылявых формаў цяжка пазбегнуць суб'ектыўнасці ў сістэме саміх крытэрыяў адбору і

ацэнкі літаратурных фактаў. Але гэта толькі падкрэслівае, што прапанаваны матэрыял не прэтэндуе на абсалютнасць і закончанасць і дае магчымасць для сутворчасці, уключэння новых імёнаў, ідэй, палемікі.

Дысцыпліна «Беларуская літаратура» садзейнічае засваенню прынцыпаў асноўных літаратуразнаўчых метадаў даследавання, фарміраванню ўяўлення аб агульных заканамернасцях развіцця літаратурнага працэсу, авалоданню прыёмамі літаратуразнаўчага аналізу тэксту, вызначэнню ідэяна-эстэтычнай адметнасці твораў і творчасці пісьменніка ў цэлым, развіццю навыкаў работы з даследчай літаратурай, уменню прымяняць веды ў практыцы філалагічнай інтэрпрэтацыі мастацкага твора.

Змест вучэбна-метадычнага комплексу па дысцыпліне «Беларуская літаратура» структураваны ў адпаведнасці з вучэбнай праграмай і ўключае ўсе неабходныя кампаненты. Выбар тэарэтычнага матэрыялу для асвятлення ў курсе лекцый абумоўлены колькасцю гадзін, вызначаных у вучэбнай праграме, ступенню складанасці літаратурнай з'явы, актуальнасцю праблематыкі. Практычны блок уключае пытанні для абмеркавання ў аўдыторыі з мэтай замацавання праблемных вучэбных тэм, разумення заканамернасцей літаратурных з'яў і фактаў. У раздзеле кантролю ведаў і дапаможным раздзеле ўтрымліваецца неабходная вучэбна-метадычная дакументацыя (пералік пытанняў да экзамену, рэкамендацыйны спіс мастацкіх тэкстаў, вучэбная праграма). Зарыентавацца ў выбары неабходных тэарэтычных і практычных звестак дапаможа спіс навуковай літаратуры.

1. ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

1.1. Канспект лекцый па дысцыпліне

Тэма 1. Старабеларуская літаратура (лекцыя 1)

Умовы ўзнікнення і асаблівасці бытавання даўняй літаратуры

Для ўзнікнення літаратуры неабходна наяўнасць дзяржавы, якая мела б патрэбу ў пісьменстве, а таксама высокі ўзровень развіцця вуснай народнай творчасці. Зараджэнне літаратуры адбываецца ў перыяд, калі старажытныя ўсходнеславянскія землі былі ў складзе адной дзяржавы, што перажывала часы культурна-гістарычнага ўздыму і палітычнай магутнасці (X–XII стст.).

Пісьменнасць на тэрыторыі рассялення ўсходніх славян існавала і раней, аднак моцным імпульсам для літаратурнага развіцця стала прыняцце хрысціянства ў візантыйскім варыянце (988). Хрышчэнне Русі спрыяла яе палітычнаму развіццю і ўзмацненню сувязяў з іншымі дзяржавамі (Візантыяй, Балгарыяй). З Візантыі праз Балгарыю, якая прыняла хрысціянства амаль на 100 год раней – у 869 г., на нашы землі траплялі царкоўна-рэлігійныя кнігі. Царкоўна-рэлігійнае пісьменства напачатку вызначала змест і характар усёй літаратуры, выконвала ідэалагічную ролю, яно паслужыла падмуркам для зараджэння арыгінальнай літаратурнай творчасці. Працэс перасадкі літаратуры з адной краіны ў другую, такім чынам, быў вельмі плённым і прагрэсіўным.

Заснавальнікамі літаратурнай (стараславянскай, царкоўнаславянскай) мовы былі балгарскія асветнікі Кірыла і Мяфодзій, якія стварылі славянскую азбуку. На стараславянскай мове напісаны амаль усе рэлігійныя творы, мова ж помнікаў свецкага пісьменства адрознівалася: яна ўяўляла сабой варыянт апрацаванай гутарковай мовы тагачасных усходніх славян.

Сярод *спецыфічных асаблівасцей* даўняй літаратуры варта назваць: 1) колькасную перавагу царкоўна-рэлігійных твораў над свецкімі; 2) рукапісны характар; 3) сувязь з фальклорам; 4) узаемадзеянне паганскай і хрысціянскай

культур; 5) ананімны характар многіх твораў; 6) шматмоўе; 7) сінкрэтызм; 8) шматжанравасць.

Першымі рукапіснымі кнігамі на ўсходнеславянскіх землях з'яўляюцца Астрамірава Евангелле (50-я гг. XI ст., Кіеў), Ізборнік Святаслава (1073). XI ст. датуецца таксама Тураўскае Евангелле, або Тураўскія лісткі, XII ст. – Полацкае і Аршанскае Евангеллі.

Літаратура ранняга Сярэднявечча

Перакладная літаратура. Перакладная візантыйская літаратура ў той час цесна спалучалася з арыгінальнай, з мясцовымі традыцыямі, творча перапрацоўвалася. Яна знаёміла ўсходнеславянскага чытача з сусветнай гісторыяй, узбагачала маладую арыгінальную літаратуру новымі жанрамі. Найбольшае распаўсюджанне ў часы ранняга Сярэднявечча праз пасрэдніцтва Балгарыі атрымалі кнігі Бібліі (Старога і Новага Запавету). Першыя пераклады біблейскіх тэкстаў былі зроблены Кірылам і Мяфодзіем. Тры з рукапісаў XI–XII стст. створаны на беларускіх землях (Тураўскае, Полацкае і Аршанскае Евангеллі).

Патрыстыка, або апалагетыка (грэч. *apologetikos* – абарончы), займала адно з цэнтральных месцаў сярод перакладной літаратуры. Гэта творы айцоў царквы, рымскіх і візантыйскіх багасловаў, напісаныя ў раннехрысціянскі перыяд (II–III стст., росквіт у эпоху Рыма, у IV–V стст.). Сярод класікаў патрыстыкі вылучаўся Іаан Залатавуст, творы якога карысталіся вялікай папулярнасцю і аказалі значны ўплыў на арыгінальную творчасць мясцовых майстроў слова – Кірылы Тураўскага, Рыгора Цамблака, пісьменнікаў-палемістаў. Апалагетамі хрысціянства таксама з'яўляюцца Іаан Дамаскін, Рыгор Назіанзін (Багаслоў), Васіль Кесарыйскі, патрыстычныя творы якіх былі добра вядомы на Русі ў перакладах на царкоўнаславянскую мову. У патрыстычнай літаратуры абгрунтоўваліся асноўныя палажэнні хрысціянства, даваліся каментары да біблейскіх тэкстаў, вялася палеміка з ерэтыкамі. Двум галоўным відам такой літаратуры адпавядаюць дзве асноўныя жанравыя формы: павучанне і пропаведзь.

Распаўсюджаны быў такі від перакладной царкоўна-рэлігійнай літаратуры, як апокрыфы. *Апокрыфы* (з грэч. таемны) – легендарна-рэлігійныя творы, тэматычна блізкія да кананічных тэкстаў, але з іншай трактоўкай падзей, сюжэтным несупадзеннем. Акрамя таго, у некаторых апокрыфах закраналіся сацыяльныя праблемы, выказваліся ерэтычныя ідэі. Так, у «Аповесці пра стварэнне Богама Адама» сцвярджаецца, што ў стварэнні чалавека прымалі ўдзел боская і д’ябальская сілы, а гэта было недапушчальнай ерассю. У старажытнарускіх спісах захаваліся «Хаджэнне Агапія ў рай», «Жыццё прарока Ераміі», «Сказанне прарока Данііла», «Хаджэнне Багародзіцы па пакутах».

Жыццёвая літаратура, або *агіяграфія* (з грэч. – жыццяпісы святых), – такі від літаратуры, дзе расказваецца пра жыццё духоўнай ці свецкай асобы, кананізаванай хрысціянскай царквой. Агіяграфічныя творы ўзніклі ў першыя стагоддзі хрысціянства ў Рымскай імперыі і ўяўлялі сабой павучальныя гісторыі з жыцця пакутнікаў, якое павінна было служыць прыкладам для вернікаў. Генетычна жыцці ўзыходзяць да антычнай белетрыстыкі, паступова элемент займальнасці саступае месца прагматызму і схематычнасці, творы набываюць выразны дыдактычна-павучальны характар. Жыцці складаюцца па пэўнай схеме-каноне. Звычайна герой ідэалізаваны, пазбаўлены індывідуальных рыс, дзейнічае ва ўмоўных абставінах. З перакладных агіяграфічных твораў бытавалі жыцці Васіля Новага, Ірыны, Антонія Вялікага, «Жыццё Аляксея, чалавека Богага».

Шырока распаўсюджаным жанрам былі *гістарычныя хронікі* – перакладныя грэчаска-візантыйскія творы, у якіх выкладаецца гісторыя народаў Еўропы і Блізкага Усходу, распавядаецца пра дынастыі візантыйскіх імператараў. У хроніках прыводзіцца шмат легендарных паданняў. Добра вядомымі на Русі былі пераклады з грэчаскай мовы на царкоўнаславянскую хронік Іаана Малалы (VI ст.), Георгія Амартола (IX ст.). Так, дзякуючы «Хроніцы Іаана Малалы» старажытнарускі чытач пазнаёміўся з антычнымі міфамі пра Зеўса, Геракла, Дзядала і Ікара, героямі Траянскай вайны.

Папулярнасцю карысталася «Гісторыя Іудзейскай вайны» Іосіфа Флавія пра паўстанне Іудзеі супраць Рыма, удзельнікам якога быў аўтар, разбурэнне рымлянамі Іерусаліма (напісана каля 75–79 гг. н. э.).

Перакладаліся таксама творы *белетрыстыкі*, найбольш вядомыя з якіх «Троя» і «Александрыя». Папулярнасцю карысталіся аповесці пра Акіра Прамудрага, раман «Дзяўгеніевы дзеі», героі якіх – выдуманая персанажы, а не рэальныя асобы.

Акрамя таго, перакладаліся зборнікі прыродазнаўчага характару: «Хрысціянская тапаграфія», «Фізіялог», «Шасціднёвік». Вельмі папулярным быў зборнік афарызмаў, прымавак, кароткіх апавяданняў «Пчала».

Арыгінальная літаратура

Агіяграфія. Хрысціянства на Русі ўсталёўвалася вельмі марудна, таму ўзнікла неабходнасць кананізаваць уласных святых, абавязковая ўмова кананізацыі – наяўнасць жыцця.

Шмат твораў прысвечана князям Барысу і Глебу, сярод якіх: «Сказанне пра Барыса і Глеба» (канец XI – пач. XII ст.), «Чытанне пра жыццё і пагубленне Барыса і Глеба» манаха Нестара (80-я гг. XI ст.). Створанае невядомым аўтарам на аснове летапіснай аповесці «Сказанне...» паклала пачатак і стала ўзорам княскага жыцця. У жыцці не захоўваецца агіяграфічны канон, у цэнтры аўтарскай увагі не ўсё жыццё святых, а толькі адзін эпізод забойства. У творы праводзіцца важная палітычная ідэя радавога старшынства, што павінна было ўмацоўваць феадальны парадак.

Асаблівасці «Сказання...» наступныя: 1) аўтар перадае толькі адзін эпізод, а не ўсё жыццё; 2) няма пасмяротных цудаў; 3) галоўная ідэя не рэлігійная, а палітычная – падпарадкаванне старэйшаму ў родзе.

Ужо ў XI ст. з'яўляецца шэраг твораў пра славянскіх хрысціянскіх пакутнікаў (найбольш вядомае з іх – «Жыццё Феадосія Пячорскага», манаха Кіева-Пячорскага манастыра, напісанае Нестарам).

Больш як у 180 спісах захавалася напісанае на царкоўнаславянскай мове «Жыццё Еўфрасінні Полацкай». Гэты твор – першы выпадак, калі гераіня не

пакутніца, а дзейсная асоба, здольны арганізатар. У «Жыціі...» спалучаюцца адзнакі жанраў жыцця і хаджэння. Мова твора вобразная, экспрэсіўная, надаецца вялікая ўвага рытмічнай арганізацыі, выразная тэндэнцыя да арнаменталізму, упрыгожання тэксту.

Аратарская проза. Радзімай красамоўства лічыцца антычная Грэцыя. Распаўсюджанне на Русі аратарскай прозы (павучанняў) звязана з прыняццем хрысціянства, з прапагандай новай рэлігіі. Помнікі свецкага і царкоўнага красамоўства падзяляюцца на 2 віды: дыдактычныя (павучанні Лукі Жыдзяты, Феадосія Пячорскага) і ўрачыстыя творы. Выдатным узорам урачыстага красамоўства стала «*Слова пра закон і ласку Божую*», напісанае паміж 1037–1050 гг. святаром Іларыёнам. «Слова...» прасякнута патрыятычным пафасам. Асноўная яго ідэя – услаўленне Русі як раўнапраўнай сярод іншых дзяржавы, сцвярджаенне незалежнасці рускай царквы ад Візантыі. Іларыён праводзіць ідэю роўнасці ўсіх хрысціянскіх народаў.

Пісьменнікам-прапаганднікам XII ст. быў **Клімент Смаляціч**, звесткі пра якога захаваліся ў Іпацьеўскім летапісе, дзе вельмі высока ацэньваецца яго асоба. Захаваўся адзін твор Смаляціча «*Пасланне да Фамы прасвітара*», у прыпісцы да якога пазначана, што аўтар напісаў 15 твораў, але нам яны невядомыя. «Пасланне...» узнікла як адказ на гнеўны ліст прасвітара, у якім Фама абвінавачваў Клімента ў славалюбстве, у тым, што ён у сваіх творах больш абапіраўся на вучэнне язычнікаў Арыстоцеля і Платона, чым на хрысціянскія аўтарытэты. Клімент не адмаўляе сваёй прыхільнасці да грэчаскіх філосафаў, сцвярджае, што Біблію можна зразумець, абапіраючыся на філасофскія пастулаты. Фама лічыць, што Святое Пісанне трэба ўспрымаць праз веру, а не асэнсоўваць. Клімент перакананы, што яго трэба ўспрымаць як духоўна, пачуццёва (гэта першая прыступка), так і праз розум. Такая вера не сляпая, а абгрунтаваная. Пазнанне, на думку Смаляціча, – неабходны працэс, які павінен узвышаць чалавека, у розуме чалавечая душа знаходзіць сваё зямное быццё.

Творчасць Кірылы Тураўскага (каля 1130 – каля 1188)

Кірыла Тураўскі – пісьменнік, царкоўны дзеяч, багаслоў, заслужыў славу «другога Залатавуста, што ярчэй за ўсіх празяў на Русі».

На думку даследчыкаў (І. П. Яроміна, В. А. Чамярыцкага, інш.), да літаратурнай спадчыны Кірылы Тураўскага належыць каля 70 твораў: 8 слоўказанняў (Слова на вербніцу, Слова на нядзелю Фаміну); 2 прытчы пра душу і цела, або пра сляпога і кульгавага (кароткая і поўная рэдакцыі); некалькі аповесцей павучальнага зместу (Сказанне пра чын чарнарызца, Аповесць пра беларызца і манаха); пасланні да Васіля – ігумена Пячорскага, князя Андрэя Багалюбскага; 2 пакаяльныя каноны на спачын княгіні Вольгі; 32 спавядальныя малітвы.

«Прытча пра чалавечую душу і цела». Кірыла Тураўскі – майстар алегорыі, на падставе якой і будуюцца прытчы. У творы арганічна спалучаюцца элементы прытчы, візантыйскага красамоўства, публіцыстыкі. Майстэрства Тураўскага – ва ўменні звязваць канкрэтны і сімвалічны планы, яго творы заўсёды маюць падтэкст. Творчасць Кірылы Тураўскага для маладой хрысціянскай літаратуры была адкрыццём красы і мастацкай сілы слова, магчымасць узнікнення такіх дасканалых твораў сведчыць пра існаванне ў той час школьнай адукацыі.

Тэма 1. Старабеларуская літаратура (лекцыя 2)

Літаратура позняга Сярэднявечча

Пачынаючы з XIV ст., можна гаварыць пра ўласнабеларускую літаратуру, станаўленне якой было досыць марудным. Літаратура XIV–XV стст. была яшчэ цесна звязана са старажытнарускімі традыцыямі. Існавалі творы, напісаныя ў папярэдні перыяд. Калі ўзнікала новае, то ў межах традыцыйных форм і жанраў. Найбольшае распаўсюджанне мела літаратура царкоўна-рэлігійнага характару, па-ранейшаму актыўна перапісваліся Евангелле і Псалтыр, творы «айцоў царквы», хаджэнні, апокрыфы і інш. Аднак старажытнаруская літаратура цалкам задаволіць духоўныя запатрабаванні не магла.

Неадпаведнасць яе часу звязвалася таксама з мовай: старажытнаруская і асабліва стараславянская мовы становіліся цяжкімі для разумення, адбываўся разрыў паміж вуснай і пісьмовай мовай.

У XIV ст. пры князю Альгердзе (1345–1377) т. зв. руская мова ў яе мясцовым варыянце стала дзяржаўнай і была афіцыйнай мовай зносін больш за тры стагоддзі. Гэта садзейнічала яе пранікненню ў царкоўна-рэлігійную літаратуру і звужэнню сферы ўжывання стараславянскай мовы.

Станаўленне ўласна беларускай літаратуры адбывалася ў новых гістарычных умовах і непасрэдна звязана з фарміраваннем беларускай народнасці. Беларускія землі ў гэты перыяд уваходзілі ў склад Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага.

Размах на тэрыторыі Беларусі набыла кніжная справа. Захаваліся паметэрску выкананыя, з густам упрыгожаныя пергаментныя Евангеллі – Полацкае, Аршанскае, Друцкае, Лаўрышаўскае, Мсціжскае – выдатныя помнікі беларускай кніжнай культуры XIII–XIV стст.

У XV ст. з’яўляюцца пераклады на беларускую мову рэлігійных аповесцей: «Жыццё Аляксея, чалавека Божага», «Пакуты Хрыстовы», «Аповесць аб трох каралях-валхвах», а ў XVI ст. і кніг Свяшчэннага Пісання, свецкіх твораў «Троя», «Аповесць пра Трышчана».

Арыгінальная беларуская літаратура XIV–XV стст. адносна небагатая, прадстаўлена традыцыйнымі жанрамі. Асабліва плённа развіваецца жанр летапісу («Летапіс вялікіх князёў літоўскіх», «Беларуска-літоўскі летапіс 1446 года»). Некаторыя традыцыйныя жанры ў гэты час прыходзяць у заняпад, напрыклад, жыцці. У XIV–XV стст. не было створана ніводнага арыгінальнага жыцця.

З усіх жанраў царкоўна-рэлігійнай літаратуры на беларускіх землях найбольш плённа развіваюцца хаджэнні. Гэтыя творы непасрэдна не звязаны з кананічнай, богаслужэбнай літаратурай, яны мелі вялікае пазнавальнае значэнне. Жанр узнік у выніку паломніцтва вернікаў у Святую зямлю

Палесціны. Адно з першых падарожжаў у Палесціну здзейсніла Еўфрасіння Полацкая, яе паломніцтва занатавана ў прысвечаным ёй жыцці.

У XIV–XV стст. падарожжы з Беларусі на Бліжні Усход сталі больш частымі – узнік шэраг твораў. Самым цікавым у мастацкіх адносінах з’яўляецца «*Хаджэнне ў Царград і Іерусалім*», напісанае ў канцы XIV ст. смаленскім дзяканам Ігнаціем Смаляніным. Гэты твор мае важнае літаратурнае і навукова-пазнавальнае значэнне, уяўляе сабою пераход ад уласна хаджэнняў у Святую зямлю да апісання падарожжаў за мяжу наогул.

Другі паўднёvasлавянскі ўплыў. У XIV–XV стст. краіны Балканскага паўвострава былі захоплены туркамі-асманамі, яро якіх працягвалася больш за чатыры стагоддзі. Многія выдатныя дзеячы балгарскай і сербскай культуры вымушаны былі эміграваць у іншыя славянскія краіны, у тым ліку і ВКЛ. Так, на беларуска-літоўскіх землях жылі балгарскі царкоўны дзеяч Кіпрыян (пасля – мітрапаліт Кіеўскі і ўсяе Русі), яго пляменнік Грыгорый Цамблак (першы мітрапаліт ВКЛ).

Кіпрыян (каля 1330–1406) у 1373 г. канстанцінопальскім патрыярхам быў накіраваны ў ВКЛ з місіяй прымірэння і аб’яднання духавенства Кіева-Літоўскай мітраполіі і мітрапалітаў Масквы. Ён перакладаў і распаўсюджваў богаслужэбныя кнігі, да нашага часу дайшлі аўтографы некалькіх яго прамоў, якія сведчаць пра высокую філалагічную і багаслоўскую культуру аўтара.

Другі паўднёvasлавянскі ўплыў на культуру беларусаў, украінцаў і рускіх выявіўся ў перанясенні на нашу глебу стылю «*пляцення славес*». Гэты стыль заключаецца ў стварэнні своеасаблівага славеснага арнаменту, які ўяўляе сабою спалучэнне сугучных і аднакарэнных слоў, сінанімікі і рытмікі мовы. Яму ўласцівы складаны сінтаксіс, нагнятанне аднародных параўнанняў і эпітэтаў. Асноўным прынцыпам арганізацыі тэксту з’яўляецца паўтор, на яго аснове ўзнікае скразная тэма і лейтматыў. Усе прыёмы ў творах, напісаных у стылі «*пляцення славес*», разлічаны на ўзмацненне сэнсу, стварэнне звышсэнсу, які надае новыя адценні асноўнай думцы. Адзнакі гэтага стылю заўважаюцца ў

новых перакладах Евангелля, новых рэдакцыях «Апостала», «Псалтыра», «Служэбных міней», «Шасціднёвіка», у творах аратарскай прозы.

Грыгорый Цамблак (1364–1419) – найбольш вядомы прадстаўнік красамоўства ў гэты перыяд. Будучы рэлігійны дзеяч, пісьменнік, першы мітрапаліт ВКЛ нарадзіўся ў балгарскім горадзе Вяліка-Тырнава. Яго творы на царкоўнаславянскай мове адносяць да балгарскай, сэрбскай, малдаўскай, румынскай, старажытнарускай і старабеларускай літаратур. Прозвішча яго таксама пішуць па-рознаму: Цамвлак, Цымівлак, Сімівлак, але часцей – Цамблак, пазначаюць і толькі манастырскае імя Грыгорый.

У час турэцкай экспансіі на Балканах Цамблак вымушаны быў пакінуць радзіму (1394). Упершыню беларускія землі наведаў у 1406 г., калі ехаў праз іх у Маскву да свайго дзядзькі, мітрапаліта ўсяе Русі Кіпрыяна. З 1409 г. ён пасяліўся ў Кіеве. У 1415 г. сабор заходнерускіх епіскапаў, нягледзячы на анафемы Канстанцінопаля і рускага мітрапаліта Фоція, зацвердзіў Цамблака мітрапалітам кіеўскім і літоўскім.

Даследчыкі лічаць Цамблака аўтарам больш як 40 твораў, збераглося і вядома 26 (у т. зв. літоўскі перыяд ім напісана каля 10 твораў). Гэта пераважна дыдактычна-панегірычныя, урачыстыя словы на розныя святы і асобныя выпадкі рэлігійнага жыцця. Ён займаўся таксама перапісваннем богаслужэбных кніг, на Беларусі працягваў і развіваў традыцыі ўрачыстага красамоўства, закладзеныя Кірылам Тураўскім. Яго творы (пропаведзі, пахвальныя і палемічныя словы, павучанні, жыцці), напісаныя вобразнай мовай, насычанай метафарами, параўнаннямі, рознымі складанымі фігурамі, карысталіся вялікай павагай ва ўсім славянскім свеце. Але з-за таго, што Цамблак занадта наследаваў візантыйскія ўзоры і пісаў у стылі «пляцення славес», творы часам станавіліся цяжка зразумелымі. Тым не менш пропаведзі і словы Цамблака станоўча паўплывалі на развіццё тагачаснай і больш позняй беларускай аратарскай прозы, спрыялі ўмацаванню культурных сувязяў усходніх і паўднёвых славян.

Тэма 2. Літаратура эпохі Адраджэння

У культурна-гістарычным плане XVI ст. на Беларусі было эпохай Рэнесансу (ад франц. Renaissance – адраджэнне). Сам тэрмін «адраджэнне» быў уведзены італьянскім мастаком, гісторыкам мастацтва Д. Вазары. Гэты час стаў залатым векам беларускай літаратуры і засведчыў сябе дзейнасцю Ф. Скарыны, Я. Вісліцкага, М. Гусоўскага, А. Рымшы, Л. Сапегі і інш.

Акрамя сацыяльна-эканамічных (наступленне эпохі сталага феадалізму), існаваў шэраг гістарычна-грамадскіх прычын узнікнення і развіцця беларускага Адраджэння:

- паўднёваславянскі ўплыў з яго паваротам да ўнутранага жыцця чалавека;
- шырокае развіццё ў XIV–XV стст. рэлігійна-царкоўнага асветніцтва з увагай да аналітычна-разумовага пачатку;
- абуджэнне пачуцця асобы праз чытанне летапісаў, у якіх увасаблялася гістарычнае мінулае народа (нездарма першай паэмай Адраджэння стала паэма пра Грунвальд «Пруская вайна» Я. Вісліцкага, а цэнтральным героем «Песні пра зубра» М. Гусоўскага – князь Вітаўт);
- уплыў польскага і чэшскага Адраджэння, а праз іх – кантакты з заходнееўрапейскім Рэнесансам;
- светапогляд гэтай эпохі вызначалі ідэі рэнесансавага гуманізму: прызнанне чалавека свабоднай і моцнай істотай, яго магчымасці самому вырашаць уласны лёс, гарманічна развівацца і самаўдасканалвацца, сцвярджэнне прыярытэту агульначалавечых духоўных каштоўнасцей.

Усходнеславянскае, у тым ліку і беларускае, Адраджэнне гістарычна з’ява больш позняя ў параўнанні з еўрапейскім, аднак тыпалагічна блізкая, мае тыя ж характарыстыкі:

- зварот да ідэалаў антычнасці;
- антрапацэнтрычны характар, які супрацьстаяў сярэдневяковаму тэацэнтрызму (theos – бог). У цэнтры ўвагі Адраджэння – чалавек зямны з усімі яго радасцямі, разам з тым боскі пачатак не адмаўляўся;

– прынцып усёдазволу, пафас радасці жыцця, абумоўленыя разбурэннем догмаў, цікавасцю да ўсяго на свеце (напрыклад, у палітыцы ўсёдазвол спарадзіў макіявелізм, у грамадскім жыцці – шляхецкія вольнасці);

– культ ведаў, развіццё навук, а таксама ўздым мастацтва (у Еўропе – дзейнасць Мікеланджэла, Леанарда да Вінчы, Рафаэля, Каперніка, час географічных адкрыццяў Калумба і Магелана);

– своеасаблівы светапоглядны дуалізм: уздымаючы на п’едэстал чалавека-творцу, адраджэнец і на Бога глядзеў як на творцу, дэміурга-мастака;

– увага да народных моў, якія ігнараваліся Сярэднявеччам, дзе лаціна і царкоўнаславянская былі культавымі і мовамі навукі.

Побач з гэтымі агульнымі рысамі беларускае Адраджэнне мае свае *спецыфічныя асаблівасці*. Па-першае, яно характарызуецца сінтэзам усходняй, грэка-візантыйскай, і заходняй, рымска-каталіцкай, культурных плыняў. Па-другое, на Беларусі Адраджэнне адбывалася са спазненнем у параўнанні з класічным, італьянскім, і развівалася паралельна з Рэфармацыяй, а пазней існавала ва ўмовах развіцця Контррэфармацыі і барока.

Рэфармацыя (ад лац. *reformatio* – змяненне) – рэлігійна-культурны рух у Еўропе, які набыў форму барацьбы з каталіцкай царквой. Гэты рух узнік у Заходняй Еўропе і звязаны з імёнамі Марціна Лютэра, Жана Кальвіна. Рэфармацыя была самастойнай, паралельнай Рэнэсансу з’явай, аднак таксама вынікала з асветніцкіх традыцый Сярэднявечча, з яго ерэтычных плыняў. Выдатнымі фігурамі беларускай Рэфармацыі сталі С. Будны, В. Цяпінскі, А. Волан.

Сярод прычын узнікнення на Беларусі ў XVI ст. Рэфармацыі былі наступныя: прысваенне касцёламі зямельнай уласнасці, злоўжыванні грашовымі сродкамі, парушэнне нормаў абету, хрысціянскіх заветаў і інш. Таму рэфармацыйны рух выступаў за чысціню веры, яго асноўным лозунгам быў «За Бога, але без папы рымскага».

Храналагічна беларускае Адраджэнне абмяжоўваецца XVI ст., у XVII ст. яму на змену прыходзіць барока. Рэфармацыйны рух працягваў развівацца і ў XVII ст., ва ўмовах Контррэфармацыі.

Як адзначалася, для беларускай літаратуры XVI ст. стала «залатым векам». Важнай асаблівасцю новай літаратуры было арганічнае спалучэнне ў ёй традыцый старабеларускага прыгожага пісьменства з новымі ідэямі і мастацкімі прынцыпамі. У гэты час літаратура перастае быць ананімнай, зараджаюцца індывідуальныя пісьменніцкія стылі, узнікае лірыка (яе вытокі – у панегірычнай паэзіі). Пачынальнікам беларускай лірыкі свецкага і рэлігійна-духоўнага зместу стаў Ф. Скарына. Плённае развіццё атрымалі эпас і публіцыстыка: з’явіўся шэраг буйных паэм, найбольш значныя з якіх «Пруская вайна» Я. Вісліцкага, «Песня пра зубра» М. Гусоўскага, «Радзівіліяда...» Я. Радвана; публіцыстычнае майстэрства выявілі ў сваіх прадмовах Ф. Скарына, С. Будны, В. Цяпінскі і інш. Яшчэ адна адметнасць беларускай літаратуры гэтага часу ў тым, што побач з творчасцю на народнай мове адбываецца і росквіт новалацінскага мастацтва.

Ян Вісліцкі (каля 1485 – 1520-я гг.) – аўтар аднаго з самых знакамітых твораў на лацінскай мове – паэмы «Пруская вайна» (1516). Акрамя таго, вядомыя яго вершы «Ода да караля Жыгімонта», «Элегія да Багародзіцы дзевы Марыі», «Эпіграма на зайздросніка».

Паэма «Пруская вайна» – твор гераічнага зместу, першы па часе напісання ў рыцарскім эпасе славян. Тут упершыню вылучаны беларусы, а таксама акрэслены межы ВКЛ як агульнай дзяржавы продкаў сучасных беларусаў, украінцаў і літоўцаў. Для еўрапейскага чытача паэма адкрывала невядомы край, яго прыроду і насельнікаў. Напісаны гекзаметрам твор прысвечаны важнай падзеі ў жыцці ВКЛ і Польскай Кароны – перамозе над крыжакамі ў Грунвальдскай бітве (15 ліпеня 1410 г.) войскаў Ягайлы і Вітаўта.

Кампазіцыйная будова паэмы. Твор мае некалькі структурных частак:

– Верш-заахвочванне. Вісліцкі звяртаецца да свайго настаўніка прафесара Паўла з Кросны, удзельніка Таварыства паэтаў, падтрымаць твор, напісаць да яго вершаваны ўступ.

– Празаічны зварот да Паўла Кроснінскага, у якім Я. Вісліцкі сцісла расказвае пра творчую гісторыю паэмы, успамінае некаторыя факты ўласнай біяграфіі, піша, што ён «народжаны амаль у цэнтры варварства», «у самай глыбі няпольскіх зямель» – значыць на Беларусі, – называе сябе выхаванцам Польшчы.

– Аргументы да трох кніг – сціслы пераказ зместу кожнай часткі.

– Тры кнігі, прысвечаныя каралю Жыгімонту I Старому.

Асаблівасці Рэфармацыі на беларускіх землях: вострапалітычны змест, недастатковая выяўленасць нацыянальнай формы, звужанасць сацыяльнай базы.

Тэма 3. Літаратура XVII–XVIII стагоддзяў (лекцыя 1)

Літаратура пераходнага перыяду ўключае ў сябе 2 этапы: літаратура *позняга барока* (другая пал. XVII ст. – першая трэць XVIII ст.) і *Асветніцтва* (з 40–50-х гг. XVIII ст.). Ранняя барока развіваецца ў межах Контррэфармацыі (першая пал. XVII ст.).

Літаратура барока

Беларускае барока (ад італьянскага *barocco* – «вычварны», «мудрагелісты»), як і еўрапейскае, нараджалася ў эпоху Контррэфармацыі і было вынікам росту нацыянальнай свядомасці народа. Літаратуры барока ўласціва:

– эмацыйная напружанасць, драматызм, апеляцыя не да розуму (як у рэнесансавай літаратуры), а да пачуцця;

– спалучэнне сярэднявечных і рэнесансавых традыцый з фальклорнымі;

– кантраснасць, «сумяшчэнне несумяшчальнага», сінтэз высокага і нізкага;

– стварэнне навакольнага свету ў «знаках», «эмблемах», а не «капіраванне» яго ў вобразах;

– раздвоенасць, няпэўнасць героя, які ўвесь час вагаецца паміж аптымізмам і песімізмам, памкненнямі духу і патрэбамі цела, радасцю жыцця і перспектывай непазбежнай смерці;

– дынамічнасць кампазіцыі, пышная дэкаратыўнасць, ускладненасць формы, метафарычнасць мовы, выкліканыя жаданнем здзівіць, уразіць.

У беларускім барока вылучаюцца розныя стылявыя тэндэнцыі – «шцілі». «Высокае», элітарнае, барока звязана са старабеларускай традыцыяй, характарызуецца рытарычнай узнёсласцю, фармальнай ускладненасцю, сімвалічнасцю (у паэзіі – С. Полацкі, А. Белабоцкі). «Сярэдняе» барока, запатрабаванае прадстаўнікамі шляхты, актыўна выкарыстоўвала заходнееўрапейскія традыцыі, не губляючы сувязь з народнымі (Д. Рудніцкі). «Нізкае», народнае, барока прадстаўлена калядкамі, інтэрмедый, батлейкай, інтымна-песеннай лірыкай. Нягледзячы на барацьбу паміж стылямі, яны часта плённа ўзаемадзейнічалі.

Паэзія. Асаблівай стылявой разнастайнасцю вызначалася беларуская барочная лірыка. У эпоху ранняга барока (пач. XVII ст.) развіваецца любоўная, сатырычная і грамадска-філасофская паэзія. Прамежкавае становішча паміж сатырычнай і грамадска-філасофскай барочнай лірыкай і бурлескна-сатырычнай паэзіяй эпохі Асветніцтва займаюць *звярыныя гратэскі* Дамініка Рудніцкага.

Андрэй (Ян) Белабоцкі – прадстаўнік «высокага шцілю» ў паэзіі барока. Дакладных звестак пра гады яго жыцця не захавалася: хутчэй за ўсё, нарадзіўся ў сярэдзіне XVII ст. у Слуцку. Галоўны літаратурны твор – «*Пентатэугум, або пяць кніг кароткіх*», напісаны на царкоўнаславянскай мове. Галоўная яго ідэя – асуджэнне марнасці зямнога жыцця і выказванне страху перад смерцю. Для «Пентатэугума», як і іншых твораў барока, характэрна падкрэсленая эмацыйнасць, кантраснае супрацьпастаўленне зямнога і нябеснага, жыцця і смерці, добра і зла – шырока выкарыстоўваецца антытэза. Надзвычай вобразна апісваецца карціна Нябеснага Суда, аднолькава страшныя пакуты цароў,

князеў, баяр і рабоў. У пэўным сэнсе гэты твор з’яўляецца працягам *інфернальнай* (ад лац. пекла) тэмы ў свецкай паэзіі, пачатак якой паклаў Дантэ.

Сімяон Полацкі (1629–1680)

Развіццё грамадскіх адносін, перакрываўленні культурных традыцый Усходняй і Заходняй Еўропы падрыхтавалі на Беларусі глебу, якая спрыяла з’яўленню прафесійных пісьменнікаў. Першы сярод іх – Самуіл Гаўрылавіч Пятроўскі-Сітняновіч, а прызванне Полацкі ён атрымаў у Маскве па месцы свайго паходжання. Ён стаяў ля вытокаў беларускага барока, пісаў на беларускай, царкоўнаславянскай, лацінскай і польскай мовах, рабіў пераклады з латыні і польскай мовы, літаратурныя апрацоўкі папулярных свецкіх і царкоўных твораў. Яго пісьменніцкая спадчына стала выдатным дасягненнем старажытнай культуры ўсіх славянскіх народаў.

У *беларускі перыяд* творчасці (ранняе барока) найбольш плённым быў час знаходжання Сімяона ў полацкім Богаяўленскім манастыры. Тут ім напісаны элегіі «Стихи краесогласные...», «Прилог к преподобной матери Ефросинии» і інш. Гэтыя прасякнутыя патрыятычнымі матывамі творы сведчылі, што ў цэнтры ўвагі С. Полацкага – радзіма, яе мінулае, сучаснасць, будучыня. Аднак у 1656 г. ён захоплена вітае прыезд маскоўскага цара Аляксея Міхайлавіча ў Полацк, глыбока не асэнсоўваючы мэт яго ваенных паходаў на Захад. З гэтай нагоды паэт стварае «Метры» (т. зв. «Полацкія метры»), напісаныя ў новым, распрацаваным ім публіцыстычным жанры *дэкламацыі*.

Маскоўскі перыяд творчасці С. Полацкага быў вельмі плённым. Тут ён пісаў п’есы, багаслоўскія працы, вершы, займаўся перакладчыцкай дзейнасцю – выдаў паэтычны пераклад псалмоў Бібліі – «*Псалтырь рифмотворная*». Сапраўднай энцыклапедыяй XVII ст. стаў зборнік паэзіі С. Полацкага «*Вертоград многоцветный*». Тут у вершаванай форме пададзены самыя розныя звесткі па гісторыі, геаграфіі, антычнай міфалогіі, тэалогіі і іншых навук. Патрыятычныя вершы склалі яшчэ адзін даволі аб’ёмны зборнік – «*Рифмологион*», што, як і папярэдні, пісьменнік падрыхтаваў да друку, але выдаць не паспеў. Памёр у Маскве ў 50-гадовым узросце.

С. Полацкі садзейнічаў далейшаму развіццю літаратуры, ўзбагаціўшы яе новымі жанрамі і тэмамі:

- 1) *філасофска-пазнавальныя вершы* («Карціна чалавечага жыцця»);
- 2) *дыдактычна-філасофскія алегорыі* («Арон сапраўдны», «Камень», «Хлеб», «Пагарда да славы» і інш.);
- 3) *грамадска-палітычная лірыка* («Праўда бессмяротнасці», «Вобраз», «Любоў да падданных»);
- 4) *сатырычныя вершы* («Манах», «Паклёпнік», «П'янства» і інш.);
- 5) *сатырычныя паэмы на польскай мове* («Роспач караля шведскага», «Шведскі кароль шукае сваіх афіцэраў»);
- 6) *графічныя вершы* («Орёл российский», «Благоприятствование цару...», «Царствуй многа лета»);
- 7) *астралагічная паэзія* (верш-гараскоп);
- 8) *п'есы навучальнага зместу* («Трагедия о Навуходносоре царе...», «Комедия притчи о блудном сыне»);
- 9) *багаслоўскія трактаты* (кніга «Вянец веры кафаліцкія»);
- 10) *царкоўныя «словы» і казанні* (рукапісныя зборнікі «Абед душэўны», «Вячэра душэўная»).

Такім чынам, творчасць С. Полацкага стала своеасаблівай энцыклапедыяй новай барочнай культуры, якую ён стварыў на Беларусі і ў Расіі. Яшчэ пры жыцці паэт займеў сусветную славу, а ў 1980 г. яго імя было ўнесена міжнароднай арганізацыяй ЮНЕСКА ў календар міжнародных дат дзеячаў культуры.

Гістарычная проза. Да барочнай гістарычнай прозы адносіцца напісаная па-польску «*Магілёўская хроніка*», якая ахоплівае перыяд з 1526 па 1746 г., пазней запісы даведзены да 1856 г. Крыніцамі твора паслужылі польскія хронікі, гістарычныя запісы, архіўныя дакументы, уласныя назіранні аўтараў, успаміны відавочцаў апісаных падзей. Хроніка ўяўляе сабой летапісныя пагадовыя запісы, аднак з канца XVII ст. аповед нагадвае дзённікавыя запісы і ўспрымаецца як своеасаблівы дзённік горада. Пад уздзеяннем барокавай

паэтыкі (метафарычнасці, узнёсласці) летапіснае паведамленне ператвараецца ў мастацкі твор – гістарычнае апавяданне.

Аўтабіяграфічная проза. У пераходны перыяд працягваюць развівацца традыцыі мемуарыстыкі. Важная асаблівасць такой прозы – ператварэнне ўспамінаў-мемуараў у жанр біяграфічных прыгод-авантур. Яркім прыкладам сталі «*Авантуры майго жыцця*» (на польскай мове) наваградскай лекаркі Саламеі Рэгіны Пільштыновай-Русецкай (1718 – пасля 1760). Нататкі гэтай жанчыны-авантурысткі ўспрымаюцца як займальны і цікавы літаратурны твор. Аўтарка ўсведамляла мастацкія вартасці сваёй кнігі і збіралася надрукаваць яе, для чаго падрыхтавала заключную частку «*Песня мае кампазіцыі*», вытрыманую ў барочных традыцыях.

Сатырычная проза перыяду ранняга барока прадстаўлена ананімным творам «*Прамова Мялешкі*» і «*Лістом да Абуховіча*», напісаным мазырскім (наваградскім, слuckім – ?) шляхціцам Цыпрыянам Камунякам. У абодвух творах упершыню выкарыстоўваецца мастацкая фантазія.

Драматургія барока. Менавіта ў эпоху барока ўзніклі першыя беларускія п’есы. Пераважна гэта былі *інтэрмедыі* – кароткія камічныя сцэнка, што разыгрываліся паміж актамі асноўнай лацінамоўнай ці польскамоўнай драмы (сюжэты для драм браліся ў асноўным са Святога Пісання, антычных і гістарычных твораў). На сёння вядома больш за 20 беларускіх інтэрмедый, якія ставіліся ў езуіцкіх школьных тэатрах у Полацку, Нясвіжы, Пінску, Гародні, Мінску, Бабруйску, Слуцку і іншых гарадах Беларусі («*Чорт Асмалейка*», «*Іван і царкоўны стораж*» і інш.).

У часы барока папулярным на беларускіх землях стаў і лялечны тэатр – батлейка. З’яўленне яго звязана са святамі Каляд і Хрышчэння, калі шкаляры і хрысціянскія семінарысты (а пазней – сяляне і рамеснікі) хадзілі з батлейкай па вёсках і мястэчках. У рэпертуары батлеек былі інтэрмедыі і *народныя драмы*, сярод якіх вялікай папулярнасцю карысталіся творы «Цар Ірад» і «Цар Максіміліян». Беларуская народная драма характарызуецца сінтэзам элементаў

трагедыі і камедыі-фарса, натуралістычных дэталей і ўмоўнасцей. Яна стала адной з самых цікавых з'яў беларускага барока.

Тэма 3. Літаратура XVII–XVIII стагоддзяў (лекцыя 2)

Літаратура Асветніцтва

Другая палова XVIII ст. у гісторыі літаратуры і мастацтва Беларусі характарызуецца як перыяд Асветніцтва. (Прадстаўнікі Асветніцтва ў Еўропе: Вальтэр, Д. Дзідро, Ж. Ж. Русо, П. Бамаршэ, І. В. Гётэ, Ф. Шылер, Дж. Свіфт, Д. Дэфо.)

Замест барочнай няўпэўненасці, алегарычнасці, ускладненасці Асветніцтва прапануе рацыяналізм, дакладнасць. Рэчаіснасць не пераствараецца, як раней, у «сімвалах» і «эмблемах», а ацэньваецца па законах розуму. Прыярытэт навукі, асветы становіцца вызначальнай ідэяй эпохі. Асветнікі ставілі перад сабой задачу фарміраваць чалавека як грамадзяніна і патрыёта, выходзіць разумовыя і маральныя якасці. Адметнасць асветніцкай літаратуры на Беларусі – змяншэнне колькасці твораў на беларускай мове, асноўная мова – польская (Ю. Нямцэвіч, Ф. Князьнін, Ф. Карпінскі). Літаратурныя напрамкі эпохі: класіцызм з яго апеляцый да розуму і сентыменталізм, скіраваны да пачуцця.

Класіцызм. Літаратура Асветніцтва развівалася ў Беларусі пераважна ў рэчышчы класіцызму. Класіцызм – мастацкі метада, які вызначаецца кананізацыяй антычнай класікі як эстэтычнага ўзору. Адпаведнасць узору як эстэтычную норму замацоўвае жанравая і стыльвая іерархія: да «высокіх» жанраў належаць трагедыя, эпапея, ода; да «нізкіх» – камедыя, сатыра, байка. Унутры кожнага жанру таксама дзейнічалі свае законы: напрыклад, у творах драматургіі павінна захоўвацца адзінства часу, месца і дзеяння.

Паэзія. У гэты час царкоўна-рэлігійная і панегірычная вершатворчасць цалкам перайшла на польскую мову, інтымная лірыка, якая вельмі плённа развівалася ў часы барока, амаль знікае з рукапісных зборнікаў. Асноўнае месца займалі:

– *бурлескна-сатырычныя творы* (ад фр. – жарт) – пародыі на біблейскія сюжэты, звязаныя са святамі велікоднага і каляднага цыклаў (верш «Уваскрэсенне Хрыстова»);

– *патрыятычныя творы* (ананімны верш «Песня беларускіх жаўнераў», прысвечаны паўстанню Т. Касцюшкі);

– *віншавальная паэзія* (верш Яна Храптовіча «Всем многі век в новай хаці»).

Драматургія. Найбольш плённа ў перыяд Асветніцтва на Беларусі развіваецца тэатр, дзе вылучаюцца 3 кірункі: прыдворны, аматарскі і школьны тэатр.

Станаўленне *прыдворнай* драматургіі было звязана з імем **Францішкі Уршулі Радзівіл** (1705–1753), жонкі Міхала Казіміра Радзівіла Рыбанькі, якая паходзіла з княжацкага роду Вішнявецкіх. Методыка мастацкай творчасці Ф. У. Радзівіл засноўвалася на адаптацыі замежных літаратурных сюжэтаў да беларускай глебы (перарабіла асобныя часткі «Дэкамерона» Бакача, 3 п’есы Мальера).

У *школьным тэатры* працягваюць развівацца інтэрмедыі, найбольш распаўсюджаныя ў гэты час у праваслаўных і ўніяцкіх школах, дзе набываюць востра сацыяльнае гучанне («*Селянін у касцёле*», «*Селянін на споведзі*»). Інтэрмедыя набывае жанравую адметнасць, зместавую самастойнасць, незалежнасць ад драмы, паміж сцэнамі якой выконвалася, з’яўляецца сюжэт у сучасным сэнсе слова. Інтэрмедыя займела адзнакі камедыі.

«*Вакханалія*» (1725) стала першым сведчаннем узнікнення ў беларускай драматургіі новага жанру – камедыі. Тут разам з мудрацом Дыягенам і польскімі панамі дзейнічаюць «русін» Васіль, яго «парабак» Селівон (гавораць па-беларуску).

У другой палове XVIII ст. цэнтрам беларускай драматургіі стаў Забэльскі школьны тэатр на Полаччыне. Адзін з яго стваральнікаў, выкладчык рыторыкі **Міхал Цяцёрскі**, пісаў для тэатра трагедыі на польскай мове і на лаціне. Ён перарабіў камедыю Мальера «*Доктар па прымусе*». Замест трох актаў Цяцёрскі

зробіў пяць – як таго патрабуюць каноны класіцысцкай драмы, апусціў жаночыя вобразы, увёў вобразы сялян Хведара і Апанаса, якія гавораць па-беларуску, зробіў павучальна-маралізатарскай канцоўку твора. Фактычна п'еса М. Цяцёрскага стала самастойным творам.

Найбольш арыгінальным драматычным творам беларускага Асветніцтва можна лічыць «*Камедыю*» **Каятана Марашэўскага**, прафесара рыторыкі і паэтыкі той жа Забэльскай дамініканскай гімназіі-калегіі. Яго першая літаратурная праца – трагедыя «*Свабода ў няволі*» (1787), пастаўленая ў школьным тэатры, была напісана па-польску. Але ў наступным творы пад назвай «*Камедыя*» (1787) асноўны тэкст падаецца па-беларуску. «Камедыя» К. Марашэўскага стала першым значным праяўленнем новай беларускай драматургіі.

Тэма 4. Літаратура XIX стагоддзя (лекцыя 1)

Узнікненне новай беларускай літаратуры датуецца першымі дзесяцігоддзямі XIX ст. Яна, як і іншыя еўрапейскія літаратуры, развівалася ў час, што характарызаваўся важнымі гістарычнымі працэсамі. Фактарамі, якія вызначалі характар грамадскага жыцця, былі наступныя: паступовы распад феадальна-прыгонніцкага ладу, станаўленне і развіццё капіталістычных адносін і ў сувязі з гэтым фарміраванне нацый, узмацненне вызваленчага руху народа. Беларуская літаратура XIX ст. развівалася ў цеснай сувязі з ідэйна-мастацкімі традыцыямі суседніх літаратур. Уплыў на яе фарміраванне аказала Вялікая французская рэвалюцыя, ідэі Асветніцтва з яго верай у розум і творчыя сілы чалавека і рамантызму, з уласцівай яму павышанай увагай да духоўнага свету чалавека, культам фальклору. Новая беларуская літаратура абаявалася таксама на ідэалы Адраджэння і па-новаму сцверджання ім эстэтычных традыцый антычнасці. Беларуская літаратура XIX ст. была глыбока гуманістычнай па сваёй ідэйнай накіраванасці, у сваім імкненні да сацыяльнай справядлівасці, пропаведзі дабрыні і міласэрнасці.

Першай характэрнай рысай новай беларускай літаратуры з’яўляецца тое, што ў цэнтры яе ўвагі быў вобраз селяніна, які ў параўнанні з іншымі вобразами (пана-прыгнятальніка, царскіх чыноўнікаў, народных заступнікаў) выпісаны найбольш поўна і ўсебакова.

Другая характэрная прыкмета – блізкасць літаратуры да вуснай народнай творчасці, яе фальклорная аснова. Народна-сялянскі і фальклорны каларыт беларускай літаратуры XIX ст. быў гістарычна абумоўлены, вынікаў з асаблівасцей сацыяльна-палітычнага развіцця беларускага народа. З цягам часу адносіны пісьменнікаў да фальклору змяняліся: ад непасрэднага ўключэння ў арыгінальную творчасць фальклорных вобразаў і матываў, выкарыстання паэтыкі (літаратура развіаецца як ананімная) – да больш творчага засваення тэм, вобразаў, ідэй, іх трансфармацыі, абнаўлення.

Прычыны ўзнікнення новай беларускай літаратуры напрамую звязаны з грамадска-палітычнымі працэсамі развіцця Беларусі. Першым штуршком для яе зараджэння яшчэ да рэформы 1861 г. быў антыпрыгонніцкі рух сялянства, пасля рэформы – нарастанне рэвалюцыйных настрояў, абумоўленае абезземельваннем. Другой прычынай быў рост нацыянальнай самасвядомасці.

Рух народных нізоў і рост нацыянальнай свядомасці ўплывалі на настроі і думкі шляхты і т. зв. краёвай інтэлігенцыі, творчая роля якой у зараджэнні новай беларускай літаратуры і яе развіцці на працягу ўсяго стагоддзя вельмі вялікая. Менавіта са шляхты выйшлі найбольш значныя прадстаўнікі літаратуры гэтага перыяду – Я. Баршчэўскі, Я. Чачот, А. Рыпінскі, В. Равінскі, В. Дунін-Марцінкевіч, Я. Лучына, Ф. Багушэвіч і інш. Так, Я. Чачот адзін са сваіх першых вершаў – «На прыезд Адама Міцкевіча» – напісаў па-беларуску ў 1819 г. (пасля выдаў каля 40 твораў на беларускай мове) і гэтым фактычна стаў пачынальнікам новай беларускай літаратуры. Аднак у выкарыстанні мовы народа пісьменнік кіраваўся навукова-этнаграфічнымі інтарэсамі, ён пісаў беларускія творы найперш для вучоных-лінгвістаў, каб захаваць узоры мовы. Чачот пра беларускую мову: *«Сумнявацца трэба, каб яна стала пісьмовай і развівалася асобна»*.

Свядомы зварот да народнай мовы ажыццявіў В. Дунін-Марцінкевіч «*для заахвочвання яго [народа] да асветы ў духу яго звычайу, паданняў і разумовых здольнасцей*».

Зараджэнне і развіццё новай беларускай літаратуры жылі розныя крыніцы.

Традыцыі старажытнай літаратуры. Сувязі з мастацкімі набыткамі папярэдніх стагоддзяў не было, у адрозненне ад іншых літаратур, што развіваліся «нармальна», непасрэднымі і шырокімі. У гісторыі беларускай літаратуры пераходны працэс быў моцна дэфармаваны сацыяльна-гістарычнымі абставінамі: даўнейшыя традыцыі ўваходзілі ў новую літаратуру не прама, а праз эстэтычны вопыт, як часціна беларускага нацыянальнага характару, асабліва сцэнаразнасці. Таму, нягледзячы на сувязь з літаратурай папярэдніх перыядаў, новая беларуская літаратура – з’ява ў многім якая адрозная па ідэйных і мастацкіх асаблівасцях.

Народная паэтычная творчасць. Сувязі новай беларускай літаратуры з фальклорам былі значна больш разнастайнымі і плённымі. Гэтаму садзейнічалі агульныя тэндэнцыі развіцця еўрапейскіх літаратур, якія характарызаваліся павышанай увагай да этнічна-нацыянальнага элемента. На працягу ўсяго XIX ст. літаратура заставалася паўфальклорнай, творы ўзнікалі пераважна ў сялянскім асяроддзі і бытавалі ў ананімнай форме.

Спецыфічным жанрам новай беларускай літаратуры быў жанр гутаркі, які раскрываў «калектыўны» светапогляд. Гутаркі з’яўляюцца складнікамі своеасаблівага народна-сялянскага эпасу, пераважна бытавога, часткова падзейнага. Гутарка аказала ўплыў на арыгінальную літаратуру, напрыклад, на гавэнды У. Сыракомлі. Выдатнай школай паэтычнага майстэрства былі беларускія песні і казкі. Беларуская міфалогія стала першасным вытокам творчасці Я. Баршчэўскага («Шляхціц Завальня»), А. Абуховіча (байка «Ваўкалак»), Ф. Багушэвіча («Хцівец і скарб на святога Яна»).

А. Лойка вылучае 3 этапы ўзаемадзеяння новай беларускай літаратуры з фальклорам: 1) этап рамантычнай стылізацыі (лірыка Я. Чачота, творы

Я. Баршчэўскага); 2) этап рамантычна-этнаграфічны (звязаны з творчасцю В. Дуніна-Марцінкевіча); 3) этап, звязаны з творчасцю Ф. Багушэвіча, «перадкласічны», самы шырокі па ахопе фальклорных традыцый і спосабах іх выкарыстання.

Вопыт развіцця суседніх еўрапейскіх літаратур. Новая беларуская літаратура амаль што «паўтарала», ішла тымі ж шляхамі, што і ўкраінская. Цесная сувязь тлумачыцца не толькі суседствам, але перш за ўсё тыпалагічным падабенствам працэсаў культурнага развіцця абодвух народаў. Беларускую і ўкраінскую літаратуры збліжала тое, што яны перажывалі працэс адраджэння, аднаўляліся на аснове жывой народнай мовы (для рускай і польскай – гэта чарговы перыяд развіцця).

Уплыў польскай рамантычнай літаратуры найбольш адчуваўся ў 1820 – 1840-я гг. (Я. Чачот, Я. Баршчэўскі, А. Рыпінскі, В. Дунін-Марцінкевіч). Пасля таго, як Беларусь апынулася пад уладай Расіі, у польскай шляхты, якая страціла ранейшае гаспадарскае становішча, абвастраецца пачуццё мясцовага патрыятызму. Гэта ў многім абумовіла ўзнікненне даволі багатай, пераважна рамантычнай, польскамоўнай літаратуры на беларускія тэмы.

Пераважна ў сферы ўплыву рускага крытычнага рэалізму знаходзілася новая беларуская літаратура ў 1890-я гг. (Ф. Багушэвіч, А. Гурыновіч, Я. Лучына). Праявы ўвагі да беларускай гісторыі, культуры, мовы пачасціліся пасля паўстання 1863–1864 гг. У расійскім перыядычным друку з’явіліся першыя даследаванні па беларускім фальклору, першыя публікацыі твораў. Развіццю новай беларускай літаратуры спрыялі зборы беларускага фальклору П. Шэйна, Е. Раманава, М. Нікіфароўскага і інш.

Літаратурныя напрамкі. У жанравых адносінах новая беларуская літаратура заставалася слабаразвітой, беднай. У арыгінальнай літаратуры XIX ст. пераважаў эпас – вершаваныя і пражанічныя гутаркі, паэмы «Энеіда навыварат», «Тарас на Парнасе», сюжэтныя вершы Ф. Багушэвіча. Сярод лірычных формаў найбольш распрацаваны быў песенна-лірычны жанр. Спробы больш шырокага асваення пейзажнага, лірыка-публіцыстычнага, элегічнага

верша з’явіліся толькі ў другой палове XIX ст. (Багушэвіч, Лучына). Беларуская драматургія, як і аповяданне, проза наогул, знаходзілася ў зародковым стане.

Адной з асаблівасцей беларускай літаратуры гэтага перыяду было тое, што ў сваёй творчай эвалюцыі многія пісьменнікі праходзілі шлях ад рамантычных захапленняў да рэалістычнага ўзнаўлення жыцця (або наадварот). Напрыклад, пераход ад рамантызму да рэалістычнага паказу назіраецца ў творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча: «Вечарніцы», «Шчароўскія дажынкi» – «Халімон на каранацыі», «Пінская шляхта», «Залёты». Рамантызм, для якога важным быў паказ унутранага свету выключнага чалавека, героя-бунтара, прадстаўлены творчасцю Т. Зана, Я. Чачота, Я. Баршчэўскага (балады – апрацоўка фальклорных паданняў і легенд).

У савецкім беларускім літаратуразнаўстве роля рэалістычнага метаду ў развіцці новай беларускай літаратуры перабольшана, часта рэалізм атаясамлівалі з натуралізмам. Класіцызм, для якога характэрны строгі падзел жанраў на «высокія» і «нізкія», арыентацыя на антычнае мастацтва з яго легендарнымі героямі (багі, цары), у беларускай літаратуры прадстаўлены своеасабліва: праз асмяяненне («Энеіда навыварат», «Тарас на Парнасе»). Сентыменталізм з яго ўвагай да пачуццяў і перажыванняў чалавека часткова выявіўся ў творчасці Я. Баршчэўскага, В. Дуніна-Марцінкевіча («Ідылія», «Гапон»). Такім чынам, праблема вызначэння метаду новай беларускай літаратуры застаецца да сённяшняга часу складанай, таму што ў адным творы, у творчасці аднаго пісьменніка заўважаюцца праявы адразу некалькіх мастацкіх метадаў.

М. Лазарук вызначае некалькі асноўных мастацка-эстэтычных тэндэнцый у станаўленні і развіцці мастацкага пісьменства XIX ст.:

– *травесційна-бурлескная*. Яна выяўлялася ў творах камічнага, парадыйна-сатырычнага ці гумарыстычнага характару, што вялі радавод ад «нізкіх» жанраў класіцызму (адзнакі гэтага стылю – у «Энеідзе навыварат», «Тарасе на Парнасе», вершах Ф. Тапчэўскага);

– этнаграфічна-фальклорная з асветніцкім і сентыментальна-рамантычным ухілам (творы Чачота, Баршчэўскага, ранняга Дуніна-Марцінкевіча). У параўнанні з літаратурай травесційна-бурлескнай больш разнастайная ў жанравых адносінах, больш уважлівая да нацыянальна-культурных традыцый;

– рэалістычна-публіцыстычная тэндэнцыя прадстаўлена пераважна ананімнымі творамі грамадска-палітычнага зместу: найперш гутаркамі, што з’явіліся напярэдадні і пасля рэформы 1861 г., творы, якія ўзніклі ў сувязі з паўстаннем 1863–1864 гг. Яны непасрэдна прычыніліся да фарміравання рэалістычнага напрамку ў новай беларускай літаратуры, найвышэйшым дасягненнем якога ў XIX ст. стала творчасць Ф. Багушэвіча і Я. Лучыны.

Тэма 4. Літаратура XIX стагоддзя (лекцыя 2)

Ян Чачот (1796–1847)

Я. Чачот быў адным з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры Пісаў па-польску, але захавалася і шмат беларускамоўных твораў. Ён цалкам падзяляў філамацкія ідэі, развіваў і пашыраў іх разам з сябрамі, імкнучыся ажыццяўляць іх на практыцы, што выявілася ў яго паглыбленні ў вусна-паэтычную творчасць народа і асабліва ў спробе стварыць літаратуру на беларускай мове. Па аб’ёме беларускамоўнага матэрыялу ніхто з пісьменнікаў першай паловы XIX ст. не можа параўнацца з Я. Чачотам.

У 1816 г. Я. Чачот стаў студэнтам «галоўнай школы Літвы» – Віленскага ўніверсітэта. У чэрвені 1818 г. па рэкамендацыі А. Міцкевіча Чачота прынялі ў Таварыства філаматаў, дзе ён напачатку не адыгрываў значнай ролі. Але, дзякуючы шчырасці і сумленнасці, паэтычнаму таленту, стаў арганізацыйным цэнтрам таварыства: разам з Т. Занам Чачот наладжваў імянінныя ўрачыстасці. Яго неўзабаве абралі кіраўніком найбольш важнага аддзела Таварыства філаматаў – літаратурнага, які называўся Блакітны саюз.

У 1818 – пачатку 1820-х гг. («раннефіламацкі» перыяд творчасці) Я. Чачот стварае балады на польскай мове, у якіх ярка выявіўся яго паэтычны

талент. Да нашага часу дайшло 8 балад – яркіх узораў перадрамантызму: «Бекеш», «Наваградскі замак», «Падземны звон на горцы ў Пазяневічах», «Свіцязь», «Радзівіл, або Заснаванне Вільні», «Мышанка», «Узногі», «Калдычэўскі шчупак». На імяніны Міцкевіча ў канцы 1819 г. Чачот піша верш на беларускай мове «На прыезд Адама Міцкевіча», у якім выкарыстоўвае беларускія вясельныя песні. Польская мова для выказвання шчырых сардэчных пачуццяў да сябра была залішне афіцыйнай, таму Чачот напісаў верш па-беларуску. Таксама па-беларуску напісаны верш «Да пакіньце ж горла драць» і інш. Гэтым Чачот паказаў філаматам шлях да сапраўднай народнай паэзіі, але ніхто з іх у творчасці не перайшоў на беларускую мову. Надзвычай важную ролю адыгралі баллады Я. Чачота ў творчай біяграфіі яго славутага сябра А. Міцкевіча, які вельмі зацікавіўся магчымасцю выкарыстоўваць матывы і вобразы вуснай паэзіі беларускага народа ва ўласнай творчасці.

Захавалася шмат твораў рознай тэматыкі на польскай мове: «Дума над магіламі французай», «Ой ты, край мой нешчаслівы», «Мамка», «Сярмяга», «Вандроўная пташка», «Малацьбіты», інш.

У 1823 г. Я. Чачот быў зняволены па справе філаматаў, знаходзіўся ў дэпрэсійным стане, з якога яго вывела Зося Малеўская. У выніку ўзніклі пяць рукапісных томікаў пад назвай «Зосіны песенькі» – паэт на ўзор народных песень складаў уласныя вершы.

Пасля турмы і адбыцця высылкі на Урале Я. Чачот на працягу амаль дзесяці гадоў выдаў шэсць зборнікаў, вядомых пад загалоўкам «Сялянскія песні з-пад Нёмна і Дзвіны», куды ўвайшлі народныя песні, прыказкі, прымаўкі, слоўнік беларускай мовы (200 слоў). У адным з гэтых зборнікаў (1844) Чачот змясціў 28 уласных беларускіх вершаў: «Покуль сонца ўзыходзе...», «Нашто нам дым выядае вочкі», «Як то добра, калі мужык...», «Быў я колісь кавалём...», «Да мілых мужычкоў» і інш. У творах адчуваецца спачуванне паэта мужыку, аднак Чачот выступае найперш з асветніцкай місіяй. Вершы вызначаюцца маралізатарствам, дыдактызмам.

У 1841 г. Я. Чачоту было дазволена вярнуцца пад нагляд паліцыі на Беларусь. Жыў у мястэчку Лепель, у Шчорсах. Пасля цяжкая хвароба прывяла яго ў Друскенікі, «на воды», але лячэнне не дало ніякага выніку. 23 жніўня 1847 г. Я. Чачота не стала.

Ян Баршчэўскі (1794?–1851)

Родам Я. Баршчэўскі з маляўнічай Полаччыны, з вёскі Мурагі на рацэ Нешчардзе (цяперашні Расонскі раён). Вучыўся ў Полацкай езуіцкай калегіі, хацеў паступіць у Віленскі ўніверсітэт, але не меў грошай і стаў зарабляць прыватнымі ўрокамі. Каля 1817 г. пераязджае ў расійскую сталіцу Санкт-Пецярбург, дзе зарабляе на пражыццё рэпетытарствам, гувернёрствам, выкладае грэчаскую і лацінскую мовы.

Выступаць у друку Я. Баршчэўскі стаў ужо ў сталым узросце – пасля сарака гадоў. Літаратурную творчасць пачаў з беларускамоўных вершаў, першыя з якіх – «Дзеванька», «Гарэліца», «Бунт хлопаў» (або «Рабункі мужыкоў»). Аднак беларускамоўныя творы, якіх, відаць, было нямала, паэт пісаў не для друку, бо добра разумеў, што для іх не прыйшла яшчэ пара. На той час апублікаваць ён мог толькі польскамоўныя творы.

З 1840 г. пісьменнік пачаў выдаваць польскамоўны літаратурны альманах-штогоднік «Незабудка» (выйшла пяць нумароў). У «Незабудцы» Я. Баршчэўскі змясціў свае балады («Русалка-спакусніца», «Дзявочая крыніца», «Дзве бярозы»), напісаныя на аснове народных паданняў, і каля пяцідзiesiąці вершаў. У 1844 г. у альманаху Баршчэўскі надрукаваў пражыццёвую аповесць «Драўляны дзядок і кабета Інсекта» і першы том кнігі «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях», які пачынаўся прадмовай Р. Падбярэскага «Беларусь і Ян Баршчэўскі» (першы літаратурна-крытычны агляд новай беларускай літаратуры). У пачатку 1845 г. апублікаваны другі том, у 1846 г. – яшчэ два тамы.

У наш час кніга разглядаецца як паўназартны мастацкі твор, вобразна-выяўленчыя сродкі якога скіраваны на цвярджэнне нацыянальнай ідэі. Асабліва ярка выявілася беларуская нацыянальная ідэя ў вобразе Плачкі. Ва

ўсіх апавяданнях мінулае Беларусі малюецца «залатым векам», часам дабрабыту і ўзаемапаразумення паміж панамі і сялянамі. Тым не менш зварот Я. Баршчэўскага да мінулага Беларусі ажыццёўлены не з мэтай яго ідэалізацыі, а дзеля таго, каб паказаць, што ў ім, у патрыярхальным ладзе жыцця, знаходзяцца асновы нацыянальнага быцця беларусаў. Нягледзячы на выхаванне ў езуіцкай калегіі, пісьменнік не размяжоўвае хрысціянскае і паганскае, што з'яўляецца адметнасцю нацыянальнага светапогляду, які праўдзіва перададзены ў кнізе. Аўтар адмаўляе каталіцызм, бо бачыць у ім сілу, якая разбурае спрадвечныя ісціны, нівеліруе вызначальныя рысы нацыянальнага характару, вядзе, урэшце, да знікнення самога народа.

Усе апавяданні кнігі маюць адзнакі прытчы. Твор можа разглядацца як гістарычны, у якім адлюстроўваецца гісторыя Беларусі. Пісьменнік, на першы погляд, пазбягае гісторыка-канкрэтнай рэальнасці, але яго проза з'яўляецца міфалагізаванай рэальнасцю.

Аўтар нідзе не ўказвае даты і не апісвае рэальных падзей, аднак ёсць падставы гаварыць пра гістарызм яго прозы: у ёй створана духоўная атмасфера пэўнага гістарычнага адрэзку, праз рамантычна-прытчавую форму ўзноўлены пераломны перыяд у жыцці Беларусі – І-ы падзел Рэчы Паспалітай (1772). Пасля таго, як Ян Баршчэўскі закончыў працаваць над кнігай «Шляхціц Завальня...», ён пераехаў на Валынь. Памёр ад сухотаў у 1851 г.

Уладзіслаў Сыракомля (1823–1862)

Уладзіслаў Сыракомля – псеўданім (ад назвы герба «Сыракомля» – «сыры камель»?) Людвіка Францішка Уладзіслава Кандратовіча. Шчыры абаронца простага людзю, выдатны паэт, вядомы краязнавец Уладзіслаў Сыракомля, імя якога ў сярэдзіне XIX ст. было добра вядома на Беларусі, стаяў у самым цэнтры антыпрыгонніцкага руху.

«Я – ліцвін», – неаднаразова зазначаў паэт і падкрэсліваў, што і яго прапрадзед быў «шчырым ліцвінам». «Літоўскім лірнікам», «літоўскім паэтам» называлі яго ў польскім, рускім і замежным друку. Аднак Літвой Сыракомля называў Беларусь, дзе нарадзіўся і правёў усё жыццё, па якой многа вандраваў.

Нарадзіўся будучы «лірнік вясковы», як называлі яго сучаснікі, 29 верасня 1823 г. у фальварку Смольгаў (сучасная Любаншчына). Паходзіў са старабеларускай апалячанай шляхты, якая да таго часу страціла свае землі, бацька паэта быў арандатарам. У 1844 г. Сыракомля ажаніўся з 16-гадовай Паўлінай Мітрашэўскай і стаў арандаваць фальварак Залучча ў Навагрудскім павеце. Апошнія дзесяць гадоў жыцця (1853–1862) паэт пражыў у фальварку Барэйкаўшчына пад Вільняй, куды пераехаў пасля таго, як у 1852 г. на працягу тыдня раптоўна памерлі тры малалетнія дачкі (спачатку сям'я пераехала ў Вільню, але там не прыжылася).

У. Сыракомля пісаў на польскай мове, мове тагачаснага пісьменства і справаводства на Беларусі, але былі ў яго і беларускія вершы. На жаль, да нас дайшла толькі мізэрная частка беларускай спадчыны вясковага лірніка – вершы «Добрыя весці» і «Ужо птушкі пяюць усюды...». Але ў сапраўднасці беларускіх твораў было значна больш, паэт нават задумваў асобную кніжку беларускамоўных вершаў, пра што гаварыў свайму сакратару В. Каратынскаму.

Паэтычны талент У. Сыракомлі раскрыўся ў часы яго жыцця ў фальварку Залучча. Адзін з першых яго твораў – вершаваная гутарка «Паштальён», надрукаваная ў віленскім часопісе «Атэнэум» у 1844 г., пасля смерці аўтара была перакладзена на рускую мову паэтам Л. Трэфалевым і стала шырокавядомай у Расіі ў народзе песняй «Ямщик», або «Когда я на почте служил ямщиком...».

Шматлікія польскія творы паэт напісаў у жанры гавэнды, або гутаркі. Так, у аснову гавэнды «Хадыка», набліжанай да вершаванай аповесці, пакладзена палескае паданне пра чалавека, які, забіўшы пана-лоўчага, трыццаць год хаваўся ў пушчы і там займаўся бортніцтвам. (У сапраўднасці ўрочышча з назвай Хадыка ёсць у адным з лясніцтваў Салігорскага раёна.) Герой твора – неардынарная асоба – трыццаць год пакутуе ад згрызот сумлення і ўрэшце не вытрымлівае: ідзе на суд да князя, расказвае пра сваё жыццё і просіць справядлівага пакарання.

Менш, чым гавэнды, вядомыя лірычныя вершы паэта, многія з якіх маюць народна-песенную аснову: «Жніўная» – суперажыванне перапёлцы, што пазбавілася свайго гнязда; «Вячорная» – стылізацыя пад дажынкавую песню. Да народнай песні набліжаецца верш «Не я пяю – народ Божы...» (1844), перакладзены на беларускую мову Я. Лучынам, якому прыпісвалі аўтарства твора.

Ліра-эпічны верш «Лірнік вясковы» сугучны многім іншым творам Сыракомлі («Не я пяю – народ Божы...», «Прысвячэнне ліцвінам народных гутарак»). У «Лірніку вясковым» паэт гаворыць пра сваё прызначэнне – пець для простых людзей, выказвае заповітную мару, каб памяць пра яго захавалася на роднай зямлі.

У. Сыракомля напісаў шэраг праявістых, навуковых і публіцыстычных твораў, прысвечаных праблемам гісторыі, этнаграфіі і мовы беларусаў («Вандроўкі па маіх былых ваколіцах», «Кароткае даследаванне мовы і характару паэзіі русінаў Мінскай правінцыі», нататкі аб мінулым Нясвіжа). У 1855–1861 гг. у польскай прэсе У. Сыракомля змясціў чатыры артыкулы аб творчасці В. Дуніна-Марцінкевіча.

Тэма 5. Літаратура XX стагоддзя (лекцыя 1)

Беларуская літаратура пачатку XX ст. – цалкам новая старонка ў гісторыі нацыянальнай літаратуры. Навізна абумоўлена значнымі зменамі ў гістарычных абставінах, сутнасцю тагачасных сацыяльных і грамадска-палітычных працэсаў. Паняцце «беларускі літаратурны працэс пачатку XX ст.» падразумявае кароткі па часе спрыяльны этап: сем-восем гадоў – паміж рэвалюцыяй 1905–1907 гг. і Першай сусветнай вайной (1914) (далейшыя падзеі мала спрыялі нармальнаму развіццю літаратуры).

У пач. XX ст. кнігі беларускіх аўтараў, якія выходзілі з друку, звычайна маскіраваліся якім-небудзь адмысловым спосабам. Так, зборнік Я. Лучыны «Вязанка» выйшаў у 1903 г. у Пецярбургу як кніга балгарскіх, а не беларускіх вершаў (недасведчаныя цензары не заўважылі розніцы). Ва ўмовах нацыянальнага

прыгнёту літаратурна-грамадскі рух на Беларусі да 1905 г. быў дастаткова слабы. Вестуном уздыму, які наступіць пасля 1905 г., быў хіба што «Кружок беларускае народнае асветы» (створаны ў 1902 г. пецяўбургскімі студэнтамі-беларусамі). Да выхаду ўласна беларускіх газет станоўчую рэвалюцыйна-дэмакратычную ролю адыграла газета «Северо-Западный край» (1902–1905, Мінск). Тут дэбютаваў Я. Купала, змяшчаліся рэвалюцыйныя вершы Цёткі, нарысы і беларускія легенды К. Каганца. У канцы 1905 г. газета была закрыта за рэвалюцыйныя погляды аўтараў і выдаўцоў.

1905–1907 гг. сталі для беларускага літаратурна-грамадскага руху і самой літаратуры рэзка пераломнымі. Рэвалюцыя 1905 г. зняла забарону з беларускага друкаванага слова. 1 верасня 1906 г. выйшаў першы нумар газеты «Наша доля». У ім былі змешчаны верш «Наш палетак» і апавяданне «Прысяга над крывавымі разорамі» Алаізы Пашкевіч (Цёткі), упершыню як паэт выступіў Я. Колас (верш «Наш родны край»), а таксама ў гэтым нумары дэбютаваў як публіцыст А. Луцкевіч з артыкулам «Што будзе?». Ініцыятары выдання – група дзеячаў Беларускай сацыялістычнай грамады.

10 лістапада 1906 г. пачала выходзіць штотыднёвая газета «Наша ніва». Нярэдка пачатак XX ст. называюць «нашаніўскім» перыядам у развіцці нацыянальнай літаратуры, а саму літаратуру – «нашаніўскай». Такая назва не толькі апраўданая, але і найбольш дакладная, таму што змест і пафас большасці твораў пачатку XX ст. самым непасрэдным чынам былі абумоўлены ідэалогіяй выдаўцоў газеты «Наша ніва». Як і «Наша доля», газета выдавалася ў Вільні па ініцыятыве кіраўнікоў Беларускай сацыялістычнай грамады. Рэдактарамі былі А. Уласаў (1906–1914), Я. Купала (з 1914 г.).

Неацэнным быў уклад «Нашай нівы» ў працэс развіцця беларускай літаратуры: тут упершыню былі апублікаваны некаторыя творы Ядвігіна Ш., У. Галубка, Я. Коласа (урыўкі з «Новай зямлі»), Я. Купалы (паэмы «Курган», «Бандароўна»), М. Багдановіча, А. Гаруна, М. Гарэцкага, Ц. Гартнага і інш. «Наша ніва» выконвала таксама функцыі кніжнага выдавецтва. У 1907–1913 гг. былі апублікаваны зборнікі «Песні жалбы» і «Апавяданні» Я. Коласа, «Вянок»

М. Багдановіча, «Бярозка» Ядвігіна Ш., «Чыжык беларускі» Г. Леўчыка, беларускія календары і альманахі.

Праіснавала «Наша ніва» да жніўня 1915 г. За няпоўныя дзевяць гадоў на старонках газеты былі сфармуляваны ідэі, задачы і перспектывы нацыянальнага адраджэння, закладзены асноўныя кірункі развіцця беларускай мастацкай літаратуры.

Акрамя «Нашай нівы», напярэдадні Першай сусветнай вайны з'яўляліся іншыя перыядычныя выданні (сатырычны часопіс «Крапіва», газета «Беларус», сельскагаспадарчы часопіс «Саха», часопіс для моладзі «Лучынка», інш.). Першая сусветная вайна спыніла існаванне выданняў.

Побач з перыядычнымі выданнямі магутную галіну літаратурна-грамадскага руху на пач. XX ст. прадстаўлялі шматлікія беларускія выдавецкія таварыствы. У 1906–1914 гг. існавала пецяўбургская суполка «Загляне сонца і ў наша аконца». Яна выдала падпісную серыю «Беларускія песняры», а таксама наступныя падручнікі: «Беларускі лемантар, або Першая навука чытання» (аўтарам лічаць К. Каганца); «Першае чытанне для дзетак беларусаў» Цёткі; «Другое чытанне для дзяцей беларусаў» Я. Коласа. У 1910–1913 гг. у Пецяўбургу існавала беларускае прыватнае выдавецтва А. Грыневіча. Тут убачылі свет дзве кнігі Я. Купалы – «Адвечная песня» і «Гусяр», а таксама «Нёманаў дар», «Тоўстае палена» Я. Коласа, «Апавяданні» У. Галубка і інш. У 1913 г. у Вільні распачало дзейнасць Беларускае выдавецкае таварыства, у якім былі выдадзены кнігі: М. Гарэцкага «Рунь», Я. Коласа «Родныя з'явы», К. Буйло «Курганная кветка», «Беларускі каляндар» на 1914, 1915, 1916 гг. Акрамя выдання газет і кнігадрукавання, на літаратурна-грамадскі рух пач. XX ст. уплывалі шматлікія гурткі, таварыствы, клубы.

Асноўныя заканамернасці літаратурнага працэсу пачатку XX ст.

– Важнай заканамернасцю беларускага літаратурнага працэсу пач. XX ст. з'яўляецца паскоранасць развіцця літаратуры.

– Вылучэнне творчых індывідуальнасцей – яшчэ адна з важнейшых заканамернасцей развіцця беларускай літаратуры пач. XX ст.

– Широкае творчае спалучэнне лепшых нацыянальных і агульначалавечых ідэйна-мастацкіх традыцый, арыентацыя на сусветную літаратуру – ад антычнасці да нашага часу.

– Адной з самых агульных заканамернасцей развіцця беларускай літаратуры пач. XX ст. быў масавы прыток у яе творчых сіл.

– Для беларускай літаратуры пач. XX ст. характэрна спалучэнне і ўзаемаўзбагачэнне такіх літаратурных напрамкаў, як рэалізм і рамантызм.

– Этапнай заканамернасцю развіцця літаратуры быў працэс пераўтварэння беларускай літаратуры як пераважна народна-сялянскага каларыту ў літаратуру паўнакроўнага, шматграннага адлюстравання жыцця.

Апрача рэалізму і рамантызму, у літаратуры пач. XX ст. назіраюцца праявы (толькі пэўныя элементы) іншых літаратурных напрамкаў: сентыменталізму (паэма «Зімою» Я. Купалы, асобныя аповяданні З. Бядулі, Ядвігіна Ш.); натуралізму (творы А. Пшчолкі); мадэрнізму (творы В. Ластоўскага, паэмы Я. Купалы «Сон на кургане», «Адвечная песня»).

Паэзія пачатку XX ст. Паэзія належала першынство сярод літаратурных родаў. «Нашаніўская» паэзія стала актыўнай грамадзянскай сілай. Многія вершы Цёткі, Я. Купалы, Я. Коласа ўспрымаліся як рэвалюцыйныя пракламацыі. Найважнейшай тэмай у паэзіі стаў пратэст супраць сацыяльнай крыўды, абуджэнне нацыянальнай самасвядомасці. Амаль ва ўсіх паэтаў вобразы вясны, вясновага абнаўлення, сонца былі сімвалам абуджэння свядомасці беларусаў. Вершаваная творчасць пач. XX ст. была цесна звязана з вуснай народнай творчасцю, паэты шырока выкарыстоўвалі традыцыйныя фальклорныя формы (песні, калыханкі, калядкі, голас жалейкі).

Адным з самых распаўсюджаных жанраў «нашаніўскай» паэзіі быў *лірычны верш*. Лірычным творам Я. Купалы, М. Багдановіча, А. Гаруна, К. Буйло ўласціва глыбокае пранікненне ва ўнутраны свет чалавека, цікавасць да індывідуальнага чалавечага лёсу. У творчасці «нашаніўскіх» паэтаў прысутнічала і *інтымная лірыка*. Часам інтымная перамяжоўвалася з нацыянальнай праблематыкай (творы Я. Купалы), была цесна звязана з

філасофскай лірыкай. Паэтаў хвалявалі тэмы жыцця і смерці (М. Багдановіч), чалавека і прыроды (А. Гарун). Была распаўсюджана і *сацыяльна-палітычная лірыка* (творы Цёткі, Я. Купалы, А. Гаруна, Г. Леўчыка). Паэты вырашалі праблемы нацыянальнай ідэнтыфікацыі (шукалі адказ на пытанне «Хто мы?»), абаранялі «беларушчыну» ад рэнегатаў.

Этапнымі ў беларускай паэзіі пачатку XX ст. сталі зборнікі Цёткі «Скрыпка беларуская» і «Хрэст на свабоду» (1906), Я. Купалы «Жалейка» (1908), «Гусляр» (1910), «Шляхам жыцця» (1913), Я. Коласа «Песні жалбы» (1910), М. Багдановіча «Вянок» (1913), К. Буйло «Курганная кветка» (1914), А. Гаруна «Матчын дар» (1918).

Шляхі развіцця беларускай мастацкай прозы. Пачатак XX ст. з'яўляецца перыядам станаўлення беларускай прозы. Першапачаткова нацыянальная проза абавіралася на традыцыі вусна-паэтычнай творчасці. Гэтыя традыцыі значна паўплывалі на творчасць К. Каганца («Прылукі»), Ядвігіна Ш. («Суд»), У. Галубка («Марымонавы сабакі»). Паступова на першы план выходзіць індывідуальнасць, чалавек, складаная дыялектыка чалавечай натуры і знешніх абставін.

Пра развіццё беларускай прозы сведчыў выхад зборнікаў Я. Коласа «Апавяданні» (1912) і «Родныя з'явы» (1914) – абодва пад псеўданімам Тарас Гушча, З. Бядулі – «Абразкі» (1913), М. Гарэцкага – «Рунь» (1914).

Асноўным пражычным жанрам у літаратуры пачатку XX ст. з'яўлялася апавяданне. Былі пашыраны наступныя жанравыя формы апавядання: сацыяльна-бытавая, псіхалагічная навела (Багдановіч, Бядуля, Гарэцкі, Колас); навела-прытча, навела-алегорыя (Бядуля, Гарун, Колас, Ядвігін Ш.); навела-імпрэсія (Бядуля, Гарэцкі, Колас, Палуян, Ядвігін Ш., Ластоўскі); абразок (Багдановіч, Бядуля, Гарэцкі, Ластоўскі); гумарыстычная навела, літаратурны анекдот (Галубок, Каганец, Колас, Ядвігін Ш.); навелы, у аснове якіх ляжаць казкі, легенды (Багдановіч, Гарун, Ластоўскі, Каганец); апокрыф (Багдановіч); мастацкі нарыс (Каганец, Пшчолка, Ядвігін Ш.).

Прыкметай сталасці літаратуры лічыцца з'яўленне буйных жанравых праявіў форм. Менавіта ў пачатку XX ст. пачынаюць распаўсюджвацца буйныя праявы жанравыя формы. Сярод іх можна назваць: мемуары («Успаміны» Ядвігіна Ш.); дакументальна-мастацкія запіскі («На імперыялістычнай вайне» М. Гарэцкага); апавесць («Дзве душы», «Ціхія песні» М. Гарэцкага – дапрацаваная ў 1930 г., яна выйшла пад назвай «Ціхая плынь», «Меланхолія»); раман (незакончаны раман Ядвігіна Ш. «Золата», «Сокі цаліны» Ц. Гартнага).

Драматургія пачатку XX ст. Значны ўплыў на развіццё драматургіі ў гэты час аказалі творы К. Каганца (п'есы «Модны шляхцюк», «Сын Даніла», «Двойчы прапілі»). Над драматычнымі творамі працавалі Я. Купала («Паўлінка», «Раскіданае гняздо», «Прымакі»), Я. Колас («Антось Лата», «На дарозе жыцця»), З. Бядуля («Смерць пастушка», «Спатканне»), К. Лейка (п'еса-казка для дзяцей «Снатворны мак»), У. Галубок («Апошняе спатканне», «Пісаравы імяніны»).

Спецыфіка драматургіі пачатку XX ст. заключалася ў тым, што яна была цесна звязана з паэзіяй і прозай. Таму ўласна драматычных твораў у гэты час было нямнога. Па сваёй структуры некаторыя драматычныя творы стаялі бліжэй да эпічных, толькі мелі дыялагічную форму (сямейна-бытавая драма «Любоў усё пераможа» А. Гурло). Структурныя і вобразна-стылявыя пачаткі эпаса і драмы ўвабрала ў сябе драматызаваная апавесць «Антон» М. Гарэцкага. Прыкметнай з'явай часу былі драматычныя паэмы Я. Купалы «Адвечная песня», «Сон на кургане».

У пачатку XX ст. у беларускай драме існавалі наступныя жанравыя формы: уласна драма («Раскіданае гняздо» Я. Купалы); меладрама («Ганка», «Апошняе спатканне» У. Галубка); камедыя («Паўлінка» Я. Купалы); драматызаваная казка («Хлопчык у лесе» А. Гаруна); драматычны абразок («Атрута», «Антон», «Чырвоныя ружы» М. Гарэцкага).

«Нашаніўская» літаратурная крытыка. Найбольш актыўнай айчыннай крытыка была ў 1913–1914 гг. У гэты час з высокім прафесіяналізмам

выступалі ў друку маладыя прадстаўнікі крытыкі і літаратуразнаўства – такія, як М. Багдановіч, В. Ластоўскі, А. Навіна, М. Гарэцкі, Л. Гмырак, інш.

Адным з самых прафесійных пачынальнікаў беларускай літаратурнай крытыкі быў С. Палуян. У «Нашай ніве» ў 1910 г. быў надрукаваны першы ў беларускай крытыцы аглядны артыкул «Беларуская літаратура ў 1909 г.». У артыкуле «Беларуская паэзія ў яе тыповых прадстаўніках» С. Палуян звяртаў увагу на эстэтычны ўзровень мастацкіх твораў 1909 г., на іх мастацкую дасканаласць, лічыў, што твор нельга зводзіць да люстранога адбітку рэальных з’яў.

Сярод жанравых форм крытыкі і літаратуразнаўства можна назваць наступныя: бібліяграфічная нататка; матэрыял, дапасаваны да асветных мэт; ідэйна-тэматычны разгляд твора; апэратыўны водгук на новы твор; гісторыка-літаратурны нарыс; праблемны артыкул; палемічнае выступленне; гадавы агляд, рэцэнзія і інш.

Такім чынам, літаратурна-грамадскі рух пачатку XX ст. уяўляў сабой шырокае кола рознабаковай адраджэнскай дзейнасці.

Тэма 5. Літаратура XX стагоддзя (лекцыя 2)

У параўнанні з «нашаніўскім» перыядам літаратура 1920-х гг. больш мазаічная, унутрана палемічная. Літаратурны працэс пазначаны існаваннем многіх пісьменніцкіх арганізацый і аб’яднанняў, адрозным разуменнем месца і ролі мастацтва ў жыцці народа, адносінамі да традыцыі, да фальклору. Ускладняў і разнастаіў літаратурнае жыццё прыход новага пісьменніцкага пакалення. Побач з «нашаніўцамі» працавалі маладыя, што прыйшлі на хвалі рэвалюцыйнага абнаўлення рэчаіснасці.

Літаратурныя аб’яднанні

«Маладняк» існаваў з лістапада 1923 г. да лістапада 1928 г. Узнік як гурток маладых паэтаў пры часопісе «Маладняк». Заснавальнікі: М. Чарот, А. Бабарэка, Я. Пушча, А. Дудар, А. Вольны, А. Александровіч. Меў студыі і гурткі ў многіх гарадах і мястэчках. Узначальвалі «Маладняк» у розны час М. Чарот, А. Вольны, У. Дубоўка, П. Галавач. Друкаваны орган – часопіс

«Маладняк» (1923–1932). 3 мая 1925 г. выдаваў невялікія зборнікі сяброў арганізацыі (каля 60 кніг). Творчая праграма сфармулявана ў дэкларацыі 1924 г., удакладнялася ў 1925 і 1926 гг. «Асновай нашай маладнякоўскай формы, у якой мы ажыццяўляем нашы ідэі, з’яўляецца мастацка-праўдзівы вобраз, аб’ектыўна адпавядаючы рэальнасці... Наш асноўны прынцып: форма павінна адпавядаць зместу, выкладанне тэме» (1925). Дэкларацыя патрабавала «ўвасобіць у мастацка-праўдзівых вобразах штодзённы вопыт рабочых і сялян». Літаратура ў класавым грамадстве – важны сродак класавай барацьбы. Першы раскол – май 1926 г. Выйшлі К. Чорны, К. Крапіва, У. Дубоўка, А. Бабарэка, П. Глебка, Я. Пушча, М. Лужанін. Другі раскол – на мяжы 1927–1928 гг. Выйшлі М. Чарот, М. Зарэцкі, А. Вольны, В. Сташэўскі. У 1928 г. «Маладняк» рэарганізаваны ў БелАПП (Беларуская асацыяцыя пралетарскіх пісьменнікаў). Праіснавала да 1932 г.

«Узвышша» існавала з мая 1926 г. па снежань 1931 г. Створана па ініцыятыве былых маладнякоўцаў А. Бабарэкі, У. Дубоўкі, К. Крапівы, Я. Пушчы, К. Чорнага. Першапачатковая мэта: стварэнне невялікай групы таленавітых пісьменнікаў, павышэнне эстэтычных якасцей мастацкіх твораў, крытыка арганізацыйнай структуры «Маладняка». Друкаваны орган – часопіс «Узвышша» (1927–1931). Згуртаванне найбольш выявіла сябе ў літаратуразнаўстве і крытыцы (спалучэнне філасофскага, сацыялагічнага, эстэтычнага аналізу твора, вылучэнне на першы план майстэрства і таленту, арыентацыя на смелы эксперымент), у прозе – наватарскія пошукі Чорнага, Мрыя, Бядулі, Калюгі, у паэзіі – арыгінальнасць паэм Дубоўкі, Пушчы.

Асноўны кірунак новага аб’яднання быў узяты на самабытна-нацыянальны шлях развіцця, на засваенне мінулых здабыткаў роднай культуры, літаратурных дасягненняў іншых народаў. Выступалі за свабоду творчасці, незалежнасць літаратурнага згуртавання («Маладняк» працаваў пад апекай ЦК ЛКСМБ, а пасля і ЦК КП(б)Б). Заахвочвалі мастацкі пошук (эксперыментаванне). Заклікалі павышаць культуру творчасці, працавалі над мовай. Сваіх мэт імкнуліся дасягнуць праз: 1) развіццё культуры мовы;

2) жыццёвую сімволіку мастацкага твора (спалучэнне рэалістычных традыцый са смелым наватарствам); 3) канцэнтрацыйную вобразнасць (тэорыя распрацавана недастаткова, па Бабарэку, кантрасны вобраз уключае два аспекты: адмаўленне, непрыняцце, дэструкцыю і сцвярджэнне, пазітыўнасць, творчасць); 4) дынамічнасць кампазіцыі; 5) беларускую жанравасць (нацыянальная адметнасць формы); 6) адзінства творча-мастацкай ідэі; 7) разнастайнасць фармальных рэальнасцей (розныя стылі і метады); 8) аквітызм (тлумачаць як паказ неадназначнасці жыццёвых з'яў, разуменне жыцця як няспынай плыні, руху).

У снежні 1931 г. на агульным сходзе прынята рашэнне аб самароспуску аб'яднання, прычынай чаго сталі арышты шэрагу ўзвышанцаў і ўсё, што з гэтым звязана.

«Полымя» існавала са снежня 1927 г. па май 1932 г. Члены згуртавання: Я. Купала, Я. Колас, Ц. Гартны, М. Грамыка, А. Гурло, У. Галубок, Я. Нёманскі, М. Пятуховіч, а таксама нядаўнія маладнякоўцы М. Чарот, М. Зарэцкі, А. Вольны, А. Дудар (у 1929 г. быў выключаны), А. Александровіч (вярнуўся ў «Маладняк», стаў лідарам БелАПП), В. Сташэўскі. Імкнуліся ўраўнаважыць крайнія тэндэнцыі ў літаратуры, выступалі за творчае супрацоўніцтва ўсіх суполак. З 1922 г. (заснаванне часопіса «Полымя») старэйшыя пісьменнікі групаваліся вакол друкаванага органа. Часопіс рэвалюцыйна-мастацкай думкі, непартыйны, дапускаў пэўную свабоду думак, але ў рамках прызнання савецкай улады і пры ўмове падтрымкі нацыянальнай палітыкі партыі. Ліквідавана згуртаванне ў сувязі з Пастановай ЦК КП(б)Б «Аб перабудове літаратурна-мастацкіх арганізацый БССР».

Агульная характарыстыка «маладнякоўскай» літаратуры. Найбольш развіта паэзія, што назіралася і ў «нашаніўскі» перыяд. Дамінуюць вершы-гімны новаму жыццю, адмаўленне жыцця старога, у якім нібыта было адно гора, пакуты. Рэчаіснасць успрымаецца абагульнена-рамантычна. Маладнякоўцы лічылі, што самой гісторыяй ім дадзена права прадстаўляць і ствараць новую літаратуру, быць лідарам літаратурнага працэсу. Яны не

звязаны з мінулым, як старэйшыя пісьменнікі, живуць сучаснасцю. Многім маладым аўтарам была ўласціва недаацэнка, а то і ўвогуле непрыманне мастацкага вопыту папярэднікаў, фальклору. Імкненне абнавіць вобразную паэтычную сістэму часта нараджала штампы, каноны, штучнасць якіх кідаецца ў вочы. Ад паэта да паэта, з верша ў верш пераходзілі адны і тыя вобразы, эпітэты, словы-наватворы: *дні-сонцавеі, ірдзень-агні, агняцветы-зоры, кудлатая радасць, віхрамётныя хвалі, вогнесталь* і інш. З мяккай іроніяй пісаў пра тую пару, на якую прыпала яго паэтычная маладосць, А. Куляшоў у аўтабіяграфічнай паэме «Далёка да акіяна» (1971).

Хутка ў творчасці маладых пісьменнікаў з'явілася паэма. У першай пал. 1920-х гг. М. Чаротам напісаны «Босыя на вогнішчы», «Беларусь лапцюжная», «Чырванакрылы вяшчун», «Карчма»; У. Дубоўкам – «Камсамолка Ганна», «Студэнт» – творы цікавыя формай і зместам. З эксперыментальна-наватарскімі паэмамі «Гвалт над формай» і «Крылан» выступіў М. Грамыка.

Рамантычна-ўзнёслы пафас, публіцыстычная дэкларацыйнасць былі ўласцівы і праяўным творам маладнякоўцаў (М. Чарот, К. Чорны, М. Зарэцкі, В. Каваль, Б. Мікуліч, Р. Мурашка, С. Баранавых, М. Лынькоў і інш.). Тут таксама нейкі час галоўнай была тэма рэвалюцыі, класавага змагання, выяўлялася ўсеагульная «рэвалюцыйная радасць». Т. зв. маладнякоўская проза, як і паэзія, з'явы неаднародныя. Разам з тым і ў паэзіі, і ў прозе можна вылучыць нейкія агульныя рысы: 1) рамантычная ўмоўнасць, абагульненасць вобразаў і падзей; 2) не асэнсаванне, а ўзнаўленне жыцця і выяўленне аўтарскіх адносін да яго; 3) сцвярджальны, аптымістычны пафас, пра што сведчаць нават назвы зборнікаў паэзіі і прозы: «Да сонца», «Веснаход» у М. Чарота, «Срэбра жыцця», «Свята працы і свету» ў К. Чорнага, «Вёска ў радасці», «Песні вясны» ў М. Нікановіча, «Пела вясна» ў М. Зарэцкага, «Як вясну гукалі» В. Каваля. «Раніца рыкае», «Vita» ў Я. Пушчы і г. д. Услаўляючы «вясну жыцця» – рэвалюцыю, пісьменнікі часта стваралі не класічнае сюжэтнае апавяданне з распрацаваным аб'ектывізаваным характарам у цэнтры, а імпрэсіі, замалёўкі. Жанравыя вызначэнні даваліся самыя розныя: абразок, быль, эцюд, малюнак,

настрой, легенда, казка-быль, паэма і г. д. У праявічных творах досыць часта прысутнічала квяцістая вобразнасць, рытміка.

Маладнякоўцы ўвялі прыгодніцкую аповесць («Свінапас» М. Чарота, «Ваўчаняты» А. Александровіча, А. Вольнага, А. Дудара, «Два» А. Вольнага, «Мяцеліца» М. Нікановіча, «Затока ў буры» Я. Скрыгана).

Тэма 5. Літаратура XX стагоддзя (лекцыя 3)

Гуманістычны пафас літаратуры перыяду Вялікай Айчыннай вайны

Літаратура 1941–1945 гг. прыкметна адрозніваецца ад літаратуры 1930-х і пасляваенных 1940-х сваёй тэматыкай і праблематыкай, родава-жанравымі прыкметамі, а часта і мастацкім узроўнем. У ваенныя гады дамінуе паэзія, як самы аператыўны від літаратуры. Эпас (проза) і асабліва драматургія прадстаўлены асобнымі творамі. Т. зв. ваенны перыяд вылучаюць у творчасці амаль усіх майстроў слова, чый творчы шлях пачаўся ў перадваенныя дзесяцігоддзі (К. Чорны, П. Броўка, А. Куляшоў, М. Танк, П. Панчанка, інш.). І. Шамякін, І. Мележ пачалі пісаць і друкавацца ў гады вайны. У 1939 г. (пачатак Другой сусветнай вайны) і 1940 г. у савецкай літаратуры з’явіліся т. зв. творы-прадбачанні – вершы, паэмы, нават раманы, былі зняты кінафільмы («Если завтра война»). У беларускай літаратуры гэта вершы і паэмы П. Панчанкі і А. Куляшова.

Вершы П. Панчанкі («Першыя кулі», «Паранены»), вершы і паэму «Хлопцы апошняй вайны» А. Куляшова поўніць патрыятычны пафас, у іх прысутнічае ўпэўненасць у тым, што вораг будзе пераможаны. З боку формы гэтая творы-прадчуванні, бо вайна яшчэ не пераступіла парог роднага дома. Але як абвастраюцца пачуцці лірычнага героя і П. Панчанкі, і А. Куляшова, калі гора стала родным. Вялікую Айчынную вайну Панчанка сустраў у Беластоку. Цяжкая, доўгая дарога адступлення праз палаючыя гарады. Яе апіша паэт у вершы «Дарога вайны».

Літаратура адгукнулася на трагічныя падзеі не разгубленасцю, а заклікам да змагання з ворагам. У першыя ж дні вайны з’явіліся вершы Я. Купалы

«Беларускім партызанам», М. Танка «Не шкадуйце, хлопцы, пораху...», Я. Коласа «Шалёнага пса на ланцуг».

Драматычны лёс Беларусі, трывога за родных і блізкіх людзей, якія засталіся на акупаванай тэрыторыі, нарадзілі ў хоры лозунгавай паэзіі індывідуальныя галасы. Так, П. Броўка раскрываецца як лірык. Згадваючы лёс Беларусі, паэт знаходзіць шчырыя, прачулыя словы і вобразы («Маці», «Роднае», «Байцам-беларусам», «Спатканне», «Будзем сеяць, беларусы!» і інш.). Вобраз Радзімы ў паэзіі ваеннага часу набыў сваю канкрэтнасць. Трагічна-гераічны вобраз: Беларусь-паланянка і Беларусь-змагарка, партызанка. У многіх творах паўстаюць як асаблівае каштоўнасць звычайныя «мірныя вобразы», якія сімвалізуюць радзіму і мірнае жыццё: у Я. Коласа – беларускія лясы, у П. Панчанкі – сінія касачы, у В. Віткі – жоўты сланечнік, у П. Глебкі – акрайчык духмянага беларускага хлеба, у М. Танка – пралескі.

Многія творы ваеннага часу прывязаны да падзей і фактаў змагання з ворагам. З рэальнымі фактамі звязаны ці такія фактамі падказаны хрэстаматыйныя творы А. Куляшова «Балада аб чатырох заложніках», «Ліст з палону», вершы П. Панчанкі «Саша», «Балада пра Міколу Сасноўскага», «Паэма пра Смалячкова» П. Броўкі). Гэтая асаблівасць – прывязанасць да жыццёвага факта, жыццёвай сітуацыі – характарызуе таксама апавяданні К. Чорнага і М. Лынькова. Побач з вершамі-заклікамі паэзія Вялікай Айчыннай вайны шырока прадстаўлена баладай («Балада аб чатырох заложніках», «Ліст з палону» А. Куляшова, «Коні», «Герой», «Балада пра Міколу Сасноўскага» П. Панчанкі, «Рана», «Надзя-Надзейка», «Магіла байца» П. Броўкі, «Балада аб уральскім танку» А. Вялюгіна, «Маці» М. Танка і многія іншыя творы).

Паэзія ваеннага перыяду побач з вершамі прадстаўлена шэрагам паэм. Усе творы ўзнаўляюць ваенныя падзеі. З-пад пяра народнага паэта Беларусі Я. Коласа з’явіліся паэмы «Суд у лесе» і «Адплата». Змаганне з ворагам на акупаванай тэрыторыі ўзнаўляецца ў паэме «Янук Сяліба» М. Танка. У гады вайны А. Куляшовым створаны «Сцяг брыгады», «Прыгоды цымбал» і «Дом № 24». Час напісання паэм П. Панчанкі «Іспанская ноч» і «Маладосць у

паходзе» – пераможны 1945 г. Другі з названых твораў – аўтабіяграфічны. У гады вайны Панчанкам была створана яшчэ адна паэма – «Падарожжа ў нянавісць». Аднак яна была надрукавана ў апошнім складзеным аўтарам прыжыццёвым зборніку «Зямля ў мяне адна» (1996). У канцы 1960-х гг. была надрукавана паэма «Эдэм» загінуўшага ў 1944 г. З. Астапенкі. Падзеі ў творы таксама адбываюцца ў гады Вялікай Айчыннай вайны.

Набыткі прозы ў дадзены перыяд прыкметна меншыя. Выйшлі зборнікі апавяданняў К. Чорнага «Вялікае сэрца», М. Лынькова «Астap», першы зборнік І. Мележа «У завіруху». Аднак менавіта ў гады вайны К. Чорны стварае свае лепшыя раманы «Пошукі будучыні», «Млечны шлях», «Вялікі дзень», у якіх ён уздымаецца да філасофскага асэнсавання гістарычнага лёсу народа, раскрывае сутнасць фашызму (надрукаваны творы пасля вайны).

У гады вайны з’явіліся п’есы К. Крапівы «Проба агнём», «Валодзеў гальштук», «Мілы чалавек».

Тэма абпаленага вайной маленства. У пасляваенны перыяд у літаратуры актыўна працуе некалькі пісьменніцкіх пакаленняў. Прадстаўлена адзінкамі старэйшае пакаленне «нашаніўцаў» і «маладнякоўцаў-узвышанцаў» (Я. Колас, М. Лынькоў, К. Крапіва, М. Лужанін, П. Броўка і інш). Пакаленне франтавікоў (І. Шамякін, І. Мележ, П. Панчанка, А. Куляшоў, М. Танк, Я. Брыль, В. Быкаў, І. Навуменка, А. Макаёнак і інш.). Філалагічнае пакаленне (У. Караткевіч, Р. Барадулін, Я. Сіпакоў, Н. Гілевіч, Г. Бураўкін, А. Вярцінскі, В. Адамчык, В. Карамазаў, А. Кудравец, І. Пташнікаў, І. Чыгрынаў, В. Зуёнак, М. Стральцоў, А. Петрашкевіч, М. Матукоўскі і інш.). Умоўная назва пакалення – па філалагічнай адукацыі. Пісьменнікаў таксама называюць «дзецьмі вайны», у гэтым выпадку далучаецца яшчэ некалькі прозвішчаў – В. Казько (1940 г. н.), А. Сербантовіч (1941 г. н.).

У гэтых двух пакаленняў павышаная ўвага да падзей вайны. Дзякуючы іх творам жыццё народа асэнсавана рознабакова. Разам з тым асабісты ваенны вопыт пісьменнікаў адрозніваецца. Нейкі час, калі «дзеці вайны» загаварылі пра «сваю» вайну, да іх твораў ставіліся з пэўнай доляй насцярогі: ці ёсць у іх што

сказаць? Ужо склалася думка, што пра мінулую вайну праўдзіва могуць расказаць толькі яе ўдзельнікі і сведкі. Ці могуць быць удзельнікамі і сведкамі тыя, каму ў 1941-м было дзевяць і менш гадоў? Гэтай насцярогай народжаны верш Н. Гілевіча «Ты кажаш, я не ведаю вайны...».

Вельмі эмацыянальна пра памяць вайны пісаў самы малады прадстаўнік «дзяцей вайны» А. Сербантовіч (зб. «Міннае поле» (1968), па назве аднайменнай паэмы). «Немастацкія» ўражанні дзяцінства ўзноўлены ў аўтабіяграфіях В. Адамчыка, Я. Сіпакова, Г. Бураўкіна.

Да тэмы *дзеці і вайна* ў нацыянальнай літаратуры першым звярнуўся К. Чорны (раманы «Трэцяе пакаленне», «Пошукі будучыні», «Млечны шлях»). Пісьменнік увёў у літаратуру філасофска-сімвалічныя вобразы ўкрадзенага маленства і вялікага злодзея. Расказваючы пра дзяцінства Міхалкі Тварыцкага, Зосі, Ірынкі Назарэўскай, у 1930-я гг. К. Чорны верыў, што лёс іх дзяцей, лёс «трэцяга пакалення», будзе іншым. У творах ваеннага часу пісьменнік вымушаны быў канстатаваць, што вялікі злодзей аб'явіўся зноў, каб забіраць маленства ў саміх дзяцей і маленства дзяцей у бацькоў. Зазначым, што «зялёным падлеткам» у час Першай сусветнай вайны быў і сам К. Чорны. Вопыт дзяцей Другой сусветнай вайны яшчэ больш трагічны (верш «Маё і тваё маленства» П. Панчанкі).

Тэма абпаленага вайной маленства шырока ці больш вузкая прысутнічае ў творах, бадай, усіх пісьменнікаў філалагічнага пакалення. Так, у І. Чыгрынава ўласна перажытае ажывае ў першых апавяданнях («Бульба», «За сто кіламетраў на абед»). Вайна раскрываецца праз штодзённыя, часта побытавыя моманты.

Народ не толькі змагаўся з ворагам, але і жыў. Менавіта жыццё народа ў гады вайны ў цэнтры ўвагі прадстаўнікоў філалагічнага пакалення. Яно ўзноўлена ў апавяданнях «На чацвёртым годзе вайны» М. Стральцова, «Холад на пачатку вясны» А. Кудраўца, «Салодкія яблыкі», «Раяль з адламаным вечкам» В. Адамчыка, «Алёшка» І. Пташнікава.

Пісьменнікі ўзнаўляюць звычайныя жыццёвыя сітуацыі. Аднак за гэтай звычайнасцю паўстае складанасць і трагізм вайны, безабароннасць дзіцячага

свету. Гераізм дзяцей, іх смелыя ўчынкі, тым больш подзвігі абыходзяцца ўвагай. Сярод твораў В. Адамчыка, І. Пташнікава, І. Чыгрынава і інш. не знойдзем праблемна падобных да апавядання «Васількі» М. Лынькова, дзе хлопчык здзяйсняе гераічны ўчынак. Адбываецца нават пераасэнсаванне некаторых калізій ваеннага часу. У вершаванай аповесці Н. Гілевіча «Сто вузлоў памяці» дзяўчынка-падлетак дабіла параненага немца. Яе ўчынак жахае вясковых жанчын.

Н. Гілевіч, І. Пташнікаў нарадзіліся на Лагойшчыне, у т. зв. партызанскім краі. Рэальныя падзеі жыцця ўласнай сям'і ў гады вайны шырока ўводзіць ў творы Н. Гілевіч (аўтабіяграфічная аповесць «Перажыўшы вайну», вершаваная аповесці «Недзялення», «Сто вузлоў памяці»). Творы І. Пташнікава цесна прывязаны да жыццёвай канкрэтыкі (гэта адна з асаблівасцей прозы пісьменніка), аднак аўтабіяграфізм іх прыхаваны. І ён часцей унутраны (адчуванні, перажыванні), чым знешні (падзеі, сітуацыі).

Разам з «Алёшкам» з'явіліся таксама апавяданні І. Пташнікава «Алені» і «Бежанка». У іх паказваюцца першыя пасляваенныя гады. Апавяданне «Алені» стаіць ля вытокаў т. зв. экалагічнай тэмы. Але ў ім выразнае водгулле вайны. Па-іншаму, чым у творах 1960-х гг., праблема «дзеці і вайна» ўбачылася І. Пташнікаву праз два дзесяцігоддзі (апавяданне «Эфка», 1983). На вобразе Толіка Вайды пісьменнік паказаў, якое душэўнае калецтва спараджала вайна.

У паэзіі тэма абпаленага вайной маленства найшырэй прадстаўлена творамі Р. Барадуліна (вершы «Палата мінёраў», «Бацьку», «Труба», «Стэарынавая свечка», «Хлебнічак», паэмы «Трыпціх», «Блакада»).

Тэма абпаленага вайной дзяцінства раскрываецца як на матэрыяле падзей ваеннага часу, так і першых пасляваенных гадоў (аповесць М. Стральцова «Адзін лапаць, адзін чунь», аповесць Я. Сіпакова «Крыло цішыні»).

У 1970-х гг. тэму абпаленага вайной маленства падхапіў і па-новаму раскрыў В. Казько (рускамоўныя творы «Високосный год», «Здравствуй и прощай», аповесць «Суд у Слабадзе»). Вайна ў В. Казько прыкметна трагедызуецца, скіроўваецца ў аналітычна-філасофскае рэчышча. У цэнтры

аповесці «Суд у Слабадзе» – трагічны лёс абяздоленага вайной падлетка. Рэаліі абпаленага вайной маленства прысутнічаюць і ў пазнейшых творах пісьменніка: у раманах «Хроніка дзетдомаўскага саду», «Бунт незапатрабаванага праху».

Тэма 5. Літаратура XX стагоддзя (лекцыя 4)

Паэты-класікі савецкага парыва

Пятрусь Броўка (1905–1980). Народны паэт БССР (1962). Нарадзіўся ў в. Пуцілкавічы Ушацкага раёна Віцебскай вобласці ў сялянскай сям’і. У 1918 г. перапісчык у ваенным камісарыяце. Быў справаводам у валвыканкаме, рахункаводам у саўгасе. У 1920-я гг. выбіраўся сакратаром камсамольскай арганізацыі, старшынёй сельсавета, працаваў у Полацкім акруговым камітэце камсамола, у акруговай газеце «Чырвоная Полаччына». З 1928 па 1931 г. вучыўся на літаратурна-лінгвістычным аддзяленні педфака БДУ. У гады вайны быў інструктарам-літаратарам франтавой газеты «За Савецкую Беларусь». Амаль 20 гадоў (1948–1967) старшыня праўлення Саюза пісьменнікаў БССР. У 1959 г. як дэлегат ад БССР удзельнічаў у рабоце сесіі Генеральнай Асамблеі ААН. Выбіраўся дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР і СССР. 1967–1980 гг. – галоўны рэдактар Беларускай Савецкай Энцыклапедыі. Лаўрэат Дзяржаўнай прэміі СССР (Сталінскай) 1947 г. і 1951 г., Ленінскай прэміі (1962) за зборнік «А дні ідуць...» і многіх іншых прэмій.

Першыя публікацыі з’явіліся ў «Чырвонай Полаччыне» ў 1926 г. Першыя зборнікі паэзіі: «Гады як шторм» (1930), «Прамова фактамі» (1930), «Цэхавыя будні» (1931). У 1931 г. выступіў у друку з аповесцю «Каландры».

Станаўленне пісьменніцкай індывідуальнасці прыпадае на складаны час, калі, з аднаго боку, жыла вера ў ідэалы рэвалюцыі, а з другога – жорстка праследавалася ўсякая апазіцыя, самастойнасць. П. Броўка прыйшоў у літаратуру з адчуваннем вялікай радасці і ўзрушанасці ад грандыёзных перамен у жыцці народа. Пра сваю актыўную жыццёвую пазіцыю ён заявіў ужо на пачатку творчага шляху: *«Не буду я стаяць на раздарожжы, вачамі сумнымі*

глядзец у далячынь» (1926). Назвы першых зборнікаў паказваюць на тэматычную скіраванасць ранняга Броўкі: радаснае ўслаўленне рэвалюцыі, яе пераможнага поступу.

На раннім этапе Броўка не хацеў прызнаваць лірыку пачуцця, настрою. Настойліва абараняў паэзію «чыста» грамадзянскую, разумеючы пад ёй вершы, напоўненыя грукатаннем машын. Жанр інтымнай лірыкі называў альбомным. Заклікавая патэтыка ў творах Броўкі пачатку 1930-х выцясняла жывое пачуццё, напеўнасць, што заявілі пра сябе раней (вершы «Залатымі зоркамі», «Майскім ранкам я вас пакінуў») і выяўлялі адметнасць яго паэтычнага таленту.

Броўка арыентаваўся на паэзію У. Маякоўскага. Аднак вучоба ў рускага паэта спачатку разумелася спрошчана, зводзілася да стылёва-вобразнага і інтанацыйна-рытмічнага пераймання. Сталы паэт даволі строга паставіўся да твораў 1930-х гг. У пасляваеннай творчасці традыцыі У. Маякоўскага адчуваюцца ў некаторых вершах аб заганіцы. Але гэта ўжо традыцыі.

У сярэдзіне 1930-х гг. у лірыцы паэта адбываюцца прыкметныя якасныя змены. Перыяд агульнага захаплення грамадска-сацыяльнымі падзеямі прайшоў, надыходзіла пара ўдумлівага стаўлення да жыцця. Калектыўнае «мы», характэрнае для ранейшых твораў, паступова выцясняецца канкрэтным, непаўторным «я». Сімвалічнай можна лічыць назву зборніка «Прыход героя» (1935) – як прыход у творчасць чалавека з яго пачуццямі, перажываннямі, эмоцыямі. Тэндэнцыя «лірызацыі» выказванняў паэта адчувальная і ў апошніх перадаваенных зборніках «Вясна радзімы» (1937) і «Шляхамі баравымі» (1940).

У ваенны перыяд Броўка раскрываецца як лірык. Ён адчувае сябе сынам роднай зямлі. Згадваючы лёс Беларусі, знаходзіць шчырыя, прачулыя словы і вобразы («Маці», «Роднае», «Байцам-беларусам», «Спатканне», «Будзем сеяць, беларусы!» і інш.). Нават у вершах-закліках можа заставацца лірычным. Многія вершы поўняцца верай у хуткае вяртанне воінаў да мірнай працы. Вобразы «сяўбы», «поля», «зерня» ключавыя ў вершы «Будзем сеяць, беларусы!». У гады вайны П. Броўка звярнуўся да жанру балады («Надзя-Надзейка», «Рана»,

«Балада пра чырвоны сцяг» і інш.). Актыўна ўжываў сродкі вобразнай выразнасці з арсенала паэтыкі фальклорнага рамантызму.

У паэме-кантаце «*Беларусь*» (1943) Броўка стварыў узвышана-прыгожы вобраз Радзімы – не заняволенай палонніцы, а грознай паўстанкі, што ўзнялася на барацьбу з ворагам. Паэт гаворыць, што Беларусь мае сваю велічную спадчыну, сваю гісторыю. Засяроджвае ўвагу на тых старонках мінулага, якія сталі вытокам гераічных старонак сучаснасці.

Паэмы «*Ясны кут*» (1944), «*Паланянка*» (1945), «*Хлеб*» (1946) канкрэтызуюць абагульнены роздум паэта над ваеннай і мірнай рэчаіснасцю, які выявіўся ў паэме «*Беларусь*». У 1-й паэме прысутнічаюць дзве лініі: аднаўленне мірнага жыцця і боль памяці. Твор распачынае ў нацыянальным ліра-эпасе тэму спаленых вёсак. У лірычнага героя спалены хата, маці і сын. Дзень жудаснай трагедыі не ўзнаўляецца. Яна раскрываецца асацыятыўна: «*Паміж чорных абвугленых дрэў, / Мне здаецца, я сам спяляў...*».

Вяршыняй ліра-эпасу П. Броўкі лічыцца маналагічная паэма «*Голас сэрца*» (1960). Твор прысвечаны памяці маці паэта, Алены Сцяпанаўны, знішчанай у 1943 г. у Асвенціме. У 1947 г. Броўка з іншымі савецкімі пісьменнікамі пабываў у лагеры смерці, змог у дэталях узнавіць страшную долю самага блізкага чалавека. Сыноўні боль выліўся праз дзесяцігоддзе. Паэма складаецца з чатырох частак, кожная з якіх мае сваю тэму. Яднае часткі вобраз маці.

Зборнікі «*У роднай хаце*» (1946), «*Дарога жыцця*», «*Сонечнымі днямі*» (1950), «*Цвёрдымі крокамі*» (1954) засведчылі складанасць далейшай творчай эвалюцыі паэта. У вершах пасляваеннага дзесяцігоддзя П. Броўка засяроджваў увагу на светлых момантах рэчаіснасці, на адзнаках гармоніі ў ёй («*На Палессі гоман, гоман...*», «*Прысады*»). «*Канцэнтрацыя*» станоўчасці скіроўвала творы ў рэчышча «*тэорыі бесканфліктнасці*». Броўка піша шмат, але нямногія яго рэчы становяцца з'явамі мастацтва.

Апошнія два з паловай дзесяцігоддзі склалі ў творчасці паэта якасна новы этап. Пачынаючы са зборнікаў «*Пахне чабор*» (1959), «*Высокія хвалі*» (1962),

«А дні ідуць...» (1962), свет паэзіі П. Броўкі нападняецца непадробным пачуццём, талент творцы набывае адзнакі сапраўднага і паслядоўнага лірызму. Присутнічае роздум над пражытым і перажытым. Паэзія набывае элегічнае гучанне, выходзіць на філасофскае асэнсаванне жыцця («Калі надыдзе час спачыну», «Малы ручай і вадаспад», «Я, чым далей, павольней крочу» і інш.). Нярэдка паэтычны радок, а то і цэлы верш, гучыць афарыстычна. Сярод твораў П. Броўкі апошніх дзесяцігоддзяў шмат высокіх узораў інтымнай лірыкі: «Пахне чабор» (1957), «Александрына» (1961), «Выходзіш ты з восеньскіх кветак» і «Першая запіска» (1969), «Толькі ўспомні...» (1975), «Ты мне здавалася адзінай» (1976) і г. д.

П. Броўка быў сынам свайго часу. У 1930-я гг. гэты час быў жорсткім, «класавапільным». Ён пакінуў свой драматычны след не толькі ў чалавечых лёсах, але і ў душах людзей, у творчасці пісьменнікаў. Лірычны, глыбока чалавечы талент П. Броўкі не мог раскрыцца і ва ўмовах ідэалагічнага дыктату пасляваенных 1940–1950-х гг. Узлёт паэта адбыўся ў два апошнія творчыя дзесяцігоддзі. Але крылы Броўкавай паэзіі былі абцяжараны працяглым і шматлікім папярэднім “гладкапісам”. Драма паэта: закладзеныя вялікія творчыя магчымасці ён не змог па-сапраўднаму рэалізаваць.

Максім Танк (Скурко Яўген Іванавіч) (1912–1995). Народны паэт БССР (1968). Нарадзіўся ў в. Пількаўшчына Мядзельскага раёна Мінскай вобласці 17 верасня 1912 г. у сялянскай сям’і. Бежанства ў 1914 г. Шчаслівая сустрэча з бацькам (ваеннаслужачым) на вакзале ў Дзвінску. Маскоўскі перыяд (1914–1922) запісаўся ў памяці *«нейкімі нелінючымі, нязмыўнымі чарніламі»*. Грамадскія зрухі. Школа. Першыя кнігі (руская класіка).

Першапачатковую адукацыю на роднай зямлі атрымаў у школах в. Шкленікова і Сваткі. Навучанне ў рускай прыватнай гімназіі ў Вілейцы (1926–1928). Гімназію закрылі польскія ўлады (1927–1928 гг. расправа з Грамадой). З Радашковіцкай беларускай гімназіі быў выключаны за ўдзел у школьнай забастоўцы (1928 г., правучыўся 4 месяцы). Кароткім быў тэрмін навучання і ў Віленскай беларускай гімназіі. У лютым 1929 г. гімназісты

бунтавалі, абураныя судом над грамадоўцамі. Я. Скурко пазбег арышту, але быў вымушаны пакінуць установу і вярнуцца на нейкі час дамоў. Чым жыве ў гэты час малады паэт, вядома дзякуючы «Лісткам календара» (дзённікавым запісам). *«Становішча ў мяне катастрафічнае. У Вільні няма за што жыць... Пакінуць Вільню – пакінуць пісаць»*. Вільня – горад маладосці і станаўлення самабытнага таленту М. Танка.

Восенню 1929 г. Я. Скурко паступіў на гадавыя курсы тэхнікаў-меліяратараў (каб не браць у паліцыі пасведчанне аб палітычнай надзейнасці). Стаў падпольшчыкам.

Працаваў у легальным і падпольным камуністычным друку. Набліжаў, чакаў, радасна вітаў 17 верасня 1939 г. Верш «Здарова, таварышы!» напісаны на ўз'яднанне Беларусі.

У гады Вялікай Айчынай вайны працаваў у газеце «За Савецкую Беларусь» (Бранскі фронт), потым у рэдакцыі агітплаката «Раздавім фашысцкую гадзіну». 1948–1966 гг. – галоўны рэдактар часопіса «Полымя». З 1966 г. – першы сакратар, у 1971–1990 гг. – старшыня праўлення СП БССР. Меў шмат ганаровых грамадскіх абавязкаў (дэпутат розных узроўняў, член Савецкага камітэта абароны міру і інш.).

Парадокс: спачатку М. Танк пазнаёміўся з рускай і польскай літаратурамі і толькі ў 1925 г. праз «Беларускі календар» з беларускай. З календара даведаўся пра Купалу і Ф. Багушэвіча. Вычытаў грамадзянскі патрыятычны наказ апошняга: *«Каб за край быў умерці гатоў, каб не прагнуў айчызны чужых... Каб не здрадзіў за грошы свой люд...»*. Пачаў пісаць у сярэдзіне 1920-х гг, калі вучыўся ў Вілейскай гімназіі. Пейзажныя вершы і 2 паэмы. Першыя публікацыі – у перыядычных выданнях 1932 г. Псеўданімам «Максім Танк» упершыню быў падпісаны верш «Заштрайкавалі гіганы-коміны» (1932).

Зборнікі заходнебеларускага перыяду: «На этапах» (1936), выйшаў на сродкі Р. Шырмы і КПЗБ, канфіскаваны паліцыяй; «Журавінавы цвет» (1937); «Пад мачтай» (1938). *Зборнікі савецкага перыяду*: «Вастрыце зброю», «Праз вогненны небасхіл» (1945); «Каб ведалі» (1948, Дзяржаўная прэмія СССР); «На

камні, жалезе і золаце» (1951); «У дарозе» (1954); «След бліскавіцы» (1957, Літаратурная прэмія Янкі Купалы) – зборнік этапны ў творчасці першых пасляваенных дзесяцігоддзяў; «Мой хлеб надзённы» (1962, Дзяржаўная прэмія БССР); «Глыток вады» (1964); «Ключ жураўліны», «Хай будзе святло» (1972); «Дарога, закалыханая жытам» (1976); «Прайсці праз вернасць» (1979); «За маім сталом» (1984); «Збор калосся» (1989); «Мой каўчэг» (1994); «Errata» (1996). За сваё некароткае жыццё паэт зведаў і малады парыў, веру ў хуткі прыход светлага заўтра, прызнанне, славу, і горкія незваротныя страты, расчараванні. Да апошніх дзён зямнога жыцця цеплілася ў яго сэрцы пачуццё сыноўняй любові да роднай зямлі. Многае мянялася ў свеце і ў творчасці, гэта ж заставалася нязменным. У апошняй прыжыццёвай кнізе («Мой каўчэг») Танк пісаў: *«Ёсць адна песня песняў – / Пра Радзіму. – / Ніхто не знае, / Хто яе пачаў, / І ніхто не знае, / Хто і калі яе закончыць»*. Гэты верш можна паставіць эпіграфам да ўсёй творчасці паэта.

Можна вылучыць пяць этапаў у творчасці Танка: давераснёўскі (1932–1939), ваенны (1941–1945), пасляваеннае дзесяцігоддзе, канец 1950-х – пачатак 1980-х гг., апошнія гады жыцця.

У давераснёўскай творчасці паэта дамінуюць «песні змагання». *«Народ можа дараваць пісьменніку многае, але не можа дараваць маўчання ў часы, калі вырашаецца яго лёс»* – гэты запіс выяўляе грамадзянскую пазіцыю маладога паэта. Не прымаў матываў суму і плачу ў вершах калег па пры (М. Машары, М. Васілька). Нават апяванне красы ў яе спрадвечных выявах у часы жорсткага змагання за незалежнасць разглядаў як адступленне ад грамадзянскага абавязку.

І ўсё ж паэзія Танка нядоўга жывілася рэвалюцыйным рыгарызмам. М. Арочка адзначае тры танальнасці, якія абазначыліся ўжо ў зборніку «На этапах», – суровасць, смех і сляза. У вершах гучаць не толькі рытмы наступальнага маршу, але прысутнічаюць няпростыя чалавечыя лёсы, выяўляецца спагада да канкрэтнага чалавека, уцягнутага ў змаганне («Спатканне», «Ткала я, ткала палотны»). У. Калеснік бачыў навізну лірычнай

давераснёўскай паэзіі Танка ў тым, што «ён увёў новага героя – прафесійнага рэвалюцыянера, камуніста і здолеў напоўніць гэты вобраз большым чалавечым зместам, чым яго папярэднікі і сучаснікі. Паэт разгледзеў у таварышы па барацьбе і ў самім сабе поруч з ідэйнай перакананасцю яшчэ і ўражлівую, высокамаральную натуру, чуйную да прыгожага ў прыродзе і чалавеку, здольную на шчодры эмацыянальны водгук...». Антыподам несправядлівасці, што поўніла жыццё народа ў Заходняй Беларусі, досыць хутка паўстала ў творах Танка краса (у самым шырокім разуменні слова). Яе ўспрыманне ў паэта найчасцей драматычнае, бо родны край заняволены. Дзякуючы паэме «Нарач» (1937) гэта беларускае возера пачало ўсведамляцца як сімвалічнае ўвасабленне Беларусі, як і коласаўскі «Нёман» з «Новай зямлі».

М. Танк хутка стаў лідарам заходнебеларускай літаратуры. Пры гэтым ён не толькі пісаў высокамастацкія творы, што становіліся ўзорамі для іншых, а і фарміраваў літаратурны працэс, працаваў над абнаўленнем паэтыкі, эксперыментavaў.

Танк лічыцца ў нацыянальнай паэзіі самым адданым прыхільнікам верлібра. Нетрадыцыйны для беларускай літаратуры свабодны верш з'явіўся ў паэта ўжо на пачатку творчага шляху («На касагоры», Аловак адабралі" і інш.).

Стаўленне Танка да заходнебеларускай паэзіі было досыць крытычным (*«Цяжка расці сярод людзей, у якіх няма чаму навучыцца, <...> якія не могуць выбрацца са сваёй заходнебеларускай засцяпковасці»*). Бібліятэкі Вільні, у якіх Танк часта сядзеў галодны, давалі магчымасць пазнаёміцца з самымі рознымі кантынентамі паэзіі. У «Лістках календара» безліч пісьменніцкіх імёнаў. Выхад на сусветна вядомых еўрапейскіх пісьменнікаў быў праз польскія пераклады. Мадэрнісцкія плыні і школы ў польскай паэзіі, якімі Танк цікавіўся, давалі штуршок для асабістых пошукаў новага.

Пошукі нетрадыцыйных шляхоў ішлі поруч з традыцыйнымі. У заходнебеларускі перыяд выявілася шматграннасць таленту Танка. Паэмы «Нарач» (1935–1937), «Сказ пра Вяля» (1937), «Журавінавы цвет» (1938)

засведчылі яго здольнасць да эпічнага адлюстравання жыцця. Розныя па тэматыцы, форме, сродках узнёўлення рэчаіснасці, творы занялі сваё месца ў пантэоне нацыянальнай класікі.

Творчасць ваеннага часу і 1-га пасляваеннага дзесяцігоддзя. Са зменай палітычнай сітуацыі муза паэта апынулася нібы на раздарожжы: ранейшая праблематыка была неактуальнай, новую трэба было асвоіць. Два перадваенныя гады не былі плённыя для паэта. Нараджаліся хуткаспелыя вершы-водгукі. Безліч сустрэч, літаратурных вечароў, прыёмаў, прамоў. Пасля «паэзіі бунту» нязвыкла было бачыць коўзанне па паверхні жыцця, пусты аптымізм і слаvasлоўе. Танк не мог не заўважаць і не суперажываць таму, што адбывалася ў краіне Саветаў. *«Рэпрэсіі не зачэпілі ні яго асабіста, ні бацькоўскае гняздо. Ды наваротны этап зачэпіў паэзію, пагражаючы яе перараджэннем. Выдаткі перакінуліся ў танкаўскую творчасць ваеннага часу, а таксама – першага пасляваеннага дзесяцігоддзя»* (М. Арочка). Даследчык адзначае, што *«пры ўсёй напружанай працы ў гады вайны, паэзія Танка пакідае ўражанне калі не паніжэння, то, ва ўсякім разе, і не павышэння дасягнутага раней»*. Талент пісьменніка быў запраграмаваны на больш важнае, чым тое, што часта з'яўлялася. Многім вершам паэта ваеннага часу не хапае сапраўднага трагізму, гэта адчуваецца нават ў творах трагічнага 1941 г.

Сярод танкаўскіх вершаў ваеннай пары запыняюць увагу тыя, у якіх па-філасофску супрацьпастаўляюцца вобразы вайны і міру («У завею», «Ластаўкі», «Пралескі»). Адметны, магутны танкаўскі талент нагадаў аб сабе ў вершах «Родная мова», «Мы ў свой горад прыйшлі», на многіх старонках паэмы «Янук Сяліба» (1943).

Мастацкія каштоўнасці былі здабыты Танкам у паэтычнай рэтраспекцыі: паэма «Люцыян Таполя» (1946), вершы «Пасылае маці думы», «Каб ведалі», «Памяці таварыша Таўлая», «Якубу Коласу» і інш. У паэме на ўмоўным гістарычным матэрыяле адкрывалася магчымасць сказаць пра сутнасць сапраўднага мастацтва. У вобразе Люцыяна Таполі, народнага майстра-дойліда, нямала ад бунтоўнай натуры самога Максіма Танка. Біскуп Сямашка і іншыя

«звяры з людскім абліччам» – вечныя, можна сказаць, надчасавыя антыподы высокага чалавечага духу, свабоднай ад усякай рэгламентацыі творчасці. Таполя перамагае біскупа, нягледзячы на тое, што ў руках апошняга і ўлада, і сіла, і грошы. Эстэтычныя праблемы разглядаюцца таксама ў вершах «Якубу Коласу» і «Памяці таварыша Таўлая».

У сярэдзіне 1950-х гг., калі заявіла пра сябе тэндэнцыя пацяплення ў грамадскай атмасферы, паэзія Танка перажывае абнаўленне. У яго нібыта адкрываецца «другое дыханне» (як і ў А. Куляшова, П. Панчанкі, у многіх іншых савецкіх паэтаў). Пераломнай кнігай стаў зборнік «След бліскавіцы». Цалкам новай яе назваць нельга. Старая і новая тэндэнцыі: вершы «Кукуруза» і «Ave Maria». Імкненне да праўды жыцця, заглыбленасць у першаасновы народнага быцця, што абазначыліся ў «Следзе бліскавіцы», знайшлі плённы працяг у наступных зборніках: «Мой хлеб надзённы», «Глыток вады».

Адметна ў творчасці М. Танка прадстаўлена інтымная лірыка. Шэдэўрамі беларускай паэзіі сталі «Венера Мілоская» (1956), «Ave Maria» (1957), «Готыка “Святой Анны”» (1972). Цудоўныя вершы, прысвечаныя жанчыне, каханню, нараджаліся не толькі ў маладога М. Танка. Знойдзем іх і ў апошнім зборніку паэта («Мой каўчэг», «***Заўтра сустрэнемся», «***Я часта», «У гэты вечар», «На праполцы» і інш.).

Скразной і таксама шырока прадстаўленай у творчасці М. Танка з’яўляецца тэма паэта і паэзіі. Яна сур’ёзна асэнсоўвалася ў 1930-я гг. у вершах і ў «Лістках календара». Адпаведна часу заявіла аб сабе ў лірыцы І-га пасляваеннага дзесяцігоддзя. У 1960-я і пазнейшыя гады М. Танк падкрэслівае знітаванасць сваёй песні з роднай зямлёй. Творчасць для яго – найперш праца, якая павінна даваць плён і быць патрэбнай людзям. Неаднойчы ў вершах з’яўляецца параўнанне працы паэта з працай селяніна-хлебароба і, варта адзначыць, не заўсёды такое параўнанне на карысць першай з іх.

У 1992 г. годзе быў напісаны верш «Мой каўчэг». У ім паэт, падобна біблейскаму Ною, хоча выратаваць чалавечую цывілізацыю, якой пагражае на гэты раз самазнiшчэнне. Твор сведчыць, што разуменне сталым М. Танкам

сутнасці паэзіі і місіі паэта значна ўскладнілася, але не змянілася ў сваіх вызначальных момантах.

У 1930-я гг. вобраз Радзімы раскрываўся пераважна праз песні змагання. У 1960–1970-я гг. ён раскрываецца праз вобразы традыцыйнага сялянскага свету. М. Танк паэтызуе першаасновы народнага жыцця, працу хлебароба. Знітаванасць паэта з сялянскім светам, з зямлёй надзвычай адчувальная ў прыродаапісальных вершах.

Свет прыроды ў вершах жывы, цікавы, надзвычай багаты, гарманічны і прыгожы. Лірычны герой бачыць яго красу і адначасова крохкасць, баіцца парушыць яго суладдзе. Экалагічныя праблемы на Беларусі трагедызаваў Чарнобыль (гэта тэма ў вершах «Тут Беларусь была», «Мой каўчэг», «З новага Апакаліпсіса», «Дождж канца XX стагоддзя», «Самае доўгае расстанне» і інш.). Трагічным паралелізмам – зямля і чалавек – уражвае верш «Просьба аб дараванні».

Тэма роднай мовы таксама скразная ў творчасці. Згадаем верш 1930-х гг. «***Калі няма на свеце маёй мовы», цудоўны верш ваеннага часу «Родная мова». Пра прыгажосць роднага слова М. Танк пісаў і ў 1950-я, і ў 1960–1970-я гг. («***Я гэта люблю падарожжа», «Пра сябе», «***Не толькі ўзяў таму я гэту мову», «Вывучэнне мовы»). Верш «***Мне здаецца» з’явіўся ў 1964 г., калі мусіравалася ідэя «зліцця» моў.

Вершы 1990-х «Тут Беларусь была», «Мой каўчэг», «Трэн пакутны», «***Калі памёр», «Цяпер асцерагайцеся», «Рэабілітацыя», «***Я шукаў цябе, праўда» і інш. сведчаць пра трагедызацыю светаадчування М. Танка. Прычыны гэтага – у пэўнай ступені, узрост, але найперш, відаць, крушэнне камуністычных ідэалаў.

М. Танк – адзін з самых паслядоўных і свядомых прыхільнікаў верлібра. Як адзначалася, да свабоднага верша паэт звярнуўся ўжо на пачатку творчага шляху. Шліфаваў, разнастаіў, удасканальваў гэту паэтычную форму. Сучасны танкаўскі свабодны верш – унікальная з’ява беларускай версіфікацыі. Твор нярэдка структурна разгортваецца – ад «тэзы» праз «антытэзу» да

падсумавання. Вялікую ролю адыгрываюць гукапіс, анафарычныя паўторы, інтанацыйныя перыяды. *Прыклады:* «Пляценне кошыка», «Расшытае крыжыкамі» і інш.

Тэма 5. Літаратура XX стагоддзя (лекцыя 5)

Творчасць пісьменнікаў франтавога пакалення

Янка Брыль (1917–2006). Народны пісьменнік БССР (1981). Нарадзіўся ў Адэсе, дзе бацька ў той час працаваў чыгуначнікам. «*У мяне было два маленствы*» (аўтабіяграфічныя нататкі «Думы ў дарозе», 1962). Пра гарадское маленства Брыль расказаў у ненадрукаванай аповесці «Сонца праз хмары» (1942), а таксама ў рамане «Птушкі і гнёзды». У 1922 г. сям'я вярнулася ў родную вёску Загора (Загор'е) на Навагрудчыне (цяпер Карэліцкага раёна Гродзенскай вобласці). У эсэ «Мой Чэхаў» (1959) пісьменнік назваў тры асноўныя «*непаўторныя перажыванні*», на якіх трымаецца цудоўны свет дзяцінства і юнацтва: «*адчуванне красы прыроды, любасць да жывой істоты, дружба з чалавекам*».

У дзіцячыя гады нарадзілася таксама любоў да кнігі. Паказальны факт, што бацька, просты селянін, вёз з Адэсы кнігі. Многіх пісьменнікаў Брыль адкрыў у дзяцінстве. Вялікі ўплыў на фарміраванне асобы пісьменніка зрабіў Л. Талстой.

Я. Брыль быў надзелены шчаслівым дарам адчуваць, бачыць, цаніць прыгажосць звычайнага жыцця, мець радасць ад судакранання з прыродай, з усім жывым на зямлі. Падтрымлівалі гэту радасць блізкія людзі. Прывабныя вобразы бацькі, маці, бабулі, братоў паўстаюць у многіх творах. «*...Ва ўсім шчасці маленства найлепшым быў тата*». Аднак пайшоў ён з жыцця вельмі рана (1924). Брыль зведаў смак сірочага хлеба ўжо ў 7-гадовым узросце. Вобраз Даніка ў апавяданні «Сірочы хлеб» (1956) у пэўнай меры аўтабіяграфічны. Яшчэ адна сямейная трагедыя – у Адэсе быў рэпрэсаваны старэйшы брат Брыля Валодзя, які не захацеў вярнуцца ў «*буржуйскую Польшчу*».

У 1931 г. Янка выдатна скончыў сямігодку і паступіў у Навагрудскую польскую гімназію, але не змог там вучыцца з-за матэрыяльных абставін. У 1938 г. Янка прызваны ў польскую армію. Пра тое, што адбывалася ў душы і свядомасці Брыля-салдата, потым ваеннапалоннага, сведчаць думкі і перажыванні галоўнага героя рамана «Птушкі і гнёзды» Алеся Руневіча. У жніўні 1942 г. Брыль змог уцячы з палону. Быў сувязным партызанскага атрада. З 1944 г. – разведчык партызанскай брыгады «Камсамалец», рэдактар газеты Мірскага падпольнага райкама партыі і сатырычнага лістка «Партызанскае жыгала». З 1944 г. Брыль жыў у Мінску. Працаваў у рэдакцыі газеты-плаката «Раздавім фашысцкую гадзіну», часопісах «Вожык», «Маладосць», «Полымя», у Дзяржаўным выдавецтве БССР, сакратаром праўлення СП БССР.

1-ая публікацыя: верш «Першыя крыгі» ў віленскім беларускім часопісе «Шлях моладзі», 1938 г. Адыходзячы ў войска, Брыль перапісаў лепшае і адаслаў у рэдакцыю «Шляху...». Творы друкавалі, але пра гэта пісьменнік даведаўся, калі вярнуўся з палону.

1-ы зборнік «Апавяданні» (1946). Да гэтага часу Брыль меў не толькі вершы, апавяданні, але і аповесці (напісаныя ў гады вайны «Жывое і гніль», «Сонца праз хмары»). *«Мае найранейшыя творы не засталіся, не выжылі».* «Не выжылі» – не былі прызнаны аўтарам вартымі пабачыць свет. Матэрыял першых аповесцей аўтар выкарыстаў у рамана «Птушкі і гнёзды».

Выйшлі кнігі: «Нёманскія казакі» (1947), «Вераснёвая рунь» (1949), «У Забалоцці днее» (1951), «На Быстранцы» (1955), «Надпіс на зрубе» (1958), «Жменя сонечных промняў» (1965), «Ніжнія Байдуны» (1976), «Ты жывеш» (1978), «Сёння і памяць» (1985), «Ад сяўбы да жніва» (1987), «На сцежцы – дзеці» (1988), «Муштук і папка» (1990), «Вячэрняе» (1994), «Дзе скарб ваш» (1997), «З людзьмі і сам-насам» (2003) і інш. Раман «Птушкі і гнёзды» (1964). У 1948–1949 гг. працаваў над раманам «Граніца» (застаўся незакончаным).

У зборнік «Апавяданні» Я. Брыль уключыў некалькі ранніх твораў: «Марыля», «Як маленькі» (1937), «Праведнікі і зладзеі» (1938). Два першыя апавяданні вызначаюць дзве тэндэнцыі, якія абазначыліся на раннім этапе і

нейкі час ішлі побач, – суб'ектыўная (лірычная) і аб'ектыўная (эпічная). Творы глыбока псіхалагічныя. Лірычная канцэпцыя свету, чым увагуле вызначаецца творчасць Брыля, выразна заявіла аб сабе ўжо на раннім этапе творчасці (1938–1945).

Большасць апавяданняў і аповесцей 2-га перыяду творчасці (пасляваенныя 1940-я – пачатак 1960-х гг.) – «Адзін дзень», «Маці», «Memento mori», «Надпіс на зрубе», «Галя», «У Забалоцці днее», «На Быстранцы», «Апошняя сустрэча» і інш. падзейныя, з выразным сюжэтам. Разам з тым аўтар імкнецца паказаць унутраны рух душы і свядомасці персанажаў. У гэты перыяд Я. Брыль шырока звяртаецца да ваеннай тэматыкі. Аднак подзвігі, якія здзяйсняюць яго персанажы, нібыта знарок пазбаўлены велічнасці і маштабнасці. Дзяўчына затуліла ад куль каханага («Казачок»), маладая маці ратуе ад смерці дачушку («Адзін дзень»), бабуля па мянушцы Зось схавала ад карнікаў яўрэйскае дзіця («Зялёная школа»), старая жанчына пакарміла палонных і разам з імі пайшла на смерць («Маці»). Ад слоў *подзвіг, гераізм* Брыль прыныпова адмаўляецца, іх няма ні ў «Маці», ні ў «Memento mori» – самых манументальных творах пісьменніка.

Пісьменнік заявіў аб сабе як майстра мастацкай дэталі. Апошняя дазваляе выразна паказаць рух чалавечага пачуцця, выявіць сувязі паміж жыццёвымі з'явамі, на невялікай мастацкай плошчы стварыць аб'ёмную карціну рэчаіснасці (прыклады – апавяданні «Маці», «Memento mori»).

Уз'яднанне народа, перамога над фашызмам выклікалі ў патрыятычна настроенага Брыля жаданне «*стаць савецкім чалавекам*». Але гэта азначала прызнаць адзіную афіцыйную ідэалогію, парваць з «талстоўствам», з «абстрактным» гуманізмам і прыняць гуманізм класавы. У творчасці – падпарадкавацца стэрэатыпам сацыялістычнага рэалізму. «Тут Брылю пагражала страта ўласнай мастацкай індывідуальнасці, бо ў савецкай літаратуры таго часу афіцыйна прапагандавалася толькі эпічнае светаўспрыманне... Лірычная ж канцэпцыя чалавека і свету не выклікала даверу і дыскрэдытавалася як “сентыментальшчына”» (В. Нікіфарова). На мяжы

1960–1970-х гг., азіраючыся на пройдзены шлях, Брыль бачыў на ім не толькі набыткі, але і страты: «*“Вучобай” ды паслухмянствам прыпсаваўся быў і я.., і цяпер трэба назад адвучвацца*».

2-гі этап характарызуецца зваротам пісьменніка да розных жанравых формаў. Побач з апавяданнямі ён у 1950-я гг. стварае аповесці «*У Забалоцці днее*», «*На Быстранцы*», «*Апошняя сустрэча*». Праблематыка твораў звязана з падзеямі сучаснасці. У першай паказваецца станаўленне калгаснага ладу, ідэйная і маральная пераарыентацыя заходнебеларускага сялянства. Змест, форма, пафас твора ў значнай ступені былі абумоўлены «патрэбай дня».

Аповесці «*На Быстранцы*» і «*Апошняя сустрэча*» выклікалі шмат крытычных закідаў. Пісьменнік асмеліўся сказаць пра свой час нямала горкай праўды (пра парадкі ў калгасе – у 1-ай аповесці, пра нячуласць грамадскай сістэмы – у 2-ой). Герой аповесці «*На Быстранцы*» Толя Клімёнак вучыцца ў інстытуце на літаратурным аддзяленні, хоча стаць пісьменнікам. У яго памяці жывуць падзеі нядаўняй вайны, якая «*адразу і страшна*» забрала маці. Але мірнае жыццё таксама складанае. Пісьменнік паказвае няпростае духоўнае станаўленне маладой асобы (праблема, якую можна назваць скразной у творчасці Брыля). Яшчэ больш складаныя жыццёвыя супярэчнасці паўсталі на шляху Лёні Жывеня («*Апошняе спатканне*»). Герой аповесці разумее, што быў здольны на большае і не змог рэалізаваць гэтыя магчымасці. Чаму так адбылося? Ці толькі яго віна ў гэтым? Канец зусім не ідылічны.

У 1962–1964 гг. Брыль працуе над раманам «*Птушкі і гнёзды*». Шырока абапіраецца на перажытае асабіста. Разам з тым задача: «*Пісаць... пра народ, пра наш час, дзе меў і маю сваё месца і я*». Першы (палымянскі) варыянт не задаволіў. Рыхтуючы «*кнігу адной маладосці*» да асобнага выдання, Брыль імкнуўся адысці ад стэрэатыпаў рамана сацрэалізму з яго эпічнай апісальнасцю, знешняй панарамнасцю. «*Птушкі і гнёзды*» – нячастая жанрава-стылёвая разнавіднасць *лірычнага рамана*. Амаль уся кніга пабудавана як лірычны маналог. Пачатковая частка, пралог, – адкрыта лірычная. Дыстанцыя ў часе (эпоха Другой сусветнай вайны і эпоха касмічных палётаў), у прасторы

(касмiчная арбіта і падпаленая карнікамі вёска) пераадольваецца аўтарскім бачаннем і думкай. У частках рамана «Сцюдзёны вырай» і «Гнёзды за дымам», у эпілозе апавядальная плынь больш аб'ектывізаваная, яна вядзецца ад імя персанажа Алеся Руневіча. Але аўтар і галоўны герой твора не проста блізкія паміж сабой. Руневіч – гэта сам пісьменнік дваццаць гадоў назад, таму «ўзаемаадносіны аўтара і героя ўяўляюць сабой не дыялог, а маналог, разгорнуты ў часе і прасторы асабістай памяці» (В. Нікіфарава). Аднак у адпаведнасці з раманным жанрам Руневіч выступае тыповым прадстаўніком заходнебеларускай вёскі. У творы паказаны яго жыццёвыя шляхі: дзяцінства, маладосць, удзел у баях, палон, нялёгкі шлях на радзіму. І ўсё ж аўтара цікавіць унутраны стан персанажа, тыя вельмі значныя духоўныя змены, якія адбываюцца ў светаадчуванні чалавека пад уздзеяннем жыцця.

Ідэя твора – пошукі маладым чалавекам свайго месца ў змаганні з фашызмам. Вайна, палон прымусілі Руневіча перагледзець некаторыя жыццёвыя прынцыпы. Ён ішоў у армію перакананым «талстоўцам». У Германіі, напрамую сутыкнуўшыся з фашызмам, ён прыходзіць да высновы, што зло можа быць пераможана толькі сілай, зброяй, таму імкнецца дамоў, каб змагацца з ворагам.

Трэці, «пасляраманны», этап пазначаны шырокай прысутнасцю ў прозе Я. Брыля стыхii лірызму. Кнігай «Жменя сонечных промняў» пісьменнік уводзіў у літаратуру жанр лірычнай мініяцюры. Хутка ў яго нарадзілася пэўнасць: *«І ўсё-такі ў сваіх мініяцюрах я адчуваюся найбольш самім сабой... Пра такое іменна я і марыў з самага свайго пачатку»*. У гэтым жанры «найважнейшае – сам аўтар: як ён бачыць тое, пра што гаворыць». Мініяцюры Брыля ахопліваюць самыя розныя сферы чалавечага існавання: «вечныя» пытанні, філасофскі роздум, горкае, страшнае і смешнае ў жыцці, штодзённы побыт, свет маленства, мастацтва, творчасць і г. д. У 1965 г. Брыль запісаў: *«Прыемна думаецца, што мае мініяцюры могуць быць своеасаблівай “кнігай майго жыцця”»*. У 1970–1990-я гады ў брылёўскіх зборніках, можна сказаць, пераважае гэты жанр.

Апавяданні, аповесці, якія з'явіліся ў гэты перыяд, таксама адкрыта лірычныя. Творы «Гуртавое», «Яшчэ раз першы снег», «Тройчы пра адзіноту», «Глядзіце на траву», «Ніжнія Байдуны», «Золак, убачаны здалёк» выраслі з асабістых уражанняў пісьменніка, з яго роздуму над жыццём, сваім і іншых людзей. У творах знешні падзейны сюжэт, калі ён ёсць, адыгрывае дапаможную ролю. Змест трымаецца на асобе аўтара, яго ўменні бачыць жыццё, заўважаць прыгожае, духоўнае, сутнаснае ў, здаецца, звычайных з'явах (прыклад – апавяданне «Гуртавое»).

Творчасць Брыля апошніх дзесяцігоддзяў характарызуюць наступныя яго словы: «...не прыдумваць, а пісаць жыццё». Жыццё, як даказвае сваімі творамі аўтар, найталенавіцейшы апавядальнік і раманіст. Самым аўтабіяграфічным сярод «вялікіх» твораў Брыля з'яўляецца аповесць «Муштук і папка», у якой пісьменнік узнаўляе гісторыю дазнання лёсу найстарэйшага з братоў, рэпрэсаванага ў 1930-я гг. Сюжэт разгортваецца па дзвюх лініях. 1-я: лінія памяці, яна збірае драбніцы ўспамінаў пра Валодзю. 2-я – звязана з пошукам запаветных архіўных дакументаў, што было няпроста і ў «спрыяльны час». Апавядальнікам выступае сам Янка Брыль. Усе персанажы – рэальныя асобы. Пісьменнік сутыкае дзве праўды: афіцыйную (брат прызнаў сваю віну) і асабістую, чалавечую. Аповесць была напісана ў 1990 г., калі ў літаратуры шырока загучала тэма рэпрэсій. Гэтую трагічную тэму пісьменнік раскрыў на матэрыяле дакументальным, перажытым, перадуманым за доўгія дзесяцігоддзі.

Іван Шамякін (1921–2004). Народны пісьменнік БССР (1972). Нарадзіўся ў в. Карма Добрушкага раёна Гомельскай вобласці ў сялянскай сям'і. У 1925 г. бацька стаў лесніком. З-за частых пераездаў сям'і ў школу пайшоў на дзявятым годзе. У 1940 г. закончыў Гомельскі будаўнічы тэхнікум і быў накіраваны на працу ў Беласток. У час вучобы ў тэхнікуме пачаў пісаць вершы, актыўны член літаб'яднання пры газеце «Гомельская праўда». Франтавік. Удзельнічаў у баях пад Мурманскам, у вызваленні Польшчы, у баях на Одэры. Пасля вайны настаўнічаў на вёсцы і завочна вучыўся ў Гомельскім педінстытуце. Факты біяграфіі ляглі ў аснову пенталогіі «Трывожнае шчасце». З 1954 па 1980 г.

займаў розныя пасады ў праўленні СП БССР. З 1980 да пачатку 1990-х гг. – галоўны рэдактар выдавецтва «Беларуская Савецкая Энцыклапедыя». Творы І. Шамякіна адзначаны Дзяржаўнай прэміяй СССР і Дзяржаўнай прэміяй БССР, Літаратурнай прэміяй імя Якуба Коласа і інш.

На пачатку 1970-х І. Шамякін выказваецца пра сэнс пісьменніцкай працы: *«Я стараўся працаваць на чытача. Па ўзоры партыйных прапагандыстаў... я ўсё жыццё быў прапагандыстам»*. Партыйным прапагандыстам ён заставаўся і ў наступныя гады, нават калі кампартыя перастала адыгрываць вядучую ролю ў жыцці грамадства. Яго адносіны да постсавецкага грамадства адрозніваюцца ад адносін М. Танка і П. Панчанкі. Як творца І. Шамякін заўжды быў чуйны да новага. Аднак на гэты раз змены тычыліся сацыяльных, эканамічных, маральных, ідэалагічных і нават палітычных асноў жыцця краіны. Рэчаіснасць апошніх дзесяцігоддзяў не радавала пісьменніка, ён паслядоўна і жорстка агаляў яе бездухоўнасць, беспрынцыпнасць. Ідэалы І. Шамякіна засталіся ў савецкім часе, ён не жахаўся «перабудавацца». Разам з тым будзе недакладным сказаць, што, не прымаючы новае, ён цалкам застаўся ў мінулым, у яго таксама на многае адкрыліся вочы.

У гады Вялікай Айчыннай вайны вершы і нарысы І. Шамякін друкаваў у армейскай газеце «Часовой Севера». Пачаткам творчага шляху лічыў апавяданне «У снежнай пустыні» (1944). Змест твора меў фактычную аснову. Камандзір самалёта і цяжкапаранены штурман дабіраюцца да сваіх праз сотні вёрст снежнай пустыні. В. Каваленка адзначаў у творы І. Шамякіна «адштурхоўванне» ад «Любові да жыцця» Дж. Лондана.

Яшчэ знаходзячыся ў арміі, І. Шамякін напісаў аповесць «Помста» (надрукавана ў 1945). Маёр Раманенка адшукаў у Германіі сям'ю Генрых Візэнера. Нямецкі афіцэр забіў жонку, дачку і маці Раманенкі, бо Галя (жонка) стала партызанкай. Выснова савецкага афіцэра: *«Для мяне дзеці ёсць дзеці, хоць яны і дзеці ката»*. Раманенка расказвае немцам пра іх бацьку і мужа, такім чынам здзяйсняючы помсту. У першай аповесці заявілі аб сабе рысы, якія стануць характэрнымі для творчасці І. Шамякіна ў цэлым: займальны сюжэт,

востры адкрыты канфлікт паміж персанажамі, а таксама збег спрыяльных абставін, сітуацыі на грані верагоднасці, налёт сентыментальнасці.

Першы пасляваенны пленум СП (1945). *«Я ехаў з пленума з адным цвёрдым намерам: пісаць, пісаць і яшчэ раз пісаць. Улетку 1946 г. я пачаў працу над “Глыбокай плынню” і да вясны 1948 г. скончыў раман»*. Для першага свайго рамана збіраў матэрыял. Вялікую дапамогу аказала жонка Марыя Філатаўна, яна ў час акупацыі жыла ў бацькоў, ведала беларускія ваенныя рэаліі. *«Вобраз Тацяны Маеўскай у многіх сваіх рысах, біяграфічных і псіхалагічных, я пісаў з жонкі»*.

Раман *«Глыбокая плынь»* (1948) меў тыповыя адзнакі свайго часу: партызанская тэматыка, шырокі часавы ахоп падзей (з пачатку вайны да вызвалення Беларусі), шмат герояў, зварот да гераічнага боку вайны, паказ падзвігу. В. Каваленка адзначае ў першым рамане «сітуацыі малаверагодныя, учынкi, словы герояў не заўсёды натуральныя». Аднабакова малююцца вобразы акупантаў. Яны самараскрываюцца праз уласныя словы і дзеянні. І ўсё ж твор прынёс І. Шамякіну шырокую вядомасць. Ён меў займальны сюжэт, вострыя канфліктныя сітуацыі, прыгожых знешне і ўнутрана станоўчых персанажаў, расказваў пра вядомае, перажытае, але расказваў, узвышаючы і рамантызуючы падзеі. Недахоп рэальнай жыццёвай праўды адчуецца пазней.

Амаль на дзесяцігоддзе І. Шамякін адыходзіць ад ваеннай тэматыкі, піша пра сучаснасць (апавяданні і раман). Пра раман *«У добры час»* (1949–1952): *«У мяне быў вагон цудоўнага матэрыялу для рамана аб першых пасляваенных гадах вясковага жыцця (я гэта перажыў сам). Раман атрымаўся пасрэдны, бо пісаў я яго ў самы росквіт слаўтай “тэорыі бесканфліктнасці”»*. У параўнанні з тыповымі творамі «бесканфліктнай» прозы («Кавалер Залатой Зоркі» С. Бабаеўскага, 1948; «Жніво» Г. Нікалаевай, 1950) І. Шамякін імкнуўся ў паказе жыцця пасляваеннай вёскі да большай драматызацыі. Праўда жыцця прабіваецца ў творы праз ідэалізацыю, у цэлым жа рэальная карціна жыцця вёскі ў першыя пасляваенныя гады не вымалёўваецца. Відавочныя супярэчнасці, што выяўляюць, з аднаго боку, імкненне пісьменніка да

аб'ектыўнасці, а з другога боку – яго залежнасць ад тагачасных літаратурных запатрабаванняў.

Раман «Крыніцы» (1953–1956) пісаўся да паваротнага XX з'езда. Твор паграмадзянску смелы і праблемны. У цэнтры – сельская інтэлігенцыя. Канфлікт настаўніка, дырэктара школы Міхася Лемяшэвіча і старшыні калгаса Махнача. Лемяшэвіч не прымае стаўленне старшыні да калгаснікаў, яго стыль кіраўніцтва (мясцовы царок). Канфлікт новага, што прадстаўляе малады дырэктар, і састарэлага ў грамадстве пашыраецца і ўзмацняецца праз сутыкненне Лемяшэвіча з першым сакратаром райкама партыі Бародкам. Вобраз Бародкі атрымаўся «складаным, псіхалагічна глыбокім, сацыяльна-тыповым» (В. Каваленка). *З боку формы*: у параўнанні з папярэднім раманам у «Крыніцах» аўтар не імкнуўся ахапіць усю панараму вясковага жыцця (хоць твор шматсюжэтны і шматгеройны). А гэта вяло да змяншэння апісальнасці, да больш глыбокага паказу чалавека. Асабліва выявілася майстэрства апісання сходаў, пасяджэнняў – так званага грамадскага жыцця чалавека.

У сярэдзіне 1950-х гг. літаратура паварочваецца да жыццёвай праўды, узрастае вага канкрэтнага непрыдуманнага факта, давер да асабіста перажытага. І. Шамякін адзін з першых у беларускай літаратуры адчуў, што яго асабісты салдацкі шлях агульнацікавы, што ён мае ў сабе рысы, перажытыя народам. Першымі уласнабіяграфічнымі ў І. Шамякіна сталі тры аповесці з «*Трывожнага і часця*» («Непаўторная вясна», «Агонь і снег», «Мост»). Пенталогія пісалася з 1956 па 1963 г. Першая аповесць (1957) паказвала жыццё герояў, Сашы Траянавай і Пятра Шапятовіча, у даваенны час. Твор прасякнуты лірызмам, непаўторнай прыгажосцю першага, чыстага і моцнага кахання. У «*Начных зарніцах*» (1958) паўстае жыццё Сашы ў вайну. Яно неадлучна ад падпольнага і партызанскага змагання. Твор тэматычна і праблемна блізкі да рамана «Глыбокая плынь». Прататыпам Сашы таксама з'яўляецца жонка пісьменніка. Аднак у аповесці псіхалагічна больш глыбока паказваецца чалавек на вайне. Трэцяя аповесць «*Агонь і снег*» (1959) лічыцца самым праўдзівым і глыбокім

шамякінскім творах пра вайну. Найбольш аўтабіяграфічны. Напісаны ў форме дзённіка (новы прыём у творчасці), што вымусіла аўтара адмовіцца ад прыгодніцкага элемента (гэты элемент выявіўся і ў пенталогіі, у так званых партызанскіх частках). Востры маральны канфлікт: Пятро Шапятавіч, Сенья Пясоцкі і прыстасаванец, кар’ерыст Сцяпан Кідала.

Чарговае адступленне ад біяграфізму (і адначасова ад рэалістычнага паказу ў сферу белетрыстыкі) адбываецца ў наступнай аповесці цыкла *«Пошукі сустрэчы»* (1959). Узростае прыгодніцкі элемент, шмат шчаслівых выпадковасцей, «праўдзівае лёгка замяняецца верагодным» (В. Каваленка). Чаму пісьменнік адмовіўся ад аўтабіяграфізму? В. Каваленка, Н. Пашкевіч лічаць, што з-за асноўнай ідэі твора – кахання і вернасці. Узаемаадносіны Пятра і Сашы драматызуюцца. Вайна значна ўскладніла лёсы людзей, змяніла іх характары.

Сапраўдная «сустрэча», душэўнае збліжэнне Пятра і Сашы адбываецца ў заключнай аповесці *«Мост»* (1965). Той жа час, што і ў рамане *«У добры час»*, але паказваецца ён са значна большай ступенню рэалізму. Жанчыны аруць на сабе поле. Дзеці на ўроках трацяць прытомнасць ад голаду. Цяжка жыць не толькі калгаснікі, але і настаўнікі, вясковыя ўрачы. Атмасфера падазронасці. Але, як і ў іншых творах І. Шамякіна, справядлівасць перамагае.

Адначасова з *«Трывожным шчасцем»* пісьменнік працаваў над раманам *«Сэрца на далоні»* (1960–1963). Час своеасаблівы: першапачатковая рэабілітацыя бязвінных ахвяр сталіншчыны, маральнае ачышчэнне грамадства. Падзеі, канфлікты твора непасрэдна звязаны з жыццём савецкай краіны пачатку 1960-х гг.: героі абмяркоўваюць матэрыялы XX з’езда КПСС, дзейнічаюць брыгады камуністычнай працы, рабочы клас – перадавая і свядомая сіла грамадства. Пісьменнік выводзіць у творы кіраўнікоў старога і новага тыпу, што таксама было павевам часу. *«Сэрца на далоні»* – першы твор, у якім злучаюцца ваеннае мінулае і сучаснасць, асабліваецца, якая стане характэрнай для многіх твораў І. Шамякіна (*«Снежныя зімы»*, *«Вазьму твой боль»*, *«Зеніт»*, *«Стары рамантык»*). Твор шматпраблемны. Асноўная сюжэтная лінія звязана з

аднаўленнем праўды пра падполле ў гады Вялікай Айчыннай вайны, рэабілітацыяй добрага імя доктара Савіча і яго дачкі. Да тэмы гарадскога падполля І. Шамякін звяртаўся яшчэ два разы. У сярэдзіне 1970-х гг. з’явіліся аповесці «*Шлюбная ноч*» (1974), «*Гандлярка і паэт*» (1975). У цэнтры твораў – жаночыя вобразы. Тэма змагання спалучаецца ў творах з тэмай кахання. Якраз каханне да выкупленага з лагера ваеннапалонных паэта Алеся Шпака абумоўлівае змены ў светапоглядзе і жыцці Вольгі Ляновіч («*Гандлярка і паэт*»). Яе вобраз крытыкі лічаць адным з самых складаных і псіхалагічна распрацаваных у творчасці І. Шамякіна. У творах 1970-х гг. пісьменніка цікавілі чалавечыя лёсы.

У аповесці «*Ахвяры*» (1989) І. Шамякін зноў звяртаецца да трагічнай гісторыі гарадскога (мінскага) падполля.

Амаль усе раманы І. Шамякіна 1960–1980-х гг. становіліся на нейкі час літаратурнай падзеяй: «*Снежныя зімы*» (1968), «*Атланты і карыятыды*» (1974), «*Вазьму твой боль*» (1978), «*Петраград–Брэст*» (1983). Выключэнне – «*Зеніт*» (1987), які своеасабліва паўтарае аповесць «*Агонь і снег*».

Праблематыка раманаў не паўтараецца. Высокі міністэрскі чыноўнік Антанюк, герой рамана «*Снежныя зімы*», выступае супраць неразумных новаўвядзенняў у сельскай гаспадарцы. За самастойнасць ён адпраўлены на пенсію. Але, як звычайна ў творах І. Шамякіна, станоўчы герой выходзіць пераможцам. Вытворчы канфлікт, што зноў жа ўласціва творам пісьменніка, спалучаны з сямейным.

Востры вытворчы і сямейна-бытавы канфлікт уласцівы таксама раману «*Атланты і карыятыды*». Архітэктар Максім Карнач супрацьстаіць калегу Макаеду і сакратару гаркама Ігнатоўскаму. Аднак рэзка крытыкуючы сакратара гаркама, І. Шамякін не замахваўся на партыйную сістэму ў цэлым. Усё ставіць на сваё месца сакратар абкама Сасноўскі, прынцыповы і сумленны камуніст. Такое вырашэнне сацыяльных і вытворчых канфліктаў якраз характэрна для творчасці пісьменніка. Па Шамякіну, канфлікты ўзнікаюць паміж людзьмі таму, што некаторыя з іх не адпавядаюць па сваіх маральных, чалавечых,

прафесійных якасцях пасадзе, якую займаюць. Яны могуць перашкаджаць руху наперад, тармазіць нейкую справу, псаваць жыццё сумленным працаўнікам, але ў партыі ёсць сапраўдныя камуністы, якія выправяць сітуацыю.

Асноўны канфлікт рамана *«Вазьму твой боль»* народжаны падзеямі мінулай вайны. У вёску, адбыўшы меру пакарання, вяртаецца былы паліцай. Шышковіч, па вясковаму Шышка, вінаваты ў смерці бацькі, маці і сястрычкі Івана Батрака. Жонка Таіса Міхайлаўна бярэ на сябе боль блізкага чалавека. З пункту гледжання жыццёвай логікі, жыццёвападобнасці, фінал спрэчны. Калі мець на ўвазе логіку паводзін жанчыны, якая востра адчувае, што над яе сям'ёй – смяротная пагроза, то ён уяўляецца даволі верагодным.

У 1990–2000-ыя гг. І. Шамякін звяртаецца пераважна да жанру аповесці. Напісаны ў гэты перыяд толькі два раманы: «чарнобыльскі» *«Злая зорка»* (1991) і гістарычны *«Вялікая княгіня»* (1996). Творчая актыўнасць немаладога пісьменніка ў складаны час перабудовы і постсавецкага жыцця не падала. Напісана ў гэты перыяд каля двух дзясяткаў твораў: *«Вернісаж»*, *«Сатанінскі тур»*, *«Падзенне»*, *«Адна на падмостках»*, *«Бумеранг»*, *«Без пакаяння»*, *«У засені палаца»*, *«Абмен»*, *«Палеская мадонна»*, *«Выкармак»*, *«Завіхрэньне»*, *«Крывінка»*, *«У пошуках прытулку»*, *«Зона павышанай радыяцыі»*, *«Стары рамантык»*, аўтабіяграфічная аповесць *«Слаўся, Марыя!»*. Сюжэты, канфлікты пісьменніку, як і раней, падказвала рэчаіснасць. Ідучы за праўдай часу, у новай ролі І. Шамякін выводзіць былых партыйных і савецкіх кіраўнікоў, якія няблага прыстасаваліся да ўмоў так званай рыначнай эканомікі. Ад іх колішняй партыйнай маральнасці і прынцыповасці не засталася і следу. Пісьменнік паказвае, аднак, і вобразы іншых камуністаў, якія з народамі і за народ, напрыклад, Пыльчанка, Пустаход у *«Злой зорцы»*, Вікенцій Паўлавіч (былы камуніст) у *«Губернатары»*. Але калі ў ранейшых творах дабро, справядлівасць заўсёды перамагалі, то творы апошніх гадоў аптымізмам не вылучаюцца. І. Шамякін паказвае вялікія і малыя драмы людзей, якія не змаглі ўпісацца ў новыя жыццёвыя рэаліі.

Для ўсіх твораў І. Шамякіна характэрны так званы знешні псіхалагізм: раскрыццё вобразаў персанажаў праз іх учынкi і паводзіны. Дзейным сродкам раскрыцця характараў з'яўляецца дыялог. Аднак у многіх апошніх апавесцях пісьменніка ён становіцца расцягнутым і маламястоўным.

У творчым набытку І. Шамякіна, акрамя праявічых твораў, – кнігі пісьменніцкай эсэістыкі і крытыкі, п'есы, дзённікі.

Алесь Адамовіч (1927–1994)

Нарадзіўся ў в. Канюхі Капыльскага раёна Мінскай вобласці ў сям'і ўрачоў. З 1928 г. сям'я жыла ў пасёлку Глуша Бабруйскага раёна Магілёўскай вобласці. У гады вайны бацька мабілізаваны, маці на акупіраванай тэрыторыі падпольшчыца, Алесь і яго брат – сувязныя. У 1943 г. сям'я ў сувязі з пагрозай арышту пайшла ў лес. Скончыў філфак БДУ (1950), аспірантуру пры ўніверсітэце (1953). Там жа выкладчык літаратуры. З 1954 г. навуковы супрацоўнік Інстытута літаратуры АН БССР. 1962–1964 гг. – Вышэйшыя сцэнарныя курсы ў Маскве. Два гады пасля выкладаў беларускую літаратуру ў МДУ імя М. В. Ламаносава. З 1966 па 1987 г. зноў у Інстытуце літаратуры. У 1987 г. на конкурснай аснове абраны дырэктарам навукова-даследчага Інстытута кінамастацтва ў Маскве. Доктар філалагічных навук, прафесар, член-карэспандэнт АН БССР.

Пісаў на беларускай і рускай мовах. Як крытык выступаў з 1950 г. Надрукаваны літаратуразнаўчыя даследаванні: «Шлях да майстэрства: Станаўленне мастацкага стылю К. Чорнага (1958), «Культура творчасці» (1959), «Беларускі раман» (1961), «Маштабнасць прозы: Урокі творчасці Кузьмы Чорнага» (1972), «Здалёк і зблізку: Беларуская проза на літаратурнай планеце» (1976), «Браму скабраў сваіх адчыняю...» (1980), «Война и деревня в современной литературе» (1982) і інш. Кнігі выходзілі як у Мінску, так і ў Маскве (на рускай мове). Кнігі крытыкі і публіцыстыкі: «Выбери – жизнь» (1986), «Ничего важнее» (М., 1985), «Додумывать до конца» (М., 1988), «Апакаліпсіс па графіку» (1992) і інш.

У партызанскі атрад Алесь пайшоў з сшыткам сваіх вершаў, які быў там згублены. Да паэзіі ў пасляваенны час не вярнуўся. На пачатку 1950-х гг., працуючы над кандыдацкай дысэртацыяй па творчасці К. Чорнага, А. Адамовіч адначасова пачаў пісаць раман пра партызанскую вайну. Даты пад раманамі: «Вайна пад стрэхамі» (1955–1959), «Сыны ідуць у бой» (1950, 1960–1963). У аўтабіяграфіі «Заглядваючы ў сябе...»: *«Вельмі хацелася расказаць пра перажытае, бачанае ў час вайны. І чым больш чытаў аб вайне, тым больш верыў, што “маё” яшчэ не расказана... Вельмі ўдзячны лёсу, што не асмеліўся тады напісаць і паспрабаваць надрукаваць нешта закончанае. Сапсаваў бы, мабыць, матэрыял. Перачытваючы тыя запісы, бачу, што “зносіла” мяне моцнымі вятрамі таго часу: не-не ды і пачынаў пісаць не так, “як яно было”, а так, як павінна было быць»*. Першы раман дылогіі з’явіўся ў «Дружбе народоў» у 1960 г., другі – у 1962 г. Прадмову да «Вайны пад стрэхамі» напісаў Я. Брыль.

Твор пабудаваны на біяграфічным матэрыяле. Многія героі маюць рэальных прататыпаў. Сюжэтная канва нараджалася з асабістых успамінаў аўтара, блізкіх яму людзей, сяброў. Біяграфія галоўнага героя, падлетка Толі Корзуна, паўтарае жыццёвы лёс аўтара. Выключэнне – фінал дылогіі. Толя ў час сутычкі з ворагам гіне. Гіне перад самым вызваленнем Беларусі. Прататыпам Ганны Міхайлаўны Корзун была маці будучага пісьменніка. Зварот да асабіста перажытага, давер да жыццёвага матэрыялу быў плённай асаблівасцю літаратуры таго часу («Непаўторная вясна», «Агонь і снег» І. Шамякіна, «Птушкі і гнёзды» Я. Брыля).

Цэнтральнай праблемай дылогіі можна лічыць праблему ўзаемаадносін маці і дзяцей. Уключаючыся ў барацьбу, Ганна Міхайлаўна ясна ўсведамляе, на што ідзе сама і што можа чакаць яе сыноў. Тым больш, што падлеткі самі шукаюць шляхоў змагання з ворагам. У якасці эпіграфа да першага рамана ўзяты словы галоўнага героя: *«Нішто на гэтай вайне не запомнілася больш, рэзка, страшней і прыгажэй, чым твары нашых маці»*. А. Адамовіч у аўтабіяграфіі: *«Калі мне што і ўдалося ў рамане “Вайна пад стрэхамі”, дык гэта таму, што раней гэту кнігу маці напісала ўласным жыццём»*. Маці жыла

ў вялікім напружанні пад роднай страхой. Не зменшылася хваляванне за сыноў і пад страхой партызанскага будана (гісторыя са згубленай Толем у час першага бою вінтоўкай). Аўтар трылогіі ўвёў у беларускую літаратуру ёмісты вобраз «вайны пад стрэхамі» – някідкага, нават нябачнага, прыхаванага, шырокага, усенароднага, упартага змагання з ворагам кожны дзень, кожную хвіліну...

У 1968 г. па сцэнарыі А. Адамовіча быў зняты дакументальны фільм «Хатынь, 2 кіламетры». З яго пачынаўся новы этап у асэнсаванні ваеннай тэмы: «гераізацыя» змянілася «трагедыянасцю». У 1970 г. была апублікавана мастацка-дакументальная «Хатынская аповесць». Сучаснасць і трагічныя старонкі ваеннага мінулага. Галоўны герой Флёра Гайшун. У ваенны час – падлетак-партызан, жыхар спаленай вёскі, які цудам ацалеў. Перажытае яму выпаліла зрок. У твор шырока ўводзяцца сведчанні і ўспаміны людзей пра самую жахлівую трагедыю вайны. Погляд з сучаснасці дапамагае філасофскаму асэнсаванню гісторыі XX ст.

Аповесць была сустрэта прыхільна, аднак А. Адамовіч жыў з адчуваннем літаратурнага паражэння: *«Выявіў, узняў, паказаў толькі адну крупінку праўды, кроплю таго, што пабачыў, спазнаў, а бяздонны акіян народнай, вогненнай, хатынскай памяці застаўся, там жа, нячутны, нябачны свету»*. Нараджаецца ідэя дакументальнай кнігі. У 1970–1973 гг. А. Адамовіч, Я. Брыль і У. Калеснік з магнітафонам аб'ездзілі ўсю Беларусь, пабывалі ў сотнях спаленых вёсак, запісалі ўспаміны больш чым трохсот сведкаў трагедыі. Дакументальная кніга *«Я з вогненнай вёскі...»* выйшла ў 1975 г. У 1982 г. выйшла падобная па змесце і форме кніга «калектыўнай памяці» пра трагедыю блакаднага Ленінграда («Блакадная кніга», А. Адамовіч, Д. Гранін).

«Хатынская аповесць» і «Я з вогненнай вёскі...» нарадзілі задуму рамана «Карнікі». Галоўным у творы з'яўляецца пытанне, неаднаразова чутае аўтарам ад сведкаў спаленых вёсак: *«Як маглі яны і хто яны, людзі, якія ўсё гэта рабілі?»*. А. Адамовіч зрабіў новую спробу (пасля ваенных раманаў К. Чорнага) раскрыць філасофскую сутнасць фашызму. Звышчалавекі ў яго – рэальныя асобы: Гітлер і яго бліжэйшыя паплечнікі, камандзір спецбatalьёна

Дзірлевангер, а таксама створаны фантазіяй пісьменніка «філосаф»-расіст Цымерман, які агучвае чалавеканенавісніцкія высновы папярэднікаў і сучаснікаў Гітлера. Чорнага ў большай ступені цікавіла ўсё ж «тэорыя» фашызму (Густаў Шрэдэр-малодшы, Тоўхарт). Адамовіч паказвае яе і ў практычным ажыццяўленні (вобразы карнікаў, тых, хто паліў і забіваў мірных жыхароў).

Ідэя «звышлітаратуры». «Апошняя пастараль» (1986). «Нямко» (1993). «Vixi» (1994).

Тэма 5. Літаратура XX стагоддзя (лекцыя 6)

Тэрмін «філалагічнае пакаленне» ўзнік у другой палове 1960-х гг. і меў знешнія прыкметы – большасць прадстаўнікоў скончыла філфак БДУ (калі яшчэ не было журфака). «Філалагічнае пакаленне» загаварыла ўголас пра культуру творчасці, узбагаціла зведзеную да прымітывізму моўную практыку за кошт багаццяў народнай мовы. Да «філалагічнага пакалення» адносяцца пісьменнікі У. Караткевіч, Н. Гілевіч, Р. Барадулін, І. Пташнікаў, В. Зуёнак, М. Стральцоў, І. Чыгрынаў, Я. Сіпакоў, Г. Бураўкін, А. Вярцінскі і інш.

Уладзімір Караткевіч (1930–1984)

Нарадзіўся ў Оршы ў сям’і служачага. Перад пачаткам вайны У. Караткевіч быў у Маскве, у сястры-студэнткі. У выніку трапіў у дзіцячы дом. Некалькі разоў уцякаў на фронт. Доўгі час не ведаў пра лёс бацькоў. У жніўні 1943 г. разам з сястрой дабраўся да Арэнбурга, дзе ў эвакуацыі жылі бацькі. У 1944 г. разам з маці апынуўся ў Кіеве. У 1954 г. скончыў філалагічны факультэт Кіеўскага ўніверсітэта імя Т. Р. Шаўчэнкі. Скончыў Вышэйшыя літаратурныя (1960), Вышэйшыя сцэнарныя курсы (1962) у Маскве. З 1962 г. жыў у Мінску. Зборнікі паэзіі: «Матчына душа» (1958), «Вячэрнія ветразі» (1960), «Мая Іліяда» (1969), «Быў. Ёсць. Буду» (1986). Зборнікі прозы: «Блакiт i золата дня» (1961), «Чазенiя» (1970), «Вока тайфуна» (1974). П’есы: «Званы Віцебска» (1977), «Маці ўрагану» (1985), «Калыска чатырох чараўнiц» (1982).

Прарочай аказалася назва апошняй паэтычнай кнігі пісьменніка «Быў. Ёсць. Буду».

Тэматыка вершаў У. Караткевіча разнастайная. У чатырох яго зборніках ёсць цудоўныя прыродаапісальныя вершы («Лісце», «Бацькаўшчына», «***У векавечнай бацькаўшчыне клёны» і інш.), вершы-прызнанні ў любові да роднай зямлі («Мокрыя травы», «Беларуская песня», «На Беларусі Бог жыве» і інш.), вершы інтымнай лірыкі («***За старым, закінутым млынам», «Цягнікі заспявалі, заплакалі», «Зіменная элегія», цыкл «Калі памірае каханне» ў трэцім зборніку). У лірыцы паэта шырока прадстаўлена тэма горада – «Орша», «Размова з Кіева-Пячорскім сланом», «Вільня ў дождж», «Панна Варшава» і інш.

Стрыжнявая тэма творчасці У. Караткевіча – гістарычная. Самы ранні перыяд гісторыі народа знайшоў увасабленне ў рамане «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні», апавесцях «Сівая легенда», «Ладдзя Роспачы», «Легенда аб бедным д’ябле і адвакатах Сатаны». Гэта – эпоха Адраджэння на землях Беларусі, XVI стагоддзе. Зварот да эпохі Рэнесансу невыпадковы, бо менавіта яна аказалася прыдатным матэрыялам для пастаноўкі і асэнсавання філасофскіх, маральных, псіхалагічных праблем, актуалізаваных у другой палове XX ст.

Самае «любімае» стагоддзе У. Караткевіча – XIX, у якім «прапісаны» героі яго многіх твораў.

Пісьменнік меў адрозны ад савецкай гістарыяграфіі погляд на ролю шляхты. Прадстаўнікоў шляхецкага саслоўя ён разглядаў як частку нацыі, адкрыта сімпатызаваў тым з іх, хто заставаўся сынам сваёй зямлі, не парываў сувязей з народам. Такімі з’яўляюцца Раман Ракутовіч з «Сівой легенды», Міхал Яноўскі з «Цыганскага караля», Гервасій Выліваха з «Ладдзі Роспачы» і інш. Гэта эліта, інтэлект нацыі, бо ў яе асяроддзі стваралася і яе намаганнямі распаўсюджвалася навука, пісьмовая культура, нараджаліся ідэі адраджэння дзяржаўнасці, вызвалення народа з-пад сацыяльнага прыгнёту. Аднак героі-шляхціцы ў творах У. Караткевіча моцныя тады, калі іх падтрымлівае народ.

Аповесць «Дзікае паляванне караля Стаха» (1964) з’яўляецца адным з самых ранніх і самых вядомых твораў У. Караткевіча. Гэтым творам пісьменнік уводзіў у беларускую літаратуру жанр гістарычнага дэтэктыва. Падзеі, якія адбываюцца ў 80-я гады XIX і на пачатку XVII ст., трымаюць у напружанні ад першай да апошняй старонкі. Аднак мэта У. Караткевіча была не ў тым, каб прымусіць чытача суперажываць мужным, сумленным, знешне і ўнутрана прыгожым персанажам у іх змаганні з сіламі зла. У аповесці пісьменнік паказаў зыход з гістарычнай арэны беларускай шляхты.

У. Караткевіч шмат зрабіў, каб сфарміраваць у чытача ўяўленне пра штодзённае жыццё нашых продкаў (шляхты і сялян, гараджан і вясцоўцаў), пра іх культуру, працу, быт, барацьбу з ворагам, пра выгляд старажытных беларускіх гарадоў і селішчаў. Дзякуючы яго творам, мінулыя эпохі ў іх беларускім варыянце пачалі набываць канкрэтныя абрысы. У. Караткевіч, імкнучыся да дакладнасці ў перадачы вобразу эпохі, пакідаў за сабой права змяняць рэчаіснасць у адпаведнасці з задумай і ідэяй твора. Яго аповесці, раманы, п’есы, нягледзячы на часта драматычны характар узноўленых падзей, маюць адносна шчаслівы канец. Такое вырашэнне сацыяльна-грамадскіх і асабіста-чалавечых канфліктаў магчыма тады, калі сюжэт не прывязаны да рэальных гістарычных сітуацый.

У канцы 1960-х – 1970-я гады У. Караткевіч шмат падарожнічаў: са здымачнымі групамі кінадакументалістаў (па яго сцэнарыях было знята некалькі фільмаў), як член экспедыцыі «Збору помнікаў гісторыі і культуры Беларусі», у складзе пісьменніцкіх дэлегацый, – што, аднак, не перашкаджала яму актыўна і плённа працаваць. З’явіліся аповесці «Чазенія», «Лісце каштанаў», зборнікі апавяданняў «Вока тайфуна», «З вякоў мінулых», раман «Чорны замак Альшанскі» (1983), п’есы «Званы Віцебска», «Маці ўрагану», «Калыска чатырох чараўніц». У тым жа 1967 г., калі вырашаўся лёс кнігі «Каласы пад сярпом тваім», пісьменнік працаваў над сцэнарыем фільма «Хрыстос прыязміўся ў Гародні» (сцэнарый не адзін раз перапісваўся). У час здымкаў у Крыме быў створаны вядомы цыкл вершаў «Таўрыда», які ўвайшоў

у зборнік «Мая Іліяда». Цалкам завершаны фільм намаганнямі цэнзуры апынуўся на паліцы, і У. Караткевіч на аснове сцэнарыя стварыў раман пра «мужыцкага Хрыста».

Ніл Гілевіч (1931–2016). Народны паэт Беларусі (1991)

Нарадзіўся 30 верасня 1931 г. у вёсцы Слабада Лагойскага раёна Мінскай вобласці ў шматдзетнай сям’і. У 1947 г. паступіў у Мінскае педагагічнае вучылішча. Пасля заканчэння гэтай установы яго як выдатніка без экзаменаў залічылі на філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Потым былі гады вучобы ў аспірантуры, абарона кандыдацкай дысертацыі, дваццаць шэсць гадоў працы выкладчыкам кафедры беларускай літаратуры БДУ. З 1980 па 1989 г. Н. Гілевіч на пасадзе першага сакратара праўлення СП БССР. З канца 1980-х – у першай палове 1990-х гг. ён узначальваў рэспубліканскае Таварыства беларускай мовы імя Ф. Скарыны, Пастаянную камісію Вярхоўнага Савета БССР па адукацыі, культуры і захаванні гістарычнай спадчыны, меў іншыя важкія грамадскія пасады і абавязкі.

Першы надрукаваны верш «Яблынька» – 1946 г. (часопіс «Бярозка»). Першы зборнік «*Песня ў дарогу*» – 1957 г. 1959 г. – «*Прадвесне ідзе па зямлі*». Крытыкі адзначалі няпросты ўваход у літаратуру пакалення Н. Гілевіча – тых пісьменнікаў, якія пачалі друкавацца ў 1940-х – пачатку 1950-х гг. (А. Лойка, М. Арочка, С. Гаўрусёў). Сярод вершаў гэтага перыяду ў Н. Гілевіча ёсць творы пра шчаслівае бесклапотнае жыццё, пра цуда-ўраджаі. З сумам і гаркотай паэт скажа пра ўласны адыход ад жыццёвай праўды ў паэме «Сто вузлоў памяці».

У многіх вершах, паэмах, вершаваных апавяданнях і аповесцях («Ты кажаш, я не ведаю вайны...», «Зямля бацькоў, Лагойшчына мая...», «А раніцы ўжо не было», «Недзялення», «Сто вузлоў памяці» і інш.), у аўтабіяграфічнай кнізе «Перажыўшы вайну» пісьменнік звяртаецца да гераічных і трагічных падзей мінулай вайны, вядомых яму не з чужых слоў. Успаміны пра той час ажывуць таксама ў «маленькай аповесці» 1960-х гг. «Заручыны», праз тры дзесяцігоддзі – у рамане «Родныя дзеці».

Паварот да надзённасці, да жыццёвай праўды адбываецца ў зборніках 1960-х гг. «Неспакой», «Бальшак», «Перазовы». Паэта трывожыць становішча вёскі, яе старэнне, неразумныя адносіны да прыроды (вершы «Раўняюць хлопцы рэчку», «Даруйце, родныя бары і пушчы...», інш.). У вершы «Пра дзядоў і зямлю» – трывога за тое, што маладыя пакідаюць вёску. У вершы «Ах, якая над Гайнай купальская ноч!..» уздымаецца праблема пераемнасці народных традыцый.

Н. Гілевіч добра ведаў вусную народную творчасць, з'яўляўся даследчыкам і збіральнікам беларускага фальклору, шмат гадоў выкладаў гэту дысцыпліну студэнтам БДУ. Навуковыя манаграфіі «Наша родная песня», «З клопатам пра песню народа», «Паэтыка беларускай народнай лірыкі».

Праз усю творчасць Н. Гілевіча праходзіць тэма роднай мовы (верш 1947 г. «Родная мова», пазнейшыя «Мова майго народа», «Мара Скарыны» і інш.). У 1980–1990-я гг. Н. Гілевіч актыўны абаронца роднай мовы. У гэты перыяд творчасці пераважае лірыка публіцыстычная. Зборнікі канца 1980–1990-х гг.: «Адраджэнне», «Жыта, сосны і валуны», «Талісман», «На высокім алтары».

Паэзія Н. Гілевіча моцна прывязана да Лагойшчыны, малой радзімы пісьменніка. Тэма малой радзімы з'яўляецца скразной у творчасці і раскрываецца яна шматаспектна, рознабакова. Адзін з аспектаў – прыродаапісальныя вершы, якія маюць выразны патрыятычны змест. Шмат іх у зборніку лірычных мініячур «Актавы» (1976). Паэзія Н. Гілевіча тэматычна і стылёва разнапланавая. У ёй спалучаюцца грамадзянская мужнасць, устурбаванасць сённяшнім днём і сцішаны, мяккі лірызм, гарачае захапленне прыгажосцю і такое ж гарачае непрыняцце заганных з'яў, роздум над складанасцю, неадназначнасцю жыцця і дыдактызм, павучальнасць.

Аўтар некалькіх сатырычных зборнікаў («Званковы валет», «Да новых венікаў», «Кантора» і інш.).

«Родныя дзеці» (1985) – першы ў нашай літаратуры раман у вершах. Форма твора наклала адбітак на змест. Вершаваная мова і ў эпічным творы

застаецца лаканічнай, вобразнай, эмацыянальна афарбаванай, інфармацыйна насычанай. У параўнальна невялікім па памеры творы пісьменнік змог сказаць пра многія надзённыя маральна-этычныя, сацыяльныя, экалагічныя праблемы, стварыць галерэю непадобных чалавечых характараў. Кампазіцыя рамана «Родныя дзеці» ўскладняецца лірычнымі адступленнямі, у якіх слова бярэ аўтар. Іх шэсць, і кожнае адступленне мае сваю тэму і праблему, што пашырае і паглыбляе праблематыку твора. Праз лірычныя адступленні раскрываецца вобраз аўтара, выяўляюцца яго адносіны да Бацькаўшчыны, яе мінулага і сучаснасці, да народнай спадчыны, да мастацтва і літаратуры. Пазіцыя пісьменніка па-грамадзянску прынцыповая, пры гэтым ён зыходзіць з нормаў народнай маралі і этыкі.

Творчая спадчына Народнага паэта склала 23 тамы.

Рыгор Барадулін (1935–2014). Народны паэт Беларусі (1992)

Нарадзіўся на хутары Верасоўка Ушацкага раёна Віцебскай вобласці. У 1939 г. сям'я перабралася ў мястэчка Ушачы. У гады Вялікай Айчыннай вайны бацька змагаўся ў партызанскім атрадзе і загінуў у час блакады. Хату гітлераўцы спалілі перад адступленнем. Пасля заканчэння Ушацкай сярэдняй школы (1954) – вучоба на філфаку БДУ. У год яго заканчэння (1959) выйшаў першы зборнік паэта «Маладзік над стэпам». Працаваў у рэдакцыях рэспубліканскіх газет і часопісаў, у выдавецтвах «Беларусь», «Мастацкая літаратура».

Р. Барадулін вельмі пладавіты творца. Калі ўлічваць зборнікі сатыры і гумару (а паэт з поспехам выступаў і ў гэтых жанрах), то пасля «Маладзіка над стэпам» новыя кнігі ў яго з'яўляліся рэгулярна і часта: «Рунець, красаваць, налівацца», 1961; «Нагбом», 1963; «Неруш», 1966; «Адам і Ева», 1968; «Лінія перамены дат», 1969; «Вяртанне ў першы снег», 1972; «Рум», 1974; «Абсяг», 1978; «Вечалле», 1980; «Амплітуда смеласці», 1983; «Маўчанне перуна», 1986; «Самота паломніцтва», 1990; «Міласэрнасць плахі» (1992), «Евангелле ад Мамы», 1995 і інш. Зборнік 2005 г. «Ксты» быў намінаваны на Нобелеўскую прэмію. Даведнік «Беларускія пісьменнікі» (1994) называе яшчэ восем кніг

гумару і сатыры і дзесяць зборнікаў паэзіі для дзяцей. У творчым набытку пісьменніка таксама некалькі паэм: «Трыпціх», «Вяртанне ў першы снег», «Балада Брэсцкай крэпасці», «Блакада», «Смаргонская акадэмія», «Самота паломніцтва», «Аблачынка-самабранка», «Удакладненні да асабовага ліста па ўліку партызанскіх атрадаў», «Буслова нарачонка» і інш. Некаторым з іх аўтар дае арыгінальныя жанравыя вызначэнні: «Смаргонская акадэмія» – наравістая паэма, «Удакладненні да асабовага ліста па ўліку партызанскіх атрадаў» – паэма смутку, «Буслова нарачонка» – паэма кону.

Вобраз дому ў лірыцы Р. Барадуліна асацыіруецца з радзіннай вясковай хатай, а не з гарадской кватэрай (вершы «Трэба дома бываць часцей», «Наведвайце бацькоў...»).

Вобраз маці, памяць пра маці асабліва шырока прысутнічае ў кнігах «Маўчанне перуна», «Самота паломніцтва», «Міласэрнасць плахі». Зборнік 1995 г. мае назву «Евангелле ад Мамы» (Евангелле тут у значэнні заповіт, скарбніца мудрасці, маралі, этыкі). Лёсам Р. Барадуліну было наканавана гаварыць і пісаць пра «матчыну хату» (хата, зробленая рукамі бацькі, згарэла ў вайну). Гэты вобраз глыбока раскрываецца ў паэме 1960-х гадоў «Трыпціх». Твор выразна аўтабіяграфічны. У «хату матчыну» імкнецца ва ўспамінах лірычны герой паэмы «Вяртанне ў першы снег».

З маці, з вёскай паэт звязвае родную мову. Верш «Мая мова» быў напісаны ў сярэдзіне 1960-х гг., калі «будаўнікі камунізму» загаварылі пра зліццё моў як адзін з этапаў фарміравання новага грамадства. Р. Барадулін, як і П. Панчанка, М. Танк, У. Караткевіч, не мог пагадзіцца з гэтым.

Віцебшчына, радзіма паэта, панесла вельмі вялікія страты ў гады вайны з фашызмам. Пра жыццё ў акупацыі, блакаду, страх Р. Барадулін ведаў не з чужых слоў, таму тэма Вялікай Айчыннай вайны займае значнае месца ў яго творчасці (паэмы «Блакада», «Балада Брэсцкай крэпасці», вершы «Віцебшчына», «Гналі роднай зямлёй палонных», «Могільнік вёсак», «Партызанка», інш.). Паэт услаўляе мужнасць і гераізм народа, паказвае, што на барацьбу з чужынцам узняліся не толькі людзі, але і дрэвы («Яліна цвіце»).

Ён ганарыцца славай радзімы-партызанкі, радзімы-змагаркі. Аднак часцей паказвае трагедыю вайны («Брыдуць глыбокім снегам чараты...», «Вёска Гвазды»).

Яшчэ ў студэнцтве выявілася ў Р. Барадуліна любоў да жывога слова. *«З гадамі ўцяміў, што аснова праяіка ці паэта ў сваёй, хатняй мове... Проста, як той бурытын, след шліфаваць кожнае хатняе слова, каб здзіўляла яно сваёй непаўторнай самабытнасцю»*. За паэтам усталявалася слава стваральніка аўтарскіх неалагізмаў. Сярод т. зв. аўтарскіх неалагізмаў – вялікая доля слоў мясцовых, дагэтуль не ўжываных у літаратуры. Яны арганічна загучалі ў вершах Р. Барадуліна і надалі свежасці і моцы нашай мове. Паэт плённа выкарыстоўвае народна-песенныя вобразна-выяўленчыя сродкі. Легенды, казкі, прымаўкі, прыказкі, песні арганічна ўваходзяць у яго творчасць (вершы «Чышчу бульбу», «Веды», інш.).

Надзвычай разнастайны рытмічна-інтанацыйны лад вершаў і паэм Р. Барадуліна, выкарыстоўваюцца як традыцыйныя для нашай паэзіі формы арганізацыі вершаванага радка, так і нетрадыцыйныя. Пісьменнік звяртаецца да верлібра, досыць часта ўжывае ламаны радок, т. зв. лесвічку («Наведвайце бацькоў...», «Вяртанне ў першы снег», «Мая мова» і інш.). Класічныя формы (санет, раманс і інш.) ён часта мадэрнізуе. У апошнія гады жыцця паэт прапанаваў сваю арыгінальную форму – ясачкі – вершы-трохрадкоўі.

Міхась Стральцоў (1937–1987)

Нарадзіўся ў в. Сычын Слаўгарадскага раёна Магілёўскай вобласці ў сям’і настаўнікаў. У 1959 г. скончыў аддзяленне журналістыкі БДУ. Працаваў у рэдакцыях беларускіх перыядычных выданняў («ЛіМ», «Полымя», «Маладосць», «Нёман»).

Пачаў друкавацца ў 1957 г. Зборнікі апавяданняў: «Блакiтны вецер», 1962; «Сена на асфальце», 1966. Аповесць «Адзін лапаць, адзін чунь», 1970. Зборнікі паэзіі: «Ядлоўцавы куст», 1973; «Цень ад вясла», 1979; «Мой свеце ясны», 1986. Зборнікі эсэ і літаратурнай крытыкі: «Жыццё ў слове», 1965; «У полі зроку», 1976; «Пячатка майстра», 1986; эсэ «Загадка Багдановіча», 1968.

Ужо раннія апавяданні «Дома», «Восеньскі ўспамін» пазначаны рысамі тонкага псіхалагізму, філасафічнасці, а таксама лірызмам. Сюжэт апавяданняў (сістэма дзеяння ў творы), канфлікт як адзін з асноўных элементаў сюжэта своеасаблівыя. Сюжэт малападзейны. Канфлікт унутраны, г.зн. герой супрацьстаіць самому сабе. Згаданыя асаблівасці характарызуюць т. зв. лірычную прозу. Проза М. Стральцова вылучаецца настраёвасцю, эмацыянальнасцю, у ёй амаль адсутнічаюць яркія кантрасныя фарбы, рэзкае супрацьстаянне герояў, падзейная насычанасць сюжэта. Героі большасці апавяданняў, а таксама аповесці «Адзін лапаць, адзін чунь» знаходзяцца ў канфлікце не са знешнім светам, а са сваім уласным «я».

Як творчую ўдачу маладога пісьменніка крытыкі ў свой час адзначалі апавяданні «Перад дарогай» і «Блакiтны вецер». У апошнім адкрыты новы сацыяльны тып – інтэлігент-гараджанін у першым пакаленні. Ён жыве ў горадзе, але востра адчувае сваю вясковую генетычнасць. Адсюль найперш – жыццёвая непрыкаянасць, разлад у думках і пачуццях.

Героі М. Стральцова (апавяданні «Блакiтны вецер», «На вакзале чакае аўтобус», «Там, дзе зацішак, спакой», «Сена на асфальце», «Што будзе сніцца», «Свет Іванавіч, былы донжуан», «І зноў, зноў горад») сапраўды не задаволены сабой, чагосьці, галоўнага ў жыцці, не дасягнулі, не знайшлі. Некаторыя з іх ужо развіталіся з юнацтвам, маюць сям'ю, але існуюць у стане вечнага пошуку. Ці вінаваты ў гэтым горад? Досыць часта ў герояў М. Стральцова з'яўляецца жаданне яго пакінуць, кудысьці з'ехаць. Здараецца, што яны вяртаюцца ў вёску, нават з думкай застацца там назусім («І зноў, зноў горад», «Там, дзе зацішак, спакой»). Але з вёскі героі апавяданняў ужо нібыта выраслі, яны там адчуваюць сябе гасцямі. Іх вяртанне вяскоўцам незразумелае. Яны імкнуцца адшукаць душэўны камфорт, пазбыцца сваёй непрыкаянасці. Аднак ні вёска, ні горад самі па сабе ім гэтага прапанаваць не могуць. У творах М. Стральцова, такім чынам, праблема факусіруецца на самім героі.

У адрозненне ад многіх іншых беларускіх і небеларускіх аўтараў М. Стральцоў імкнуўся парадніць, зблізіць вёску і горад, бачыў у кожным з іх

сваё, адметнае і неабходнае сучаснаму чалавеку. Напрамую гэта думка выказваецца героем апавядання «Сена на асфальце». У творы прапанаваны і вобраз-сімвал такога прымірэння – *сена на асфальце*.

Тэма Вялікай Айчыннай вайны, асабіста перажытай пісьменнікам, стала галоўнай у апавяданні «На чацвёртым годзе вайны».

«Адзін лапаць, адзін чунь» – светлая і горкая аповесць-роздум пра чалавечы лёс на зямлі, пра абавязак чалавека перад жыццём, замешаная на пасляваенным дзяцінстве.

«Смаленне вепрука» – форма «апавяданне ў апавяданні». У ім у сціслым выглядзе – тэмы, праблемы, настраёвая гама ўсіх праявістых твораў М. Стральцова.

Тэма 6. Сучасны літаратурны працэс (лекцыя 1)

Сучасны літаратурны працэс вылучаюць з сярэдзіны 1980-х гг. Пачала мяняцца грамадска-палітычная сітуацыя ў краіне, з чым у многім звязаны змены і ў літаратуры. Аднак заявілі аб сабе таксама ўласна літаратурныя тэндэнцыі.

Адзін з істотных момантаў развіцця літаратуры – змена пісьменніцкіх пакаленняў. Яна звычайна суправаджаецца пераглядам традыцый, адмаўленнем ад творчых набыткаў папярэднікаў, імкненнем да наватарства. Гэта назіралася выразна ў 1920-я гг. і ў 1980-я. Калі ўваходзіла ў літаратуру пакаленне франтавікоў (1930 – 1940-я гг.), змяняць, па сутнасці, не было каго, бо ад «нашаніўцаў» і «маладнякоўцаў-узвышанцаў» засталася некалькі чалавек. Прыход у літаратуру «філалагічнага» пакалення (Н. Гілевіч, Р. Барадулін, В. Адамчык, У. Караткевіч, І. Пташнікаў і інш.) па часе аказаўся вельмі блізкім да першых публікацый і першых зборнікаў маладзейшых прадстаўнікоў «франтавога» пакалення (А. Макаёнка, І. Шамякіна, І. Мележа, І. Навуменкі і інш.). Гэтыя пісьменнікі аднолькава супрацьстаялі тэорыі бесканфліктнасці, ідэалізацыі і прыхарошванню жыцця. Новае пісьменніцкае пакаленне, якое актыўна заявіла аб сабе ў 1970-я гг. – А. Разанаў, Я. Янішчыц, Р. Баравікова,

В. Іпатава, В. Гігевіч, А. Жук, А. Дудараў, інш. – у сваёй масе абаяліся на традыцыі папярэднікаў. Таму канфрантацыі – старэйшыя–маладыя пісьменнікі – не назіралася. Самым яркім наватарам не толькі ў асяроддзі творцаў, народжаных у першыя пасляваенныя гады, але і ўвогуле ў другой палове ХХ ст. стаў А. Разанаў.

Сярэдзіна 1980-х гг. характарызуецца актывізацыяй моладзі і ўтварэннем шэрагу неформальных арганізацый як у сталіцы, так і за яе межамі, – «Талака», «Тутэйшыя», «Паходня», «Майстроўня», «Світанак», «Маладзёжнік». Члены маладзёжных суполак змагаліся за захаванне беларускай мовы, нацыянальнай культуры, помнікаў гісторыі, за экалогію.

Літаратурная суполка «Тутэйшыя» ўзнікла ў 1987 г., праіснавала да 1992 г. «Гэта былі дзеці перабудовы, якія абвешчалі гучныя маніфесты, шмат чаго дэкларавалі, браліся, як і «маладнякоўцы» ў 20-я гг., «у рожкі са старымі» (А. Бельскі). Зразумела, час маніфестаў для гэтага пакалення даўно мінуў, паўстае пытанне пра набывкі. Даследчыкі літаратуры вылучаюць празаікаў А. Федарэнку, У. Арлова, А. Наварыча, А. Асташонка, паэтаў Л. Дранько-Майсюка, А. Сыса, А. Пісьмянкова, Л. Галубовіча.

У літаратуры выразна вылучаюцца два этапы, мяжой паміж якімі – сярэдзіна 1990-х. Першы этап характарызуецца публіцыстычнасцю ў паэзіі, грамадзянскім пафасам, зваротам да рэальных фактаў, да раней забароненых тэм, пераасэнсаваннем падзей савецкай гісторыі, пашырэннем тэматыкі і праблематыкі. Ён пазначаны вяртаннем забароненых твораў (Я. Купалы, М. Гарэцкага) і пісьменніцкіх імёнаў (А. Гаруна, В. Ластоўскага, А. Мрыя), знаёмствам з шырокай плынню беларускай эмігранцкай паэзіі і прозы.

Паэты актыўна выступалі ў абарону роднай мовы і культуры, дбалі пра нацыянальнае адраджэнне. Асабліва шмат вершаў адраджэнскай тэматыкі ў зборніках канца 1980-х – пачатку 1990-х гг. Н. Гілевіча («На высокім алтары», «Адраджэнне», «Жыта, сосны і валуны»), Р. Барадуліна («Самота паломніцтва», «Міласэрнасць плахі»), П. Панчанкі («І вера, і вернасць, і вечнасць», «Горкі жолуд», «Высокі бераг»).

У паэзіі 1980-х – першай паловы 1990-х гг. назіраецца часты зварот да постацей прарокаў нацыянальнага Адраджэння, да іх заветаў, твораў і вобразаў. Да сучаснага чытача звяртаюцца Ф. Скарына («Гравюры Скарыны», «Слова да Скарыны» М. Танка і інш.), Я. Купала, М. Багдановіч, П. Багрым, Ф. Багушэвіч, Г. Леўчык... У другой палове XX ст. гістарычна-мастацкі летапіс жыцця народа ствараў У. Караткевіч, на новым этапе працягваючы традыцыі М. Багдановіча, Я. Купалы, В. Ластоўскага. Актыўна звяртаюцца да гістарычных падзей і асоб А. Лойка, С. Панізнік, М. Арочка. Цікавасць да мінулага асабліва шырока выявілася ў маладзейшых аўтараў – А. Пісьмянкова, І. Багдановіч, Л. Рублеўскай, Э. Акуліна і інш. Беларуская мінуўшчына ў творах сучасных аўтараў гераізуецца і рамантызуецца, што сведчыць пра наслідаванне традыцый У. Караткевіча (у прозе – творчасць У. Арлова, В. Іпатавай, К. Тарасава, В. Чаропкі, Л. Дайнекі).

Надзённай і балючай тэмай паэзіі згаданага перыяду была т. зв. чарнобыльская і шырэй – экалагічная тэма. Ідэя верша М. Танка «Пасля аварыі»: на свет сёння нельга глядзець так, як мы глядзелі на яго ўчора. Вобразматыў атручанай чарнобыльскім атамам зямлі часты ў паэтычнай творчасці (вершы А. Грачанікава, А. Канпелькі, У. Верамейчыка, К. Камейшы, З. Дудзюк, паэмы «Одзіум» Я. Сіпакова, «Галгофа» К. Жука, «Не хварэй!» Н. Гілевіча, «Няходжанае поле» М. Мятліцкага і інш.).

У прозе першым «чарнобыльскім» творам стала апавяданне І. Пташнікава «Львы». Самыя розныя аспекты трагедыі ўзноўлены ў раманах І. Шамякіна «Злая зорка», апавесцях В. Быкава «Ваўчыная яма», В. Карамазава «Краем беллага шляху», В. Казько «Выратуй і памілуй нас, чорны бусел», апавяданні А. Федарэнкі «Бляха». Жорсткія рэаліі паслячарнобыльскага жыцця – у «Чарнобыльскай малітве» С. Алексіевіч. На чарнобыльскую тэму напісаны п'есы І. Чыгрынава «Хто вінаваты», «Толькі мёртвыя не вяртаюцца», А. Ждана «Сылгалі Богу, сылгалі», А. Дударова «Адцуранне», В. Ткачова «Усміхаўся месяц белай вішні», М. Матукоўскага «Бездань», А. Петрашкевіча «Дагарэла свечачка...».

Гарбачоўская перабудова дазволіла выказацца былым вязням ГУЛАГа. Выйшлі зборнікі С. Грахоўскага («І радасць, і боль»), П. Пруднікава («Познія ягады»), А. Звонака («Светлацені»), С. Новіка-Пеюна («Песні з-за кратаў»). Тэму сталінскіх рэпрэсій і т. зв. гулагаўскую (лагерную ці закратную) тэму адкрыла паэма С. Грахоўскага «Балючая памяць» (1986). Былі апублікаваны дакументальна-мастацкія творы Б. Мікуліча («Аповесць для сябе»), П. Пруднікава («У язовых рукавіцах»), А. Кавалёва («Колокол мой – правда»). Найшырэй тэма рэпрэсій прадстаўлена ў трылогіі С. Грахоўскага («Зона маўчання», «З воўчым білетам», «Такія сінія снягі»).

Інтэнсіўны пошук нетрадыцыйных мастацкіх шляхоў нярэдка адбываецца пры поўным адмаўленні ад нацыянальнай і класічнай традыцыі. Сярод пачаткоўцаў (і не толькі) шырыцца колькасць прыхільнікаў постмадэрнізму: маладыя аўтары арыентуюцца на тую плынь у заходнееўрапейскай літаратуры, якая зыходзіць з уяўленняў пра закончанасць развіцця мастацтва, пра тупік культуры. Але калі ў амерыканскай, англійскай, французскай, нават у суседняй рускай літаратуры, у якой постмадэрнізм заявіў пра сябе пазней, у другой палове XX ст., гэты напрамак мае свой «твар», то нашы прэтэндэнты на «самае сучаснае мастацтва» часта задавальняюцца звычайным эпатажам. Так, прынамсі, можна расцэньваць «перформансы» і іншыя публічныя выступленні сяброў «Бум-Бам-Літа» – літаратурнай групы, якая абвясціла аб сваім існаванні ў 1995 г. гучным біццём у стары пакарабачаны таз. Як тлумачыў эсэіст і даследчык літаратуры Ю. Барысевіч, *«назва “Бум-Бам-Літ” нарадзілася з назвы змакетаванага, але так і не надрукаванага зборніка авангардных тэкстаў “Неа-літ” і гукаў алюміневага тазіка – рэінкарнацыі першабытных тамтамаў і шаманскіх бубнаў, – які скарыстоўваўся ў якасці гонга на нашых першых канцэртах»*.

Айчыннымя авангардысты (маюцца на ўвазе найперш бумбамлітаўцы) добра засвоілі адзін з асноўных постмадэрнісцкіх прынцыпаў – моўнай гульні, – яны «гуляюць» з вобразамі, матывамі, сюжэтамі, замацаванымі ў свядомасці

ўяўленьнямі, з постацямі і фактамі біяграфій пісьменнікаў і г. д., выварочваючы іх звыкшую сутнасць, свядома робячы стаўку на дэманстрацыю і эпатаж.

Нейкі час бумбамлітаўцы шукалі «альтэрнатыўныя прасторы пісьма», замяняючы друкаваныя тэксты творамі візуальнага, выяўленчага і нават слыхавага «мастацтва», сцвярджалі, што «скасаванне шлюб з паліграфіяй вяртае літаратарам свабоду ў выбары арфаграфіі, колькасці копій, формы і зместу твораў». Аднак урэшце традыцыйныя формы існавання твораў слоўнага мастацтва – надрукаваныя на старонках часопісаў і ў выглядзе звыклых кніг, – занялі сваё месца ў творчасці сяброў суполкі поруч з нетрадыцыйнымі. Варта адзначыць, што многія бумбамлітаўцы (З. Вішнеў, І. Сін, В. Жыбуль, С. Мінскевіч, У. Гарачка) выступалі і выступаюць літаратурнымі «шматстаночнікамі» – пішуць паэзію, прозу, а таксама тэарэтычныя маніфесты і праграмы. Пры ўсіх бачных фармальна-змястоўных адрозненнях твораў жанравыя вызначэнні іх досыць умоўныя, паколькі вельмі мала стыкуюцца з распрацаванай пераважна на вопыце рэалістычнай літаратуры сістэмай жанраў.

Тэма 6. Сучасны літаратурны працэс (лекцыя 2)

Творчыя індывідуальнасці пісьменнікаў-сямідзясятнікаў

Віктар Казько (1940)

Нарадзіўся ў г. Калінкавічы ў сям'і рабочага. Трагічны ваенны вопыт дзяцінства. Маці загінула ў час бамбёжкі. З бабуляй быў у лагеры ў Азарычах. Пасля вайны – дзіцячыя дамы. З 1956 г. – сібірскі перыяд жыцця – жыў, працаваў, вучыўся на Кузбасе (Расія): у 1962 г. скончыў Кемераўскі індустрыяльны горны тэхнікум, працаваў у шахце, у геалагаразведцы, у рэдакцыі газеты, на радыё. У 1970 г. скончыў завочнае аддзяленне Літаратурнага інстытута імя М. Горкага ў Маскве. З 1971 г. жыве ў Мінску.

Першыя публікацыі з'явіліся ў 1962 г. на рускай мове. Рускамоўныя зборнікі: «Здравствуй и прощай» (1974), «Високосный год» (1976), «Две повести» (1977). На беларускай мове: аповесці «Суд у Слабадзе» (1978), «Но Пасаран» (1990), «Выратуй і памілуй нас, чорны бусел» (1991), «Прахожы»

(1995), «Да сустрэчы...» (1997), раманы «Неруш» (1983), «Хроніка дзетдомаўскага саду» (1987), «Бунт незапатрабаванага праху» (2000) і інш.

У ранніх рускамоўных аповесцях – абуджэнне дзіцячай памяці, звязанай з вайной. Іх герой – падлетак ці зусім малады чалавек.

Да тэмы ваеннага дзяцінства В. Казько звярнуўся ў першай беларускамоўнай аповесці «Суд у Слабадзе». Аўтар захаваў і ўзмацніў матывы папярэдніх твораў: сіроцтва, дзетдомаўскае жыццё, абуджэнне памяці, суд над мінулым. У цэнтры твора – трагічны лёс абяздоленага вайной хлопца. Яго вайна пазбавіла не толькі блізкіх людзей, здароўя, але нават памяці. Калі яго, сямігадовага, забралі савецкія салдаты з нямецкага «кіндэрхайма», хлопчык наноў вучыўся хадзіць. А імя і прозвішча – Колька Лецечка – яму далі ў дзіцячым доме. На суд над карнікамі ён трапляе праз дзеда Захарыя, але потым прыходзіць сам. У зале суда да Колькі пачынае вяртацца памяць – жахлівыя эпізоды вайны. Асобныя з іх можна назваць канцэнтрацыйнай жахаў (калі хлопчык паўзе па дарозе, усланай чалавечымі трупамі), аднак, як сцвярджае пісьменнік, яны маюць рэальную аснову. Вернутая *такая* памяць – непасільны цяжар для падлетка. Яна набліжае смерць Колькі.

У Лецечкі свой суд над карнікамі – вышэйшы, маральны, які патрабуе не пакарання грахоў, а выкуплення іх. Гэта ідэя выводзіць твор на філасофскае асэнсаванне пісьменнікам падзей мінулай вайны, жыцця ўвогуле.

На пачатку 1980-х гг. трагедыйна загучала тэма беларускага Палесся, паварварску асушанага ў пагоні за вялікім і танным хлебам. Першы раман В. Казько «Неруш», што з’явіўся ў друку ў 1981 г., нёс у сабе новы аспект узаемаадносін чалавека і прыроднага свету. Так, рускі пісьменнік В. Распуцін у шырокавядомай аповесці «Развітанне з Мацёрай» (1976) не ставіў пад сумненне вынікі навукова-тэхнічнага прагрэсу, не гаварыў пра кошт ГЭС, пры пабудове якіх на дне штучных вадаёмаў апынуліся тысячы гектараў сібірскай тайгі разам з лесам і людскімі селішчамі. Рускі пісьменнік высвеціў жорсткасць і бяздушнасць НТР, ахвярамі якой найперш сталі прадстаўнікі старэйшага пакалення. Патрыярхальны ўклад жыцця гэтых людзей не проста мяняўся ці

разбураўся – пад вадой знікаў усякі знак і нават напамін пра пражытае і перажытае імі і іх прашчурамі, цэлымі чалавечымі родамі на зямлі. В. Казько побач са старымі палешукамі (Махахеі, дзед Дзям’ян, Ненене) выводзіць вобразы маладых, якім яшчэ доўга жыць і працаваць на пераўтвораным Палессі. Цэнтральным героем рамана з’яўляецца чалавек маладога веку, Мацвей Роўда, і яму адведзена ў падзеях не пасіўная (як тое назіраем у аповесці В. Распуціна), а актыўная роля.

Аўтар «Неруша» паказвае страшныя наступствы неразумнага ўмяшання чалавека ў мільёнамі гадоў адладжаную біясістэму. Там, дзе быў зямны рай (такое параўнанне гучыць у рамане), сталася пекла. Сухавеямі, пыльнымі бурамі, блукаючымі балотамі, летнімі замаразкамі помсціць чалавеку пераможаная прырода.

Мацвей Роўда нібыта нёс Палессю выгоды цывілізацыі, імкнуўся змяніць да лепшага жыццё краю. Герою «Неруша» давалося ўбачыць сумныя, нават страшныя вынікі ўласных добрых намераў. Адчуванне віны перад Палесsem у Мацвея Роўды ўзмацняецца тым, што гэта яго калыска, яго родны і блізкі свет. З Мацвеем яго Палессе было заўсёды, нават тады, калі ён будаваў у Сібіры плаціну і калі асвойваў цаліну. Далёкія вандроўкі, знаёмства з вялікім светам, можна сказаць, наблізілі героя да свайго, дапамаглі лепш зразумець і ацаніць роднае.

Адносіны да навукова-тэхнічнага прагрэсу ў рамане В. Казько неадназначныя. Так, вынікі меліярацыі Палесся аказаліся іншымі, чым бачыліся яе «архітэктарам» і «будаўнікам». Але ці ўсё пры яе правядзенні рабілася ў адпаведнасці з навуковымі распрацоўкамі і праектам? Меркавалася, паказвае аўтар «Неруша», што вада з асушаных балот будзе сабрана ў штучныя вадаёмы і застанецца на Палессі – яна ж пабегла па каналах у акіян. Адно такое рукатворнае мора было перакрэслена ў міністэрскім кабінёце Шахрая, бо дзякуючы гэтаму эканоміліся грошы і час, а Мацвей са сваёй БМК амаль удвая перакрываў план ворыўных зямель. Планавалася пакінуць запаведныя зоны, некранутыя лясныя масівы. Многія з іх таксама засталіся толькі ў праекце, бо

«тэхніцы лепш без зон гэтых упраўляцца, нішто не замінае». Навукоўцы-спецыялісты папярэджвалі, што тарфянікі, нават пры разумнай іх эксплуатацыі, спрацоўваюцца праз некалькі дзесяцігоддзяў. Яны гаварылі і аб тым, што на Палессі няма лішку вады, што, наадварот, яе не хапае. Аднак *«усё сыходзілася, вымяралася і замыкалася на самым надзённым, на хлебе».*

На хлеб быў скіраваны і Роўда-меляратар. Ён хацеў даць землякам урадлівыя землі, даць хлеб, цану і смак якога зведаў сам у гады галоднага дзяцінства. Хлеб, шчасце, жыццё – гэтыя словы герой твора ставіў побач, да пэўнага часу іх ніяк не падзяляючы. Слушнасьць і мудрасць біблейскай заповедзі «не хлебам адзіным жывы чалавек» адкрыецца яму ў ноч суда над сабой. Зразумее Мацвей і тое, што хлеб, сапраўды патрэбны людзям, вынішчыць разам з балотам адметную флору і фаўну Палесся, у сувязі з чым кошт яго стане непамерна вялікім. Аднак зусім адмовіцца ад мелярацыі герой «Неруша» не можа. Трагічная невырашальнасць канфлікту паміж чалавекам і прыродным светам раскрываецца ў словах Мацвея Роўды, звернутых да нямоглага бусла.

Навукова-тэхнічны прагрэс у рамане В. Казько паўстае ў сімвалічным вобразе машыны, дакладней, пачвары-бульдозера, які гоніцца за Мацвеем у яго сне-трызненні. Сімптаматычна, што ў рэальнай штодзённасці менавіта гэтым бульдозерам па загаду Роўды пераворваецца маліннік – адзіны жывы лапак зямлі ў «зоне знішчэння». Вуснамі Жалезнага Чалавека аўтар асуджае імкненне сучаснага homo sapiens – стомленага, разгубленага ад складанасці і супярэчлівасці жывога свету – падмяніць гэты свет механічным. Жалезны Чалавек нагадвае Мацвею пра адказнасць стваральніка машыны за яе дзейнасць.

Пыльная бура ў балотным краі – грознае папярэджанне чалавеку. Але ці зразумее ён гэта, ці стане кіравацца ў сваёй дзейнасці законамі, па якіх жыве прырода? Пытанне ў творы В. Казько застаецца адкрытым. Чалавек і прырода – скразная тэма ў творчасці В. Казько. Наступныя раманы «Хроніка дзетдомаўскага саду» (1987) і «Бунт незапатрабаванага праху» (2000), а таксама

некаторыя напісаныя ў гэты перыяд аповесці працягваюць і развіваюць праблематыку «Неруша».

У творах В. Казько 1980–1990-х гадоў так ці інакш прысутнічае чарнобыльская тэма: як прадчуванне, прадбачанне ў «Нерушы», «Хроніцы дзетдомаўскага саду» і як факт жыцця народа ў напісаных пасля іх аповесцях і рамане. Пісьменнік разам з тым не гаворыць пра канкрэтныя наступствы аварыі, пра ўздзеянне радыяцыі на здароўе і жыццё чалавека. Аб'ектам мастакоўскага даследавання выступае чарнобыль духоўны.

Аляксей Дудараў (1950–2023)

Нарадзіўся на Віцебшчыне (в. Кляны Дубровенскага раёна) у сялянскай сям'і. Служба ў арміі супала з вядомымі падзеямі ў Чэхаславакіі (т. зв. Пражская вясна, 1968). Закончыў Наваполацкае ПТВ нафтавікоў і нядоўгі час працаваў на Полацкім нафтаперапрацоўчым камбінаце. У 1972–1976 гг. – вучоба ў Беларускам тэатральна-мастацкім інстытуце. 1976–1983 гг. – акцёр, потым загадчык літаратурнай часткі Тэатра юнага гледача. 1991–2002 гг. – галоўны рэдактар часопіса «Мастацтва Беларусі» (цяпер «Мастацтва»), 2003–2013 гг. – мастацкі кіраўнік Драматычнага тэатра Беларускай Арміі. З 1992 г. – на працягу трох дзесяцігоддзяў – старшыня Саюза тэатральных дзеячаў Беларусі.

П'есы А. Дударава ставіліся ў многіх тэатрах былога СССР, яны прыцягваюць увагу і сёння. Крытыкі адзначаюць тэатральнасць твораў (напісаны па законах сцэнічнага ўвасаблення), дасканалае веданне спецыфікі сцэны, магчымасцей акцёраў. Аднак пачатак творчага шляху пісьменніка звязаны з прозай. 1-е апавяданне надрукавана ў 1973 г. Першы і адзіны зборнік прозы «*Святая птушка*» (1979) быў адзначаны прэміяй Ленінскага камсамола Беларусі. Героі прозы А. Дударава – вяскоўцы, дакладней, вясковыя дзівакі. Канфлікт часта камічны, а то і недарэчны.

Крытыкі ў ранніх творах А. Дударава ўбачылі ўплыў папулярных на той час расійскіх аўтараў Васіля Шукшына і Васіля Бялова (нязначны, камічны ці анекдатычны канфлікт, які перарастае ў маральны, герой – дзівак, «чудзік»).

А. Дудараў сцвярджаў, што ў той перыяд не быў знаёмы з творчасцю гэтых пісьменнікаў. Сюжэтныя лініі, сцэны, персанажы апавяданняў А. Дударова выкарыстаны ў фільмах «Дэбют» (1978), «Суседзі» (1979), «Буслянё» (1980), «Купальская ноч» (1982), «Белыя Росы» (1984). «Восенскія сны» (1986) зняты па п'есе «Вечар». Уключаў іх пісьменнік таксама ў драматургічныя творы (Гастрыт у «Вечары»).

1-я п'еса «*Выбар*» напісана А. Дударавым для дыпломнага спектакля (1976, надрукавана ў 1979). У аснове сюжэта выключная і «сканструяваная» аўтарам сітуацыя. На вучэннях у гарыстай мясцовасці падае ў прорву танк. Экіпаж гіне, ратуючы жыццё хлопчыку, які нечакана выбег на дарогу. Пра такую падзею, а яна адбылася ў Татрах у 1968 г., пісалі газеты. Завязка сюжэта, такім чынам, запазычана. Далей жа ў творы па волі аўтара разгортваецца востры дыялог паміж загінуўшымі танкістамі і тымі, хто іх ведаў і чакаў дома. Канфлікт п'есы вынікае з маральнай ацэнкі трагічнага здарэння. Ён неадназначны, складаны, але не вызначаецца арганічным раскрыццём. У творы шмат павярхоўных тэатральных эфектаў, кідкіх сітуацый. Сучаснасць пераклікаецца з мінулай вайной.

У наступнай п'есе «*Узлёт*» (1982) персанажы (экіпаж савецкага самалёта) таксама правяраюцца ў жорсткай сканструяванай сітуацыі. Экіпаж трапляе ў палон. Лётчыкам супрацьстаіць нямецкі псіхааналітык Грэйвіц. Ён лічыць, што прычыны мужага супраціўлення тубыльцаў у іх фанатызме, азіяцкай дзікасці. Яго меркаванне аспрэчваецца паводзінамі палонных. Пры пэўных мастацкіх праліках гэты твор засведчыў імкненне аўтара ўзняцца над традыцыйнымі, а дзесьці ўжо і трафарэтнымі, крытэрыямі ў ацэнцы ваенных падзей.

Па-мастацку эмацыянальна, балюча гэта ідэя раскрыта ў п'есе «*Радавыя*» (1984). Падзеі адбываюцца напрыканцы вайны. Месца дзеяння ў пэўным сэнсе сімвалічнае – руіны: нейкага касцёла, рачнога вакзала, генеральскага дома, архітэктурнага помніка... Праца чалавечых рук ператворана ў друз, які нагадвае высахлую кроў. Руіны і ў душах людзей, ад кожнага з іх вайна запатрабавала невымерных ахвяр.

Вайна не толькі забівае. Яна калечыць чалавечыя душы, робіць іх жорсткімі і халоднымі. Пра душэўны холад гавораць у п'есе амаль усе персанажы. Найвыразней гэта праблема раскрыта на вобразе Сяргея Бушцеца. Вайна выпаліла ў душы маладога хлопца любоў, спачуванне, слёзы – тое, што Мульцік (п'еса «Вечар») назваў самым лепшым з прыдуманых чалавечых за сваю гісторыю.

Самы нетрадыцыйны і неадназначны ў творы вобраз Саляніка. Яго непрыманне вайны ідзе ад хрысціянскай заповедзі «Не забі!». Пацыфізм персанажа не аб'яўляецца аўтарам варожым, здрадніцкім, але ён развенчваецца. Вобразы Саляніка і Бушцеца палемічна заостраныя. А. Дудараў, як прадстаўнік маладзейшага пісьменніцкага пакалення, імкнуўся паглядзець на мінулую вайну з пазіцый сучаснасці, больш гуманістычна і аб'ектыўна. З гэтым звязана яшчэ адна праблема твора. Мужчына, салдат нясе ў душы адчуванне віны перад жанчынай не толькі за тое, што не здолеў яе абараніць, але за самую вайну.

П'есе «Радавыя» папярэднічалі творы сучаснай тэматыкі – «Парог» (1983) і «Вечар» (1984). Першая з іх выклікала жывую палеміку і прынесла вядомасць маладому драматургу. Узнятая аўтарам праблема п'янства на той час была надзвычай актуальнай дзякуючы адпаведнай пастанове ЦК КПСС. Зыходзячы з пастановы, некаторыя крытыкі ідэйны змест твора зводзілі да паказу аўтарам таго, як знішчае асобу чалавека алкаголь. Гэта ў творы сапраўды ёсць. Але шлях, які выбірае ў сваім непрыманні рэчаіснасці Буслай, не можа прынесці станоўчых вынікаў. Яго бунт нагадвае гульню ў самаапраўданне.

У «Вечары» ўздываюцца актуальныя філасофскія, маральна-этычныя, сацыяльныя праблемы: дзея чаго нараджаецца і жыве чалавек, што такое ў свеце дабро і зло, чаму апусцелі нашы вёскі, чаму дзеці забыліся пра бацькоў і г. д. Вежкі, дзе жывуць героі п'есы, непersпектыўныя. Аўтар называе прычыны, чаму так сталася з шматлюднай дзесяцігоддзі назад вёскай. Частка яе

жыхароў падзяліла трагічны лёс «кулакоў» і «ворагаў народа». Другую – звялі са свету войны. У трэцяй – адбілі любоў да зямлі і павагу да сялянскай працы.

Пры ўсім драматызме ўзноўленых падзей твор заканчваецца на аптымістычнай ноце. Мульцік заўважае чалавека на дарозе, і гэты чалавек не збочыў, кіруецца ў Вежкі.

П’еса «Злом» (паст. у 1988) мела ў друку супрацьлеглыя ацэнкі. Асобныя крытыкі ўспрынялі твор як адносную няўдачу драматурга, нават як праяву яго творчага крызісу. У глыбіні аналізу, драматызме дзеяння «Злом» сапраўды ўступае папярэднім творам. Месца дзеяння ў п’есе – гіганцкі сметнік, які ўтварыўся на месцы вёскі. Праз усё дзеянне як сталы скразны сімвал уводзяцца непатрэбныя, сапсаваныя, выкінутыя рэчы. Праз маналогі-споведзі становяцца вядомымі іх лёсы, зразумелымі прычыны, чаму яны выбралі такое існаванне.

Сярод герояў п’есы няма змагароў і бунтароў. Людзі проста сышлі адтуль, дзе правяць баль хлусня, жорсткасць, бездухоўнасць. Унутрана спустошаныя, яны не маюць ніякіх мэт, памкненняў, жаданняў, што падкрэсліваецца іх фабульнай бяздзейнасцю.

Праблемы сучаснага жыцця ўвасоблены А. Дударавым у п’есах «Вежа» (1991), «Адиуранне» (1994), «Прынец Мамабук» (1999).

У 1990-ыя гг. драматург звярнуўся да гістарычнага мінулага народа. У 1993 г. А. Дудараў паспрабаваў напісаць драматычны твор па паэме М. Гусоўскага «Песня пра зубра». Першы падступ да старажытнай гісторыі аказаўся малаплённым. Аднак ён дапамог пры напісанні новага твора, трагедыі «Купала» («Князь Вітаўт», 1994). У «Песні пра зубра» дзеянне адбываецца ў XIV ст., у эпоху Вітаўта. Героямі «Купалы» сталі літоўска-беларускія князі Ягайла, Вітаўт, Кейстут. Знайшлі адлюстраванне такія гістарычныя падзеі, як барацьба спадчыннікаў Гедыміна за ўладу, забойства Кейстута, жаніцьба Ягайлы з польскай каралевай Ядвігай. Разам з тым п’еса «Купала», побач з іншымі творамі пісьменніка, у якіх дзеянне пераносіцца ў мінулыя стагоддзі («Чорная панна Нясвіжа», «Палачанка»), гістарычнай не з’яўляецца. А. Дудараў свядома не прытрымліваецца гістарычнай храналогіі ў паказе падзей. Ён

разыходзіцца ў трактоўцы вобразаў літоўска-беларускіх князёў з аўтарамі старажытных хронік і з сучаснымі гісторыкамі.

Аўтар уводзіць сцэны з удзелам міфалагічных бостваў: Купалы – князеўны Жыцця – і яе світы – духаў-беражніц. Падзеі ў п'есе можна ўспрымаць як расказаныя Купалай, як «ажыўшую» гісторыю. Праз вобраз Купалы далёкая мінуўшчына ўпісваецца ў колазварот жыцця, успрымаецца як эпізод у чарадзе накіраваных падзей, што паўтараюцца.

У п'есе гучыць класічны 5-стопны ямб – памер шэкспіраўскіх п'ес. Мастацкія асаблівасці гэтай п'есы Дударавы гавораць пра зварот драматурга да спадчыны Шэкспіра. Наступныя творы «Палачанка» (1998), «Чорная панна Нясвіжа» (1999) таксама напісаны рытмізаванай (вершаванай) мовай з некаторымі праявімі ўкрапленнямі.

А. Дударавы скіроўвае ўвагу на жаночыя вобразы, разам з тым ён не імкнецца стварыць драматургічныя партрэты вядомых гістарычных асоб, Рагнеды і Барбары Радзівіл. Ён шукае ў мінулым моцныя страсці, яркія характары, значныя канфлікты.

Летапісная гісторыя замужжа полацкай князеўны падаецца А. Дударавым як псіхалагічна складаная гісторыя кахання і нянавісці. Аўтар дадумвае і ўскладняе падзеі, адступаючы ад гістарычных рэалій.

Вольна абыходзіцца А. Дударавы з гістарычным сюжэтам і ў п'есе «Чорная панна Нясвіжа». Пра каханне маладога караля Жыгімонта і Барбары Радзівіл расказваюць беларуска-літоўскія летапісы, там яно асуджаецца, падаецца як распуста. У п'есе пачуццё ўзвышанае, рамантычнае. Як і ў папярэднім п'есе, А. Дударавы мала займаюць палітычныя варункі гісторыі. Па ўзоры шэкспіраўскіх п'ес, беларускі драматург сутыкае ў непрымірым канфлікце выключнае, незямное каханне і так званыя дзяржаўныя інтарэсы. Каханне перамагае не можа, бо яно безабароннае перад хітрасцю, хлуснёй, сілай караваных асоб.

У драме «Крыж» (2000) А. Дударавы дэманструе зусім вольнае абыходжанне з кананічнымі фактамі і вобразамі. Яго Прадслава, Богша, а

таксама трэцяя дзеючая асоба твора Цівун – абагульненыя вобразы-тыпы (архетыпы), сутнасць якіх не мяняецца на працягу вякоў. Прадслава – духоўнае спадзвіжніцтва. Богша – свабода мастацтва, парушэнне існуючых канонаў дзеля высокай мастацкай ісціны. Цівун – улада з яе абмежаваннямі і законамі. Калі ў «Палачанцы» аўтарам узятая гістарычная фабула, то вобразы апошняга твора праецыруюцца на сфарміраваныя літаратурай (у тым ліку і летапіснай) стэрэатыпы-ўяўленні пра характар і паводзіны канкрэтных гістарычных асоб. Дзякуючы такому прыёму парадаксальна высвечваецца змест найноўшых падзей (паўстанне, рэвалюцыя), а таксама сутнасць ідэй, якія нясуць у сабе Прадслава і Богша (хрысціянская міласэрнасць, мастак і ўлада, служэнне Богу і зямное чалавечае жыццё).

2. ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

2.1. Тэматыка семінарскіх заняткаў

Семінарскія заняткі № 1

Старабеларуская літаратура

1. Агіяграфія і яе жанравыя разнавіднасці. Паняцце агіяграфічнага канона.
2. Перакладныя і ўсходнеславянскія жыцці («Сказанне пра Барыса і Глеба», «Жыццё Феадосія Пячорскага» і інш.).
3. Час узнікнення, змест, мастацкія асаблівасці «Жыцця Еўфрасінні Полацкай». Новае разуменне падзвіжніцтва і прызначэння чалавека ў творы.
4. Гісторыя стварэння, ідэйны змест, жанравая адметнасць «Аповесці мінулых гадоў». Структурна-кампазіцыйныя асаблівасці твора.
5. Вобразы першых рускіх князёў у «Аповесці...». Гісторыя хрысціянізацыі Русі. Летапісныя звесткі аб першых славянскіх гарадах.
6. Шырокавядомыя літаратурныя сэжэты, узятыя з «Аповесці...». Старонкі беларускай гісторыі ў творы. Гістарычнае значэнне АПГ.
7. Праблема аўтарства, час напісання «Слова пра паход Ігара». Патрыятычная ідэя твора.
8. Мастацкія асаблівасці «Слова...» (выкарастанне фальклорных прыёмаў і сродкаў, зварот да язычніцкай сімволікі і славянскай міфалогіі і інш.).

Семінарскія заняткі № 2

Літаратура XIX стагоддзя

1. В. Дунін-Марцінкевіч: жыццяпіс, светапогляд, эвалюцыя ў ім.
2. Ідэйна-мастацкі змест, жанравыя асаблівасці вершаваных аповесцей («Гапон», «Шчароўскія дажынкi», «Вечарніцы» і інш.). Сувязь твораў з фальклорам.

3. Патрыятычны пафас камедыі «Ідылія». Вобразы Навума Прыгаворкі і Караля Лятальскага. Класічныя літаратурныя традыцыі ў творы.

4. Праблематыка камедыі «Пінская шляхта». Прадстаўнікі шляхты і чыноўніцтва ў творы. Прыёмы стварэння сатырычных вобразаў.

5. Жыццёвыя пуцявіны Ф. Багушэвіча. Зборнікі «Дудка беларуская», «Смык беларускі». Ідэйная накіраванасць прадмоў.

6. Тэмы, матывы, жанрава-стылявая адметнасць паэтычных твораў Ф. Багушэвіча. Праблема мастацкага метаду.

7. Ідэйна-мастацкі змест апавяданняў пісьменніка («Тралялёначка», «Сведка», «Палясоўшчык», «Дзядзіна»). Фальклорная аснова твораў, праблематыка. Аповядальнік як тыповы прадстаўнік сялянства.

Семінарскія заняткі № 3

Літаратура XX стагоддзя

1. Трагедыйны характар і антымільтарысцкая скіраванасць апавядання М. Гарэцкага «Літоўскі хутарок». Героі Гарэцкага – ахвяры вайны.

2. Жыццё хутарка напярэдні і ў час вайны. Вобраз Яна Шымкунаса. Лёсы яго дзяцей. Даміцэля як сімвал Маці.

3. Выяўленчыя магчымасці кальцавой кампазіцыі апавядання «Літоўскі хутарок».

4. Аповяданне «Генерал». Вайна ў вачах генерала і ва ўспрыняцці салдат, прапаршчыкаў. Праблема каштоўнасці чалавечага жыцця ў творы.

5. Дакументальна-мастацкія запіскі «На імперыялістычнай вайне»: гісторыя напісання, аўтабіяграфізм твора. Жанрава-кампазіцыйная адметнасць твора.

6. Праўда пра вайну і людзей на вайне. Аналітызм і псіхалагізм, рэалізм і гуманістычны пафас «Запісак...». Вобраз аўтара-апавядальніка Лявона Задумы.

7. Уплыў аповесці на развіццё жанру дакументальнай літаратуры (А. Адамовіч, С. Алексіевіч, інш.).

8. Ваенная проза М. Гарэцкага ў яе тыпалагічных сувязях (Л. Талстой «Севастопальскія апавяданні», А. Барбюс «Агонь», Э. Хемінгуэй «Бывай, зброя!» і інш.).

Семінарскія заняткі № 4

Літаратура XX стагоддзя

1. Характары і абставіны ў аповесці В. Быкава «Абеліск». Выбар настаўніка Мароза.

2. Аповесць «У тумане». Сэнс назвы твора. Параўнальная характарыстыка Бурава і Войціка. Паводзіны герояў у мірны час і ў вайну, іх адносіны да Сушчэні.

3. Падзеі калектывізацыі ў трактоўцы В. Быкава (аповесці «Знак бяды», «Аблава», «Сцюжа»). Драматычныя лёсы герояў. Гістарычная абмоўленасць іх паводзін.

4. Экзістэнцыяльныя матывы ў аповесці «Ваўчыная яма», апавяданні «Сцяна». Параўнальны аналіз апавяданняў В. Быкава «Сцяна» і Ж.-П Сартра «Мур».

5. Майстэрства Быкава-псіхолога. Сімвалічныя і алегарычныя вобразы, сцэны, сітуацыі ў творах пісьменніка.

Семінарскія заняткі № 5

Літаратура XX стагоддзя

1. Праблемна-тэматычная і жанрава-стылявая разнастайнасць паэзіі У. Караткевіча. Эвалюцыя мастацкага мыслення аўтара (параўнальны аналіз вершаў ранняга і сталага перыядаў творчасці).

2. Шматграннасць увасаблення пісьменнікам вобраза Беларусі (узнаўленне гістарычных рэалій, вобразаў знакамітых продкаў, паэтызацыя народных традыцый, прыродных краявідаў і г. д.).

3. Гістарычныя сюжэты і рэмінісцэнцыі ў паэзіі У. Караткевіча. Фальклорна-міфалагічныя і кніжныя традыцыі. Апеляцыя да вопыту культуры мінулага.

4. Багацце пачуццёвага зместу ў вершах У. Караткевіча пра каханне. Складанасць і драматызм любоўных перажыванняў. Свет кахання і прыроды.

5. Легенда «Ладзя Роспачы»: філасафічнасць зместу і сімволіка. Мастацкая змястоўнасць вобраза сярэднявечага беларуса.

6. Аповесць «Дзікае паляванне караля Стаха». Патрыятычны змест, праблематыка, характары персанажаў. Спецыфіка твора як гістарычнага дэтэктыва.

Семінарскія заняткі № 6

Сучасны літаратурны працэс

1. Прадстаўленасць сучаснай паэзіі рознымі пісьменнікамі і пакаленнямі, яркімі творчымі індывідуальнасцямі (П. Панчанка, М. Танк, Н. Гілевіч, Р. Барадулін, А. Пісьмянкоў, А. Разанаў, інш.).

2. Тэматычнае абнаўленне паэзіі з сярэдзіны 1980-х гг. (адраджэнская праблематыка, тэма рэпрэсій, Чарнобыля і інш.). Узмацненне ў творах публіцыстычнасці, грамадзянскай незаспакоенасці.

3. Палярызацыя поглядаў на развіццё паэзіі ў другой палове 1990-х гг.: грамадзянскі і эстэцкі кірункі.

4. Суіснаванне ў сучаснай паэзіі розных стылявых напрамкаў і плыняў (творы рэалістычнай скіраванасці, мадэрнісцкія, постмадэрнісцкія, інш.).

5. Развіццё класічных (санет, трыялет, хоку, інш.), зварот да малавядомых (газель, канцона, паліндром, інш.), пошук арыгінальных відаў і форм верша (рысасловы, ясачкі, пункціры, інш.).

6. Маладзёжны літаратурны рух у Беларусі напрыканцы XX ст. Пошукі ў галіне зместу і формы маладых паэтаў. Аналіз твораў і кніг на выбар.

3. РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ

3.1. Прыкладны пералік пытанняў да экзамену

1. Умовы ўзнікнення і асаблівасці бытавання даўняй літаратуры. Перакладная і арыгінальная літаратура.
2. Агіяграфія і яе жанравыя разнавіднасці. Паняцце агіяграфічнага канона. «Жыццё Еўфрасінні Полацкай».
3. Летапісанне ранняга Сярэднявечча. Гісторыя стварэння, асноўны змест і кампазіцыя «Аповесці мінулых гадоў».
4. Мастацкі феномен «Слова пра паход Ігара». Падзеі і асобы беларускай гісторыі ў творы.
5. Станаўленне беларускай літаратуры як нацыянальнай з’явы. «Другі паўднёваславянскі ўплыў».
6. Агульнадзяржаўнае беларуска-літоўскае летапісанне. Гісторыя стварэння, склад, ідэйна-мастацкія асаблівасці «Летапісу вялікіх князёў літоўскіх».
7. Асноўныя рэнесансныя ідэі, іх выяўленне ва ўмовах старабеларускай рэчаіснасці. Спецыфіка беларускага Адраджэння.
8. Біяграфія Францыска Скарыны ў дакументах яго часу і ў пазнейшых даследаваннях. Творчая спадчына беларускага асветніка.
9. Новалацінская паэзія Беларусі. Творчасць Яна Вісліцкага, Міколы Гусоўскага. «Песня пра зубра» як твор рэнесанснай літаратуры.
10. Сутнасць еўрапейскай Рэфармацыі і Контррэфармацыі. Рэфармацыйны рух на беларускіх землях. Дзейнасць Сымона Буднага і Васіля Цяпінскага.
11. Перакладная літаратура XVI–XVII стст. «Аповесць пра Трышчана»: сюжэт, асаблівасці беларускай апрацоўкі сусветна вядомага твора.
12. Асаблівасці эстэтыкі і паэтыкі мастацтва барока. Сімяон Полацкі як прадстаўнік усходнеславянскага барока.

13. Палітычная сатыра перыяду барока. Творчая гісторыя, праблематыка «Прамовы Мялешкі» і «Ліста да Абуховіча».
14. Асоба Францішкі Уршулі Радзівіл, яе роля ў станаўленні драматургіі і тэатра на Беларусі.
15. Літаратура эпохі Асветніцтва. Жанравая сістэма тагачаснага слоўнага мастацтва. Раман Саламеі Пільштыновай «Авантуры майго жыцця».
16. Школьны тэатр на Беларусі. Роля інтэрмедыі ў станаўленні нацыянальнай драматургіі. «Камедыя» Каятана Марашэўскага.
17. Беларуская літаратура XIX ст.: умовы развіцця, перыядызацыя, праблема паскоранасці. Дзейнасць філаматаў і філарэтаў.
18. Праблема беларуска-польскага двухмоўя ў літаратуры XIX ст. Рэаліі беларускага жыцця ў творах Я. Чачота, У. Сыракомлі, В. Каратынскага, Я. Лучыны і інш. (на выбар).
19. Ананімная літаратура XIX ст. Паэмы «Энеіда навыварат», «Тарас на Парнасе»: ідэйны змест, мастацкія асаблівасці, праблема аўтарства.
20. Ян Баршчэўскі і яго кніга «Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях». Фальклорныя матывы, сюжэты, вобразы ў творах, іх аўтарская інтэрпрэтацыя.
21. Асаблівасці светапогляду Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча. Спалучэнне класічных і народных традыцый у творчасці пісьменніка.
22. Тэмы, матывы, стылявая адметнасць паэзіі Францішка Багушэвіча. «Будзіцельская» місія пісьменніка.
23. Культурна-грамадскі рух пачатку XX ст. Заканамернасці літаратурнага развіцця. Пафас, вядучыя матывы, вобразы беларускай літаратуры.
24. Беларускае апавяданне пачатку XX ст. (творы К. Каганца, Ядвігіна Ш., Я. Коласа, З. Бядулі, А. Гаруна і інш.).
25. Пераемнасць літаратурных традыцый XIX ст. у творчасці Цёткі. Выявы наватарства ў змесце і форме.

26. Уклад Уладзіслава Галубка ў развіццё нацыянальнай драматургіі і тэатра. Адлюстраванне мінулага і сучаснасці ў п'есах «Ганка», «Пан Сурынты», «Суд», «Пісаравы імяніны», інш.

27. Мастацкая інтэрпрэтацыя беларускай мінуўшчыны ў творчасці Вацлава Ластоўскага. Месца аповесці «Лабірынты» ў нацыянальнай прозе.

28. Ліра-эпас Янкі Купалы: ідэйны змест, жанравая разнастайнасць твораў. Пытанне пра мастацкі метад паэта.

29. Янка Купала – драматург. Праблематыка, тыпажы, асаблівасці канфлікту ў п'есах «Паўлінка», «Раскіданае гняздо».

30. Паэма Якуба Коласа «Сымон-музыка» як алегарычнае ўвасабленне лёсу нацыянальнага мастацтва. Ідэйная функцыя ўстаўных навел.

31. Станаўленне Якуба Коласа-празаіка. Эвалюцыя і адметнасць коласаўскага псіхалагізму ў «малой прозе».

32. «Вянок» Максіма Багдановіча як ідэйна-мастацкая цэласнасць. Гісторыя стварэння і выдання кнігі.

33. Праблема красы ў творчасці Максіма Багдановіча («Апокрыф», «Санет (На цёмнай гладзі сонных луж балота...)», «У вёсцы» і інш.).

34. Першая сусветная вайна ў лёсе і творчасці Максіма Гарэцкага (па творах «На імперыялістычнай вайне», «Літоўскі хутарок», «Генерал» і інш.). Проза М. Гарэцкага і антываенная літаратура свету.

35. Драматызм духоўных пошукаў герояў Максіма Гарэцкага («У лазні», «Роднае карэнне», «У чым яго крыўда?», інш.). Вобраз інтэлігента ў першым пакаленні.

36. Літаратурныя аб'яднанні 1920-х – пачатку 1930-х гг. Агульная характарыстыка «маладнякоўскай» і «ўзвышанскай» літаратуры.

37. Беларуская паэзія 1920-х гг. Асаблівасці творчасці У. Дубоўкі, У. Жылкі, Я. Пушчы, М. Чарота (на выбар).

38. Праблемна-тэматычнае наватарства «малой» прозы Міхася Зарэцкага. Рысы рамантызму ў творах.

39. Кузьма Чорны-празаік. Гуманістычны змест твораў «Вераснёвыя ночы», «Маленькая жанчына», «Млечны шлях».
40. Этапы творчага шляху Кандрата Крапівы. Час, канфлікты, характары ў п'есах «Хто смяецца апошнім», «Брама неўміручасці».
41. Літаратура Заходняй Беларусі: грамадска-палітычнае жыццё, творчыя індывідуальнасці. Роля Максіма Танка ў літаратурным працэсе.
42. Мастацтва слова і Вялікая Айчынная вайна. Гуманістычны пафас літаратуры ваеннай пары (творы П. Броўкі, П. Панчанкі, А. Куляшова і інш.).
43. «Вечныя» матывы ў творчасці Петруся Броўкі другой паловы 1950-х – 1970-х гг. Паэма «Голас сэрца».
44. Творчы шлях Аркадзя Куляшова. Ліра-эпас 1960–1970-х гг. Куляшоў і Твардоўскі.
45. Месца паэмы Максіма Танка «Люцыян Таполя» ў літаратуры свайго часу. Вызначальныя рысы лірыкі мастака слова 1960 – 1990-х гг.
46. Своеасаблівасць мастацкага свету Янкі Брыля. «Малыя» пражыццёвыя жанры ў творчасці пісьменніка. Майстэрства Брыля-апавядальніка.
47. «Палеская хроніка» Івана Мележа: задума і яе мастацкая рэалізацыя. Майстэрства пісьменніка ў стварэнні характараў.
48. Актуальнасць праблематыкі, асаблівасці канфліктаў у прозе Івана Шамякіна. Каштоўнасць арыентацыі герояў.
49. Роля Васіля Быкава ў спасціжэнні праўды пра Другую сусветную вайну. Шматпланавасць паказу ваенных падзей. Палемічнасць творчасці.
50. Праблема выбару і яе вырашэнне героямі твораў Васіля Быкава. В. Быкаў і філасофія экзістэнцыялізму.
51. Праблемна-тэматычнае і жанравае наватарства п'ес Андрэя Макаёнка. Сучаснае прачытанне твораў пісьменніка.
52. Антываенная скіраванасць творчасці Алеся Адамовіча «Хатынская аповесць» у кантэксце літаратуры пра «вогненныя вёскі».
53. Мінулае народа ў мастацкім увасабленні Уладзіміра Караткевіча. Жанравая разнастайнасць творчасці пісьменніка.

54. Раман у вершах Ніла Гілевіча «Родныя дзеці»: паказ жыцця народа і інтэлігенцыі, зварот да актуальных праблем сучаснасці, сэнс назвы твора.

55. Скрызныя тэмы і вобразы ў паэзіі Рыгора Барадуліна. Паэтычнае майстэрства пісьменніка.

56. Ідэя славянскай супольнасці ў кнізе Янкі Сіпакова «Веча славянскіх балад». Жанравая адметнасць твораў.

57. Тэма «абпаленага вайной маленства» ў творчасці беларускіх пісьменнікаў (на прыкладзе твораў Р. Барадуліна, Я. Сіпакова, М. Стральцова, І. Пташнікава, В. Адамчыка, В. Казько і інш.).

58. Праблематыка творчасці Віктара Казько. Вобраз Палесся ў прозе пісьменніка.

59. Пошукі маральных арыенціраў героямі Міхася Стральцова і Васіля Гігевіча. Тэма горада ў творчасці пісьменнікаў.

60. Экзістэнцыяльныя матывы ў апавесці Васіля Гігевіча «Карабель». Асаблівасці жанравай формы твора.

61. Паэты аднаго пакалення: Яўгенія Янішчыц – Алесь Разанаў (спроба параўнальнага аналізу).

62. Сучаснасць і гістарычнае мінулае ў п'есах Аляксея Дударова. Драматургічнае майстэрства пісьменніка.

63. Маладзёжны літаратурны рух у Беларусі напрыканцы XX ст. Набыткі, праблемы маладой літаратуры.

64. Тэндэнцыі развіцця сучаснай беларускай літаратуры (аналіз кніг і твораў на выбар).

4. ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ

4.1. Вучэбная праграма

**ПРЫВАТНАЯ ЎСТАНОВА АДУКАЦЫІ
«ІНСТЫТУТ СУЧАСНЫХ ВЕДАЎ ІМЯ А.М.ШЫРОКАВА»**

ЗАЦВЯРДЖАЮ

**Рэктар Інстытута сучасных ведаў імя
А.М.Шырокава**

А.Л.Капілаў

26.06.2024

Рэгістрацыйны № УД– 02– 17/вуч.

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА

**Вучэбная праграма ўстановы вышэйшай адукацыі
па вучэбнай дысцыпліне для спецыяльнасцей:**

6-05-0215-02 Музычнае мастацтва эстрады

6-05-0215-10 Камп'ютарная музыка

6-05-0314-03 Сацыяльна-культурны менеджмент і камунікацыі

2024 г.

Вучэбная праграма складзена на аснове адукацыйных стандартаў вышэйшай адукацыі: ОСВО 6-05-0215-02-2023, ОСВО 6-05-0215-10-2023, ОСВО 6-05-0314-03-2023 па спецыяльнасцях: 6-05-0215-02 Музычнае мастацтва эстрады, 6-05-0215-10 Камп'ютарная музыка, 6-05-0314-03 Сацыяльна-культурны менеджмент і камунікацыі і вучэбных планаў па спецыяльнасцях

СКЛАДАЛЬНИК:

А.С.Гурская, дацэнт кафедры міжкультурнай камунікацыі Прыватнай установы адукацыі «Інстытут сучасных ведаў імя А.М.Шырокава», кандыдат філалагічных навук, дацэнт

РЭЦЭНЗЕНТЫ:

С.У.Калядка, вядучы навуковы супрацоўнік Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, доктар філалагічных навук, дацэнт;

Т.П.Хоміч, дацэнт кафедры беларускай і замежнай літаратуры ўстановы адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка», кандыдат філалагічных навук

РЭКАМЕНДАВАНА ДА ЗАЦВЯРДЖЭННЯ:

Кафедрай міжкультурнай камунікацыі Прыватнай установы адукацыі «Інстытут сучасных ведаў імя А.М.Шырокава»
(пратакол № 11 ад 28.05.2024 г.);

Навукова-метадычным саветам Прыватнай установы адукацыі «Інстытут сучасных ведаў імя А.М.Шырокава»
(пратакол № 4 ад 26.06. 2024 г.)

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Дысцыпліна «Беларуская літаратура» – шматпланавы, інтэлектуальна насычаны вучэбны прадмет, які дае шырокія магчымасці для духоўна-эстэтычнага станаўлення асобы навучэнца, фарміравання яго маральна-каштоўнасных арыенціраў, развіцця творчага патэнцыялу.

Гісторыя беларускай літаратуры аб'ядноўвае вялікі па аб'ёме і няпросты для разумення матэрыял, таму асноўная задача выкладчыка – стварыць гісторыка-літаратурную панараму і навучыць арыентавацца на яе фоне ў творчасці канкрэтных пісьменнікаў.

У праграме прадстаўлены шматвяковы шлях слоўнага мастацтва Беларусі ад яго ўзнікнення да нашых дзён. Тэматычны падзел абумоўлены як гістарычным развіццём народа, так і эвалюцыяй мастацкага мыслення, месцам і роляй літаратуры ў грамадскім жыцці. Праграма сарыентавана на канцэптуальнае разуменне гісторыі беларускай літаратуры, яе ідэйна-эстэтычнага руху, нацыянальнай спецыфікі, мастацкіх формаў адлюстравання і светапазнання, спасціжэнне і засваенне духоўных каштоўнасцей, якія закладзены ў творах класічнай спадчыны і сучасных майстроў слова.

Праграма ўтрымлівае аглядавыя і манаграфічныя складнікі. У аглядавых даецца агульная характарыстыка пэўнага перыяду, вылучаюцца асноўныя тэндэнцыі ў творчасці пісьменнікаў, раскрываецца ўплыў грамадска-палітычных падзей на літаратуру. Манаграфічна прапануецца вывучаць спадчыну класікаў, а таксама творчасць мастакоў слова, што заявілі пра сябе як яркія індывідуальнасці, вызначылі мастацкі ўзровень літаратуры свайго часу і абумовілі ў многім далейшыя шляхі яе развіцця. Па магчымасці дастаткова поўна ахоплена самае каштоўнае, што створана айчыннай супольнасцю ў сферы вербальнай культуры. Выбар таго ці іншага аўтара або твора можа вызначыць сам выкладчык, кіруючыся сеткай гадзін, адведзеных на выкладанне дысцыпліны.

Вучэбная праграма дысцыпліны «Беларуская літаратура» складзена з улікам канцэпцыі літаратурнай адукацыі, у адпаведнасці з адукацыйнымі

стандартамі вышэйшай адукацыі па спецыяльнасцях 6-05-0215-02 Музычнае мастацтва эстрады, 6-05-0215-10 Камп'ютарная музыка, 6-05-0314-03 Сацыяльна-культурны менеджмент і камунікацыі і вучэбнымі планамі Інстытута сучасных ведаў імя А.М.Шырокава.

Мэты вучэбнай дысцыпліны – пазнаёміць студэнтаў з нацыянальным літаратурным працэсам; даць уяўленне пра агульныя напрамкі развіцця літаратуры, змены ў ёй мастацка-светапоглядных сістэм, эвалюцыі метадаў, стыляў, жанравых формаў; прааналізаваць жыццёвы і творчы шлях пісьменнікаў, змест іх твораў, месца і ролю ў літаратурным працэсе.

Задачы вучэбнай дысцыпліны:

даць студэнтам рознабаковыя веды па прадмеце;
навучыць арыентавацца ў свеце мастацкіх з'яў;
выпрацаваць навыкі аналізу літаратурнага твора;
выхоўваць эстэтычны густ, адчуванне прыгожага ў жыцці і літаратуры.

У выніку вывучэння вучэбнай дысцыпліны студэнты павінны **ведаць:**

месца і ролю мастацкай літаратуры ў культуралагічным кантэксце;
спецыфіку мастацкай літаратуры як формы спасціжэння свету;
сувязі і ўзаемаўплывы літаратуры з іншымі відамі мастацтва;
творчасць яркіх прадстаўнікоў кожнай з мастацкіх эпох;

умець:

характарызаваць літаратурную эпоху і асноўныя этапы яе развіцця;
вызначаць спецыфіку нацыянальнага літаратурнага працэсу;
успрымаць літаратурны твор ва ўзаемасувязі гісторыі і сучаснасці;
выкарыстоўваць набытыя веды ў прафесійнай практыцы;

мець навыкі:

культурна-гістарычнага аналізу літаратурнага працэсу;
валодання паняццямі і крытэрыямі мастацкай інтэрпрэтацыі твора.

Засваенне вучэбнай дысцыпліны павінна забяспечыць фарміраванне і развіццё наступнай спецыяльнай кампетэнцыі:

СК – 1 Аналізаваць літаратурныя творы, арыентавацца ў сусветным і айчынным літаратурных працэсах і супастаўляць іх з парадыгмай развіцця іншых відаў мастацтваў.

Для вочнай (дзённай) формы атрымання адукацыі выдзелена 90 гадзін, з іх аўдыторных 42 гадзіны (30 лекцыйных, 12 практычных). На самастойную работу адведзена 48 гадзін. Для завочнай формы атрымання вышэйшай адукацыі выдзелена 90 гадзін, з іх 10 гадзін аўдыторныя заняткі (8 лекцыйных, 2 практычных). На самастойную работу адведзена 80 гадзін.

Бягучая атэстацыя праводзіцца ў форме тэста, прэзентацыі, рэферата на аўдыторных занятках 3 разы ў семестр па тэмах, вызначаных выкладчыкам.

Прамежкавая атэстацыя – экзамен.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА МАТЭРЫЯЛУ

Тэма 1. Старабеларуская літаратура

Перыядызацыя даўняй беларускай літаратуры, генетычная сувязь паміж перыядамі, асаблівасці развіцця, кантакты з літаратурамі іншых народаў.

Узнікненне славянскага пісьменства. Крыніцы і паходжанне літаратуры ўсходніх славян. Тэацэнтрычная сістэма духоўных каштоўнасцей. Спецыфічныя рысы старажытнай літаратуры. Манументальна-гістарычны стыль у літаратуры ранняга Сярэднявечча. Сістэма жанраў. Выдатныя помнікі ўсходнеславянскай літаратуры – царкоўна-рэлігійнай і свецкай, перакладной і арыгінальнай. «Слова пра паход Ігара» – «залатое слова» славянскай паэзіі.

Зараджэнне пісьменства і літаратуры на беларускіх землях. Вядучыя цэнтры кніжнай культуры сярэднявечнай Беларусі. Роля старажытнарускіх традыцый у станаўленні беларускай літаратуры. Творчая спадчына *Кірыла Тураўскага*. Ранняя беларуская агіяграфія. Культурна-гістарычныя ўмовы і асаблівасці развіцця беларускай літаратуры ў эпоху позняга Сярэднявечча. Творчасць *Кіпрыяна і Рыгора Цамблака*. Узнікненне агульнадзяржаўнага беларуска-літоўскага летапісання. Справавое пісьменства. Хаджэнні. Стыль «пляцення славы». Фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці. Перадумовы гуманізму.

Тэма 2. Літаратура эпохі Адраджэння

Асноўныя рэнесансныя ідэі, іх выяўленне ва ўмовах старабеларускай рэчаіснасці. Спецыфіка беларускага Адраджэння. Прадстаўнікі Рэнесансу на землях ВКЛ.

Біяграфія *Ф. Скарыны* ў дакументах і матэрыялах яго часу і ў пазнейшых даследаваннях. Маштабнасць асобы асветніка. Выдавецкая і літаратурная дзейнасць. Светапогляд, грамадскія і эстэтычныя ідэалы. Гісторыка-культурнае значэнне прадмоў і пасляслоўяў *Ф. Скарыны*. Тлумачэнне першадрукаром

біблейскай сімволікі. Вобраз асветніка і першадрукара ў мастацкай літаратуры XX ст.

Новалацінская паэзія Беларусі. Прычыны ўзнікнення, крыніцы, асаблівасці. «Неаантычны стыль» у паэзіі. Асноўныя жанры. Біяграфічныя звесткі, творчасць *Я. Вісліцкага і М. Гусоўскага*. Кампазіцыя, змест паэмы Я. Вісліцкага «Пруская вайна». «Песня пра зубра» М. Гусоўскага: творчая гісторыя, эстэтычны ідэал і сродкі яго мастацкага перастварэння. Сістэма сімвалаў і тропаў.

Рэфармацыйная публіцыстыка. С. Будны, В. Цяпінскі, А. Волан – прадстаўнікі рэфарматарскай плыні на Беларусі. Гуманістычныя погляды і ідэалы *Л. Сапегі*. «Статут Вялікага Княства Літоўскага» 1588 г. як помнік прававога пісьменства, юрыдычнай і публіцыстычнай думкі XVI ст.

Жанравая сістэма літаратуры Адраджэння і Рэфармацыі: паэтычныя жанры, гістарыяграфія, гісторыка-мемуарная літаратура, эпісталаграфія, перакладная белетрыстыка. Узнікненне тэатра і драматургіі.

Тэма 3. Літаратура XVII–XVIII стагоддзяў

Барока ў беларускай літаратуры. Адметнасць светапоглядных арыенціраў, эстэтыкі і паэтыкі мастацтва барока. *М. К. Сарбеўскі* – тэарэтык і практык мастацтва барока на Беларусі. Барока як першы агульнанацыянальны стыль беларускай літаратуры. Перыядызацыя літаратуры барока. Выявы новага літаратурнага стылю ў творах М. Смятрыцкага, Л. Карповіча, А. Філіповіча. Спецыфіка беларускага барока. Прадстаўнікі і творы «высокага», «сярэдняга», «нізкага» барока. Асветніцкая дзейнасць *С. Полацкага* ў Маскоўскай дзяржаве. Агульная характарыстыка паэзіі (кнігі «Вертоград многоцветный», «Рифмологион», сатырычныя вершы і паэмы). Асоба *Ф. У. Радзівіл*. Змест, своеасаблівасць формы яе паэтычных і драматычных твораў. Школьны тэатр і жанравая эвалюцыя беларускай інтэрмедыі. Палемічная літаратура: асноўныя напрамкі, этапы, прадстаўнікі.

Літаратура эпохі Асветніцтва. Канчатковы пераход ад сярэднявечных ідэй і мастацкіх форм да ідэй і форм Новага часу. Неспрыяльныя ўмовы для развіцця нацыянальнага мастацтва. Пераважна ананімны характар беларускамоўных твораў. Адсутнасць ва ўласнабеларускай літаратуры «высокіх» (трагедыя, ода) і выяўленасць «нізкіх» (інтэрмедія, камедыя, сатырычная паэзія) жанраў, бурлескная аднастылёвасць мастацтва слова, прычыны гэтага.

Дастаткова шырокая вядомасць і ўплыў на літаратуру Беларусі твораў Вальтэра, Ж.Ж. Русо, А. Радзішчава. Суіснаванне ў літаратуры розных мастацкіх напрамкаў – барока, класіцызму, сентыменталізму. «Авантуры майго жыцця» *С. Пільштыновай-Русецкай*: асаблівасці жанру, характарыстыка вобраза галоўнай гераіні, «геаграфія» твора. Старыя (барочныя) і новыя (класіцыстычныя і сентыменталістычныя) тэндэнцыі ў «Камедыі» *К. Марашэўскага*. «Камедыя» як твор новай беларускай літаратуры.

Тэма 4. Літаратура XIX стагоддзя

Агульная характарыстыка. Гістарычныя ўмовы развіцця тагачаснага грамадства. Шматмоўнасць мастацтва слова. Паскоранасць у развіцці. Праблема творчага метаду. Спалучэнне розных мастацкіх напрамкаў у творчасці аднаго аўтара. Перыядызацыя.

Станаўленне новай беларускай літаратуры. Фарміраванне беларускай нацыі. Перадумовы ўзнікнення новай літаратуры. Вытокі і крыніцы. Літаратурныя ўплывы. Творчасць пісьменнікаў з папярэдняга стагоддзя. Віленскі ўніверсітэт і яго роля ў адраджэнні беларускай культуры і літаратуры (таварыствы шубраўцаў, філаматаў і філарэтаў). Творчасць сяброў таварыстваў (А. Міцкевіч, Т. Зан, Я. Чачот, І. Дамейка і інш.).

Ананімная літаратура XIX ст. Прычыны шырокага бытавання ананімных твораў. Фалькларызацыя арыгінальных (аўтарскіх) тэкстаў. Жанравая шматстайнасць, арыентацыя на вусна-паэтычныя формы. Пафас, падзеі і рэаліі беларускага жыцця ў вершах і гутарках. Гутаркі дарэформеннага і

паслярэформеннага часу. «Энеіда навыварат»: праблема аўтарства, ідэйны змест паэмы, сувязь з першакрыніцай. Беларуская «Энеіда» ў кантэксце парадыйных твораў на паэму Вергілія. Мясцовы каларыт. Месца твора ў новай беларускай літаратуры. Версіі аўтарства паэмы «Тарас на Парнасе». Ідэйная скіраванасць твора супраць афіцыйнай народнасці і славянафільства. Моўна-стылёвыя асаблівасці паэмы.

Творчасць пісьменнікаў-рамантыкаў. Ідэйна-эстэтычная праграма філаматаў як пачатак рамантызму ў беларускай літаратуры. Прыярытэтнае становішча паэзіі. Шырокі зварот аўтараў да фальклору. Мастацкае спасціжэнне мінулага народа. Праблема беларуска-польскага двухмоўя.

Пачынальніцкая роля *Я. Чачота* ў стварэнні літаратуры на беларускай мове. Спалучэнне элементаў эстэтыкі класіцызму, сентыменталізму і рамантызму ў польскамоўных баладах. Вершы на беларускай мове. Дзейнасць Чачота-фалькларыста. Факты біяграфіі і творчага шляху *Я. Баршчэўскага*. Пісьменнік пра Беларусь, духоўнае жыццё народа, пра свой твор у прадмове да кнігі «Шляхціц Завальня...». Фальклорныя матывы, сюжэты, вобразы ў творах, іх аўтарская інтэрпрэтацыя. Прытчавы характар апавяданняў пісьменніка. Уклад пачынальніка польскага рамантызму *А. Міцкевіча* ў станаўленне беларускай літаратуры. Патрыятычны пафас творчасці паэта. Легенды і гістарычная праўда пра *П. Багрыма*. Верш «Зайграй, зайграй, хлопча малы...». Трагізм светаадчування лірычнага героя.

Беларуская літаратурная класіка XIX ст. Асаблівасці светапогляду *В. Дуніна-Марцінкевіча*. Культурна-асветніцкая дзейнасць. Класічныя і народныя традыцыі ў творчасці пісьменніка. Ідэя класавага міру ў дарэформенны перыяд, перагляд яе на апошнім этапе творчасці. Аналіз вершаваных («Гапон», «Шчароўскія дажынкi», інш.) і драматычных («Ідылія», «Пінская шляхта», «Залёты») твораў пісьменніка. Майстэрства *В. Дуніна-Марцінкевіча*-камедыёграфа. Значэнне творчасці.

Жыццёвы шлях *Ф. Багушэвіча*. Адметныя рысы светабачання і зместу твораў пісьменніка. Праблема мастацкага метаду. Змест прадмоў да зборнікаў

«Дудка беларуская», «Смык беларускі». Тэматыка, жанравыя, моўна-стылёвыя асаблівасці вершаваных твораў. Пачынальніцкая роля пісьменніка ў станаўленні беларускай прозы. Уплыў Ф. Багушэвіча на творчасць Цёткі, Я. Купалы, Я. Коласа і інш.

Творчасць пісьменнікаў-дэмакратаў. Сувязь польскамоўных твораў *У. Сыракомлі* з жыццём беларускага народа. Праблемнае і стылёвае наватарства вершаў на беларускай мове. У. Сыракомля і літаратурнае асяроддзе. Вобраз «вясковага лірніка» ў творах сучаснікаў і нашчадкаў. Асноўныя тэмы зборніка *В. Каратынскага* «Чым хата багатая, тым рада». Паэма «Таміла». Тэма страчанай радзімы ў элегіі «Туга на чужой старане».

А. Абуховіч як адзін з заснавальнікаў жанру байкі. Гісторыя напісання і публікацыі мемуараў пісьменніка. Лёс *А. Гурыновіча* і яго твораў. Грамадзянская і прыродаапісальная лірыка паэта. Творчасць на польскай, беларускай і рускай мовах *Я. Лучыны*. Зборнік «Вязанка». Вобраз роднага краю, паэтызацыя прыроднага свету ў лірыцы і ў паэме «Паляўнічыя акварэлі з Палесся». Культура паэтычнай творчасці.

Літаратура мяжы XIX–XX стагоддзяў. Ажыўленне грамадска-палітычнага і літаратурнага жыцця напрыканцы 1880-х гг. Публіцыстыка. Навуковая дзейнасць Я. Карскага, Е. Раманава, А. Багдановіча, М. Доўнар-Запольскага, інш. Рускамоўныя перыядычныя выданні на тэрыторыі Беларусі. Выхад да чытача кніг на беларускай мове. Праблема польска-руско-беларускага полілінгвізму ў тагачаснай літаратуры. *А. Ельскі*: падзвіжніцкая праца па збіранні і захаванні культурнай спадчыны народа.

Тэма 5. Літаратура XX стагоддзя

Тэндэнцыі і заканамернасці літаратурнага развіцця. Перыядызацыя. Працяг традыцый мінулага стагоддзя і нараджэнне новых. Станаўленне нацыянальнай жанравай сістэмы.

«*Нашаніўскі*» перыяд. Гістарычныя ўмовы развіцця літаратуры на пачатку XX ст. Газеты «Наша доля» і «Наша ніва», кансалідацыя творчых сіл на

платформе «нашаніўства». Пафас, вядучыя матывы, вобразы беларускай літаратуры пачатку XX ст. Развіццё лірычнай паэзіі, зараджэнне нацыянальнага ліра-эпасу, станаўленне прозы і драматургіі. Узнікненне крытыкі і публіцыстыкі, разгортванне перакладчыцкай справы. Паскоранасць літаратурнага працэсу. Засваенне вопыту фальклору. Праблема метаду і стылю. Вядучае месца твораў рэалістычнай скіраванасці. Рамантычныя формы спасціжэння свету. Праявы мадэрнізму.

Пісьменнікі-пачынальнікі навейшай літаратуры. Уплыў фальклору на фарміраванне таленту *Ядвігіна III*. Гуманістычная скіраванасць сацыяльна-псіхалагічных апавяданняў. Алегарычныя творы, імпрэсіі. Ідэйна-эстэтычныя вытокі творчасці *Цёткі*. Цётка як пачынальніца беларускай палітычнай лірыкі. Элегічная і медытатыўная лірыка перыяду эміграцыі. Цётка-празаік. Вобраз пісьменніцы і рэвалюцыянеркі ў літаратуры і мастацтве.

Шматграннасць творчай асобы *У. Галубка*. Адлюстраванне мінулага і сучаснасці ў п'есах «Ганка», «Пан Сурынта», «Суд», «Пісаравы імяніны», інш. Зварот да розных жанравых формаў. Майстэрства стварэння камедыйных сітуацый. Уклад у станаўленне беларускага тэатра і драматургіі. Ідэйна-творчыя ўстаноўкі *В. Ластоўскага* і дыскусія 1913 г. Жанравая разнастайнасць твораў пісьменніка, іх праблемна-тэматычнае наватарства. Адметнасць мастацкай інтэрпрэтацыі падзей беларускай гісторыі. Месца аповесці «Лабірынты» ў нацыянальнай прозе. Рысы мадэрнізму ў творах пісьменніка. Жыццёвыя «ўніверсітэты» *З. Бядулі*. Адметныя рысы Бядулі-апавядальніка. Тэма мастака і мастацтва ў творчасці. Лірыка перыяду Першай сусветнай вайны. Казачная ўмоўнасць і яе роля ў сюжэтна-кампазіцыйным афармленні аповесці-казкі «Сярэбраная табакерка». Думы аб Беларусі – лейтматыў паэзіі *А. Гаруна*. Вобраз выгнанніка-рэвалюцыянера і вобраз Радзімы ў творах зборніка «Матчын дар». Гісторыя напісання і выдання кнігі. Проза *А. Гаруна* (І. Жывіцы): жанравая шматстайнасць, праблемна-тэматычнае наватарства.

Творчасць пісьменнікаў-класікаў. Роля *Я. Купалы* ў развіцці беларускай паэзіі і драматургіі. Пераемнасць традыцый папярэднікаў і іх узбагачэнне.

Творчая эвалюцыя Купалы-лірыка. Наватарская сутнасць драматычных паэм «Адвечная песня», «Сон на кургане». Рамантычныя паэмы Я. Купалы: характары герояў, прырода канфлікту, мастацка-вобразная сістэма твораў. Арыгінальнасць зместу і формы паэмы «Яна і я». Праблематыка, тыпажы п'ес «Паўлінка», «Раскіданае гняздо», «Тутэйшыя». Майстэрства Купалы-драматурга. 1930-я гады ў лёсе і творчасці Я. Купалы. Лірыка і публіцыстыка перыяду Вялікай Айчыннай вайны.

Традыцыі рускай літаратуры ў фарміраванні творчай асобы *Я. Коласа*. Дамінантныя матывы і вобразы ў лірыцы. Агульнае і адрознае з Я. Купалам. Паэма «Новая зямля» як этапная з'ява ў творчасці Я. Коласа і ўсёй беларускай літаратуры. Паэма «Сымон-музыка»: канцэпцыя мастака і мастацтва, адметнасць кампазіцыі. Прызвічная спадчына Я. Коласа. Эвалюцыя і адметнасць коласаўскага псіхалагізму ў «малой» прозе. Філасофскія навелы-прытчы (зборнік «Казкі жыцця»). Апавяданні «курскага» цыкла. Трылогія «На ростанях».

Нетрадыцыйнасць постаці *М. Багдановіча* ў нацыянальнай літаратуры. Дыскусія 1913 г. і пазіцыя пісьменніка. Праблема красы ў творах «Апокрыф», «Апавяданне аб іконніку і залатару», інш. Творчая гісторыя зборніка «Вянок». Ідэйна-мастацкая цэласнасць кнігі. Паэтычнае майстэрства аўтара. Жанравая і тэматычная навізна прозы. Перакладчыцкая дзейнасць М. Багдановіча. М. Багдановіч – крытык.

Рознабаковасць таленту *М. Гарэцкага*. Навізна тэматыкі і праблематыкі ранніх твораў пісьменніка (апавяданні «У лазні», «Роднае карэнне», «Што яно?», драма «Антон» і інш.). Зборнік «Рунь» у кантэксце нацыянальнага эпасу пачатку XX ст. Падзеі Першай сусветнай вайны ў асэнсаванні М. Гарэцкім. Творы М. Гарэцкага і пісьменнікаў «страчанага пакалення». Лёс народа ў прозе першых паслярэвалюцыйных гадоў. Роля М. Гарэцкага ў развіцці нацыянальнай прозы.

Літаратурна-грамадскі рух 1920-х – пачатку 1930-х гг. Грамадска-культурная сітуацыя на Беларусі ў 1920-я гг. Далучанасць да падзей айчынных

пісьменнікаў. Стварэнне літаратурных аб'яднанняў «Маладняк», «Узвышша», «Полюмя», інш. Ідэйна-эстэтычныя праграмы арганізацый. Агульная характарыстыка творчасці маладнякоўцаў і ўзвышаўцаў. Іх лёс у 1930-я гг. Уклад у літаратурны працэс пісьменнікаў старэйшага пакалення (Я. Купалы, Я. Коласа, М. Гарэцкага, З. Бядулі, Ц. Гартнага і інш.). Паэзія 1920-х гг.: пафас, матывы, асаблівасці паэтыкі.

Творчыя індывідуальнасці пісьменнікаў «Маладняка» і «Узвышша». Месца *М. Чарота* ў літаратурным працэсе 1920-х гг. Вызначальныя рысы лірыкі. Паэма «Босыя на вогнішчы» як твор новай пралетарскай літаратуры. Трагедыя Чарота-мастака. Дыяпазон творчых пошукаў *У. Дубоўкі*. Жанравае наватарства паэмнага трыпціху («Кругі», «І пурпуровых ветразей узвівы», «Штурмуйце будучыні аванпосты!»). Працяг класічных традыцый у паэзіі *У. Жылкі*. Гістарычны лёс Беларусі, адраджэнскія матывы ў творчасці. Танальнасць філасофскай лірыкі. Светапоглядная эвалюцыя лірычнага героя *Я. Пушчы*. Пафас, вобразная спецыфіка твораў «маладнякоўскага» і «ўзвышаўскага» перыядаў.

Адметнасць таленту *А. Мрыя*. Гратэскава-камічны свет персанажаў у рамане «Запіскі Самсона Самасуя». Твор *А. Мрыя* ў кантэксце сатырычнай прозы 1920–1930-х гг. Мастацкая эвалюцыя *К. Чорнага*. Погляды пісьменніка на чалавека, на гістарычны шлях беларусаў. Майстэрства псіхалагічнага аналізу ў творах празаіка. Чорны і Дастаеўскі. Праблемна-тэматычнае наватарства, гуманістычны пафас, мастацкія асаблівасці «малой» прозы *М. Зарэцкага*. Раман «Вязьмо» ў кантэксце літаратуры пра калектывізацыю. Этапы творчага шляху *К. Крапівы*. Крапіва – байкапісец. Драматургічная спадчына пісьменніка. Час, канфлікты, характары ў камедыях «Хто смяецца апошнім», «Мілы чалавек», «Брама неўміручасці».

Пошукі і набыткі ў паэзіі, прозе, драматургіі *Т. Кляшторнага*, *П. Труса*, *М. Лынькова*, *С. Баранавых*, *В. Каваля*, *Л. Калюгі*, *Б. Мікуліча*, *Е. Міровіча*, *В. Шашалевіча* і інш.

Заходнебеларуская літаратура. Прычыны вылучэння дзвюх літаратур. Адрознасць шляхоў развіцця мастацтва слова ў Заходняй і Усходняй Беларусі. Грамадска-палітычнае жыццё на «крэсах усходніх». Перыядычныя выданні на беларускай мове. Праца ў драматургіі 1920-х гг. Л. Родзевіча. «Віленскі» перыяд у творчасці М. Гарэцкага, У. Жылкі. Асэнсаванне лёсу Бацькаўшчыны, дзяржаўнасці народа публіцыстыкай. Этапы развіцця, ідэйна-мастацкія і стылёвыя плыні ў літаратуры Заходняй Беларусі, іх прадстаўнікі. Роля М. Танка ў заходнебеларускай літаратуры.

Гуманістычны пафас літаратуры перыяду Вялікай Айчыннай вайны. Тэма будучай вайны ў савецкай літаратуры і мастацтве канца 1930-х – пачатку 1940-х гг. Прадчуванне народнай трагедыі ў творах айчынных пісьменнікаў (вершы і паэмы П. Панчанкі, А. Куляшова, інш.). Ваенныя дарогі беларускіх пісьменнікаў. Абарваныя вайной жыцці (М. Сурначоў, Л. Гаўрылаў, А. Коршак, З. Астапенка, інш.). Паэтычны зварот Я. Купалы да свайго народа («Беларускім партызанам»). Перавага лірыкі над іншымі родамі літаратуры. Паэтычны летапіс Вялікай Айчыннай вайны: паказ змагання на фронце і на акупіраванай тэрыторыі, жыцця тылу, вызвалення роднай зямлі (лірыка і ліра-эпас П. Броўкі, А. Куляшова, П. Панчанкі, М. Танка і інш.). Узнаўленне падзей вайны ў прозе (творы К. Чорнага, М. Лынькова, І. Мележа) і драматургіі (п’есы К. Крапівы).

Паэты-класікі савецкага перыяду. Асоба П. Броўкі. Эвалюцыя эстэтычных поглядаў, індывідуальнага мастацкага стылю паэта ў 1930–1940-я гг. «Вечныя» матывы ў кнігах другой паловы 1950-х–1970-я гг. Аб’ектыўныя і суб’ектыўныя прычыны нерэалізаваных да канца магчымасцей мастака. Этапы творчага шляху М. Танка. Праблематыка, мастацкія асаблівасці лірыкі і ліра-эпасу давераснёўскага перыяду. Месца паэмы «Люцыян Таполя» ў літаратуры свайго часу. Вызначальныя рысы лірыкі 1960–1990-х гг. М. Танк – майстар верлібра. Творчы шлях А. Куляшова. Панарама народнай трагедыі ў паэме «Сцяг брыгады» і баладах ваеннага часу. «Новая кніга» ў творчым лёсе пісьменніка. Шматстайнасць жанравых форм ліра-эпасу («Цунамі», «Далёка да акіяна», «Варшаўскі шлях», «Хамуціус»). Куляшоў і Твардоўскі. Адметнасць

мастацкага голасу *П. Панчанкі*. Творчы ўзлёт паэта ў гады вайны. Аб'екты сатырычнага выкрыцця на розных этапах творчасці. Роздум пісьменніка над лёсам бацькоўскай зямлі, роднай мовы, будучыняй народа ў зборніках 1980–1990-х гг.

Абнаўленне рэалізму ў 1960-я гг. Паварот у мастацкай творчасці да праўды жыцця, праўды факта, перагляд адносін да грамадскіх працэсаў. Рэабілітацыя і вяртанне ў літаратуру рэпрэсаваных пісьменнікаў. Пераасэнсаванне эстэтычных крытэрыяў у паэзіі франтавога пакалення (П. Панчанкі, М. Танка, А. Куляшова, А. Пысіна, К. Кірэенкі і інш.). Сатырычная плынь у лірыцы. «Другое прачытанне» падзей Вялікай Айчыннай вайны. Першыя творы і кнігі прадстаўнікоў філалагічнага пакалення, узнаўленне ў іх асабіста перажытага ў дзяцінстве. Пашырэнне жанрава-тэматычных абсягаў прозы (раманы і аповесці І. Мележа, Я. Брыля, І. Шамякіна, У. Караткевіча і інш.). Інтэнсіўнае развіццё вялікай эпічнай формы. Паглыбленне псіхалагізму. Абнаўленчыя працэсы ў драматургіі. Першыя даследаванні творчасці рэабілітаваных пісьменнікаў. Новае прачытанне нацыянальнай класікі. Узаемадзеянне пісьменніцкіх пакаленняў.

«Ваенная» і «вясковая» проза 1970–1980-х гг. Вайна і вёска як магістральныя тэмы ў беларускай літаратуры. Асаблівасці мастацкага прачытання ваенных падзей у творах другой паловы 1940–1950-х гг. Прыход у літаратуру В. Быкава. Палемічнасць творчасці пісьменніка. Рознааспектнасць паказу вайны. Уклад у распрацоўку ваеннай тэматыкі І. Шамякіна, І. Навуменкі, А. Адамовіча і інш. Тэма «абпаленага вайной маленства» ў творчасці Р. Барадуліна, Я. Сіпакова, І. Пташнікава, В. Казько і інш. Працяг распрацоўкі «хатынскай» тэмы. Месца ў прозе пра вайну дакументальнай кнігі А. Адамовіча, Я. Брыля, У. Калесніка «Я з вогненнай вёскі...».

Традыцыі нацыянальнай літаратуры ў паказе жыцця селяніна (класічныя творы Я. Коласа, М. Гарэцкага, К. Чорнага, М. Зарэцкага, І. Мележа, інш.). Узнаўленне жыцця вёскі ў творах ваеннай тэматыкі (раманы і аповесці А. Адамовіча, І. Чыгрынава, В. Адамчыка і інш.). Адлюстраванне лёсу

сялянства, роздум над прычынамі вымірання традыцыйнай вёскі ў аповесцях А. Жука, раманах І. Пташнікава, А. Кудраўца, інш. Народныя характары ў творах.

Творчасць пісьменнікаў франтавога пакалення. Факты біяграфіі Я. Брыля. Узаемадзеянне лірычнага і эпічнага пачаткаў у творчасці. «Малыя» жанры ў мастацкім набытку празаіка. Праблемнае, жанрава-кампазіцыйнае наватарства рамана «Птушкі і гнёзды». Шлях у драматургіі А. Макаёнка. Месца камедыі «Выбачайце, калі ласка!» у літаратуры 1950-х гг. Тэматычны змест, жанравая навізна твораў 1960–1980-х гг. («Трыбунал», «Зацюканы апостал», «Пагарэльцы», інш.). Майстэрства Макаёнка-камедыёграфа. Станаўленне творчай індывідуальнасці І. Мележа. Задума «Палескай хронікі» і яе мастацкая рэалізацыя. Псіхалагічнае майстэрства пісьменніка. Раманы «Палескай хронікі» ў кантэксце літаратуры пра калектывізацыю. І. Шамякін пра лёс свайго пакалення ў пенталогіі «Трывожнае шчасце». Актуальнасць праблематыкі, асаблівасці канфліктаў у раманах пісьменніка. Адносіны празаіка да постсавецкай рэчаіснасці (апавесці 1990–2000-х гг.). Ваенная «адысея» В. Быкава. Роля пісьменніка ў мастацкім спасціжэнні падзей Вялікай Айчыннай вайны. Пафас, тэматычная шматпланавасць твораў. Жанравая адметнасць быкаўскай апавесці. Лёс чалавека і народа ў творах 1980–2000-х гг. Выкарыстанне пісьменнікам вобразаў-сімвалаў, прытчы. В. Быкаў і экзістэнцыялізм. Антываенная скіраванасць творчасці А. Адамовіча. Роля дакумента ў мастацкім тэксце. Грамадзянская пазіцыя пісьменніка.

Творчасць пісьменнікаў філалагічнага пакалення. Рознабаковая выяўленасць таленту У. Караткевіча. Значэнне творчасці пісьменніка ў абуджэнні нацыянальнай самасвядомасці. Асаблівасці мастацкай інтэрпрэтацыі мінулага. Караткевічаўскія традыцыі ў сучаснай беларускай літаратуры. Шматграннасць творчай асобы Н. Гілевіча. Тэматычны дыяпазон паэзіі. Раман у вершах «Родныя дзеці»: кампазіцыя, праблематыка, ідэйны змест твора. Роля біяграфічнага фактару ў паэзіі Р. Барадуліна. Скрызныя тэмы і матывы творчасці. Паэтычнае майстэрства пісьменніка. Мастацкая спадчына

М. Стральцова. Жанравыя і стылёвыя асаблівасці прозы пісьменніка. Стасункі горада і вёскі ў творах. Вобразы герояў-інтэлігентаў. Філасофскі змест аповесці «Адзін лапаць, адзін чунь».

Уклад у нацыянальную паэзію, прозу, драматургію Г. Бураўкіна, А. Вярцінскага, Я. Сіпакова, В. Зуёнка, Б. Сачанкі, І. Пташнікава, І. Чыгрынава, В. Адамчыка, М. Матукоўскага, А. Петрашкевіча і інш. Філарাগічнае пакаленне ў сучасных ацэнках.

Тэма 6. Сучасны літаратурны працэс

Сацыякультурная сітуацыя другой паловы 1980-х – пачатку 1990-х гг. Зрухі ў грамадска-палітычным жыцці краіны. Вяртанне імёнаў і твораў, перагляд мастацка-эстэтычных крытэрыяў, пераасэнсаванне падзей савецкай гісторыі, з'яўленне новых тэм і праблем. Абноўленае прачытанне творчай спадчыны Я. Купалы, М. Гарэцкага, К. Чорнага, Я. Пушчы і інш. Змены ў творчасці прадстаўнікоў старэйшых пакаленняў. Выхад маладой літаратуры за межы нацыянальнай традыцыі, падключэнне да эстэтычных сістэм еўрапейскага і сусветнага мастацтва.

Грамадзянскі пафас, публіцыстычнасць тагачаснай паэзіі (творы П. Панчанкі, Н. Гілевіча, В. Зуёнка, Р. Барадуліна і інш.). Тэма рэпрэсій (лірыка і ліра-эпас С. Грахоўскага, М. Танка, І. Багдановіч, інш.). Рознааспектнасць асэнсавання чарнобыльскай і экалагічнай тэмы. Палярызацыя поглядаў на развіццё паэзіі ў другой палове 1990-х гг: грамадзянскі і эстэцкі кірункі.

Праблемна-тэматычны змест пражытых твораў. Паказ жыцця горада і вёскі (раманы, аповесці, аповяданні В. Гілевіча, А. Жука, А. Федарэнкі, інш.). Зварот да экалагічных праблем (творы І. Шамякіна, В. Казько, І. Пташнікава, В. Карамазава, інш.). Асэнсаванне трагічных падзей XX ст. у творах В. Быкава, В. Адамчыка, В. Казько, А. Федарэнкі і інш. Прадстаўленасць ва ўсіх родах літаратуры гістарычнай праблематыкі. Працяг і абнаўленне традыцый У. Караткевіча.

Складанасці ў развіцці нацыянальнай драматургіі. Няпросты шлях беларускай п'есы да гледача. Сучаснасць і далёкае мінулае ў творах пісьменнікаў, актуалізацыя канфліктаў (п'есы М. Матукоўскага, А. Петрашкевіча, А. Дударова і інш.). Набыткі і страты драматургаў новай генерацыі (М. Арахоўскага, І. Сідарука, П. Васючэнкі, інш.).

Творчыя індывідуальнасці пісьменнікаў-сямідзясятнікаў: В. Казько, Ю. Станкевіча, А. Разанава, А. Жука, В. Гігевіча, Я. Янішчыц, А. Дударова, інш.

Тэндэнцыі літаратурнага развіцця другой паловы 1990-х – пачатку 2000-х гг. Крызісныя з'явы ў мастацтве мяжы стагоддзяў. Класічная і масавая літаратура. Спад цікавасці да прыгожага пісьменства. Суіснаванне ў адной мастацкай прасторы пісьменнікаў розных светапоглядных і творчых арыентацый. Пытанне пра новы ўзровень і новыя формы ўзнаўлення рэчаіснасці. «Стомленасць» рэалістычна-апісальнага напрамку ў беларускай прозе. Літаратурныя «традыцыяналісты» і «наватары». Пострэалізм, мадэрнізм, постмадэрнізм на беларускай глебе, іх асаблівасці. Прысутнасць у літаратурным працэсе супалак маладых пісьменнікаў. Заснаванне шэрагу перыядычных выданняў.

Змена літаратурных прыярытэтаў. Традыцыйныя і новыя героі ў жыцці і творчасці. Скіраванасць пісьменнікаў на абнаўленне формаў і сродкаў мастацкай выразнасці, на эксперымент. Трансфармацыя традыцыйных і асваенне нетрадыцыйных для нацыянальнай літаратуры жанраў. «Аўтарскія» жанравыя формы ў сучаснай літаратуры. Спроба стварэння рымейкавай драматургіі (творы С. Кавалёва, У. Бутрамеева). Абумоўленыя зменай грамадска-палітычнай і мастацкай сітуацыі зрухі ў творчасці прадстаўнікоў старэйшых літаратурных пакаленняў. Творчасць пісьменнікаў «новай хвалі» (В. Жыбуля, З. Вішнёва, С. Мінскевіча і інш.).

Творчыя міні-партрэты прадстаўнікоў пакалення «Тутэйшых»: А. Асташонка, У. Бутрамеева, А. Пісьмянкова, М. Мятліцкага, В. Шніпа, А. Наварыча, А. Федарэнкі, інш.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЫ
вочнай (дзённай) формы атрымання вышэйшай адукацыі

Нумар раздзела, тэмы	Назва раздзела, тэмы	Колькасць аўдыторных гадзін				Колькасць гадзін СРС	Форма кантролю ведаў
		Лекцыі	Практычныя заняткі	Семінарскія заняткі	Лабараторныя заняткі		
1.	Старабеларуская літаратура	4		2		2	Каменціраванае чытанне
2.	Літаратура эпохі Адраджэння	2				2	Тэсціраванне. Апытванне на экзамене
3.	Літаратура XVII–XVIII стагоддзяў	4				2	Рэферат
4.	Літаратура XIX стагоддзя	4		2		2	Складанне храналагічнай табліцы
5.	Літаратура XX стагоддзя	12		6		2	Аналіз тэкстаў. Завучванне і чытанне вершаў на памяць
6.	Сучасны літаратурны працэс	4		2		2	Абмеркаванне дакладаў студэнтаў
	Прамежкавая атэстацыя					36	Экзамен
Усяго: 90		30		12		48	

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЫ
завочнай формы

Нумар раздзела, тэмы	Назва раздзела, тэмы	Колькасць аўдыторных гадзін				Колькасць гадзін СРС	Форма кантролю ведаў
		Лекцыі	Практычныя заняткі	Семінарскія заняткі	Лабараторныя заняткі		
1.	Старабеларуская літаратура	2				6	Работа з тэкстам
2.	Літаратура эпохі Адраджэння					6	Апытванне на экзамене
3.	Літаратура XVII–XVIII стагоддзяў					6	Пісьмовае паведамленне на зададзеную тэму
4.	Літаратура XIX стагоддзя	2				6	Складанне храналагічнай табліцы
5.	Літаратура XX стагоддзя	2		2		14	Аналіз тэксту. Завучванне і чытанне вершаў на памяць
6.	Сучасны літаратурны працэс	2				6	Напісанне і абмеркаванне рэфратаў. Праверка чытацкіх дзённікаў
	Прамежкавая атэстацыя					36	Экзамен
Усяго: 90		8		2		80	

ІНФАРМАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНАЯ ЧАСТКА

ПЕРАЛІК АСНОЎНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. *Адамовіч, Г. Я.* Літаратурная класіка ў параўнальным вывучэнні : дапаможнік / Г. Я. Адамовіч. – Мінск, 2008.
2. *Баршчэўскі, Л. П.* Словы ў часе і прасторы: літаратура апошняга стагоддзя / Л. П. Баршчэўскі, П. В. Васючэнка, М. А. Тычына. – Мінск, 2015.
3. Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў : у 2 т. / НАН Беларусі ; рэдкал.: У. В. Гніламёдаў [і інш.]. – 2-е выд., дапрац. – Мінск, 2007–2010.
4. Гісторыя беларускай літаратуры : XIX – пачатак XX ст. / пад агул. рэд. М. А. Лазарука, А. А. Семяновіча. – 2-е выд., дапрац. – Мінск, 1998.
5. Гісторыя беларускай літаратуры : XX ст. (20–50-я гады) / пад агул. рэд. М. А. Лазарука, А. А. Семяновіча. – 2-е выд., дапрац. – Мінск, 2000.
6. Гісторыя беларускай літаратуры: старажытны перыяд / пад агул. рэд. М. А. Лазарука, А. А. Семяновіча. – 2-е выд., дапрац. – Мінск, 1996.
7. Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. / НАН Беларусі ; рэдкал.: У. В. Гніламёдаў [і інш.]. – 2-е выд., дапрац. – Мінск, 1999–2015.
8. *Лявонава, Е. А.* Агульнае і адметнае: творы беларускіх пісьменнікаў XX стагоддзя ў кантэксце сусветнай літаратуры / Е. А. Лявонава. – Мінск, 2003.

ПЕРАЛІК ДАДАТКОВАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI – першая палова XVIII стагоддзя / НАН Беларусі ; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. – Мінск, 2003.
2. Беларуская літаратура ў кантэксце славянскіх літаратур XIX–XX стст. – Мінск, 2006.
3. Беларуская літаратура XIX стагоддзя : анталогія / уклад. К. А. Цвірка [і інш.]. – Мінск, 2013.

4. Беларускія пісьменнікі : біябібліяграфічны слоўнік : у 6 т. – Мінск, 1992–1995.
5. *Бельскі, А.* Станаўленне і развіццё творчых індывідуальнасцяў (80–90-я гг.) : вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў / А. Бельскі. – Мінск, 1997.
6. *Васючэнка, П. В.* Беларуская літаратура XX стагоддзя і сімвалізм / П. В. Васючэнка. – Мінск, 2004.
7. *Гніламёдаў, У.* Ад даўніны да сучаснасці : нарыс пра беларускую паэзію / У. Гніламёдаў. – Мінск, 2001.
8. *Грамадчанка, Т. К.* Сучасны беларускі раман: дынаміка жанру : манаграфія / Т. К. Грамадчанка. – Мінск, 2006.
9. *Макарэвіч, А. М.* Гісторыя беларускай літаратуры першай трэці XX ст. : дапаможнік : у 2 ч. – Ч. 1 / А. М. Макарэвіч. – Магілёў, 2013.
10. *Максімовіч, В. А.* Беларуская літаратура першай трэці XX стагоддзя : вучэб. дапам. / В. А. Максімовіч. – Мінск, 2006.
11. *Навумовіч, У. А.* Беларуская літаратура : вучэб. дапам. / У. А. Навумовіч. – 2-е выд., дап. – Мінск, 2010.
12. Старажытная беларуская літаратура (XII–XVII стст.) / уклад., прадм., камент. І. Саверчанкі. – Мінск, 2007.
13. Сусветная спадчына Францыска Скарыны = Всемирное наследие Францыска Скорины = World Heritage of Francysk Skaryna. – Мінск, 2017.
14. *Тарасюк, Л. К.* Мастацкія кірункі і плыні ў беларускай паэзіі XIX–пачатку XX ст. / Л. К. Тарасюк. – Мінск, 1999.
15. Францыск Скарына: асоба, дзейнасць, спадчына / уклад. А. Груша. – Мінск, 2017.

**Патрабаванні да выканання самастойнай работы студэнтаў
вочнай (дзённай) формы атрымання вышэйшай адукацыі**

№ п/п	Назва раздзела, тэмы	Колькасць гадзін на СРС	Заданне	Форма выканання	Мэта ці задача СРС
1.	Старабеларус- кая літаратура	2	Знаёмства з першакрыні- цамі, вывучэнне дадатковай літаратуры	Каменцірава- нае чытанне тэкстаў на старабеларус- кай мове	Развіццё пазнаваль- ных здольнас- цей студэнтаў
2.	Літаратура эпохі Адраджэння	2	Выяўленне нацыяналь- ных асаблівасцей рэнесанснай літаратуры	Работа з матэрыяламі падручніка, з дадатковай літаратурай	Сістэма- тызацыя і замацаван- не ведаў
3.	Літаратура XVII–XVIII стагоддзяў	2	Знаёмства з першакрыні- цамі, з навуковай і вучэбна- метадычнай літаратурай	Цэласны аналіз твораў, вылучаных для самастойнага вывучэння	Пашырэн- не літаратур- нага і агульна- культур- нага кругагля- ду студэнтаў
4.	Літаратура XIX стагоддзя	2	Работа з навукова- даведачнай літаратурай	Складанне храналагіч- най табліцы “Жыццё і творчасць пісьменніка” (па выбары)	Фарміра- ванне літаратура знаўчай кампетэн- цыі будучых спецыяліс- таў
5.	Літаратура XX стагоддзя	2	Чытанне мастацкіх тэкстаў, праца з падручнікамі	Праблемна- тэматычны, жанрава- стылёвы аналіз тэксту	Выпра- цоўка навыкаў цэласнага разгляду мастацка- га твора
6.	Сучасны	2	Знаёмства з	Напісанне і	Далучэнне

	літаратурны працэс		ідэйна- эстэтычнымі платформамі літаратур- ных суполак 1980–1990-х гг., з творчасцю маладых пісьменнікаў	абмеркаван- не дакладаў	студэнтаў да набыткаў айчыннай літарату- ры і культуры, развіццё эстэтычна га густу
--	-----------------------	--	---	----------------------------	--

**Патрабаванні да выканання самастойнай работы студэнтаў
завочнай формы**

№ п/п	Назва раздзела, тэмы	Колькасць гадзін на СРС	Заданне	Форма выканання	Мэта ці задача СРС
1.	Старабеларуская літаратура	6	Знаёмства з першакрыніцамі, вывучэнне дадатковай літаратуры	Каменціраванае чытанне тэкстаў на старабеларускай мове	Развіццё пазнавальных здольнасцей студэнтаў
2.	Літаратура эпохі Адраджэння	6	Выяўленне нацыянальных асаблівасцей рэнесанснай літаратуры	Работа з матэрыяламі падручніка, з дадатковай літаратурай	Сістэматызацыя і замацаванне ведаў
3.	Літаратура XVII–XVIII стагоддзяў	6	Знаёмства з першакрыніцамі, з навуковай і вучэбна-метадычнай літаратурай	Пісьмовае паведамленне на зададзеную тэму	Пашырэнне літаратурнага і агульнакультурнага кругагляду студэнтаў
4.	Літаратура XIX стагоддзя	6	Работа з навукова-даведачнай літаратурай	Складанне храналагічнай табліцы “Жыццё і творчасць пісьменніка” (па выбары)	Фарміраванне літаратурна-знаўчай кампетэнцыі будучых спецыялістаў
5.	Літаратура XX стагоддзя	10	Чытанне мастацкіх тэкстаў, работа з падручнікамі	Праблемна-тэматычны, жанравы стыльвы аналіз	Выпрацоўка навыкаў цэласнага разгляду мастацкага

				тэксту	твора
6.	Сучасны літаратурны працэс	6	Знаёмства з ідэйна-эстэтычнымі платформамі літаратурных суполак 1980–1990-х гг., з творчасцю маладых пісьменнікаў	Напісанне і абмеркаванне рэфератаў	Далучэнне студэнтаў да набывкаў айчыннай літаратуры і культуры, развіццё эстэтычнага густу

Пералік выкарыстоўваемых сродкаў дыягностыкі вынікаў вучэбнай дзейнасці

Для бягучага кантролю і самакантролю ведаў і ўменняў студэнтаў па вучэбнай дысцыпліне «Беларуская літаратура» можна выкарыстоўваць наступны дыягнастычны інструментарый: каменціраванае чытанне, аналіз тэксту, вуснае апытванне, рэферыраванне, падрыхтоўка дакладаў, тэсціраванне, літаратурны дыктант, складанне храналагічных табліц, завучванне і чытанне вершаў на памяць.

ПРАТАКОЛ УЗГАДНЕННЯ ВУЧЭБнай ПРАГРАМЫ З ІНШЫМІ ДЫСЦЫПЛІНАМІ СПЕЦЫЯЛЬНАСЦІ

Назва вучэбнай дысцыпліны, з якой патрабуецца ўзгадненне	Назва кафедры	Прапановы аб зменах у змесце вучэбнай праграмы па вучэбнай дысцыпліне	Рашэнне, прынятае кафедрай, якая распрацавала вучэбную праграму (з указаннем даты і нумару пратакола)

ДАПАЎНЕННІ І ЗМЯНЕННІ ДА ВУЧЭБнай ПРАГРАМЫ ПА ВУЧЭБнай ДЫСЦЫПЛІНЕ на 20___/20___ вучэбны год

№№ пп	Дапаўненні і змяненні	Падстава

Вучэбная праграма перагледжана і адобрана на пасяджэнні кафедры
міжкультурнай камунікацыі (пратакол № ____ ад _____ 20__ г.)

Загадчык кафедры

(ступень, званне)
прозвішча)

(подпіс)

(ініцыялы,

ЗАЦВЯРДЖАЮ
Дэкан факультэта

(ступень, званне)
прозвішча)

(подпіс)

(ініцыялы,

4.2. Асноўная літаратура

1. Адамовіч, Г. Я. Літаратурная класіка ў параўнальным вывучэнні : дапаможнік / Г. Я. Адамовіч. – Мінск, 2008.
2. Баршчэўскі, Л. П. Беларуская літаратура і свет: ад эпохі рамантызму да нашых дзён / Л. П. Баршчэўскі, П. В. Васючэнка, М. А. Тычына. – Мінск, 2006.
3. Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў : у 2 т. / НАН Беларусі ; рэдкал.: У. В. Гніламёдаў [і інш.]. – 2-е выд., дапрац. – Мінск, 2007–2010.
4. Гісторыя беларускай літаратуры: XIX – пачатак XX ст. : падруч. / пад агул. рэд. М. А. Лазарука, А. А. Семяновіча. – 2-е выд., дапрац. – Мінск, 1998.
5. Гісторыя беларускай літаратуры. Старажытны перыяд : вучэб. дапам. / пад агул. рэд. М. А. Лазарука, А. А. Семяновіча. – 2-е выд., дапрац. – Мінск, 1996.
6. Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. / НАН Беларусі ; рэдкал.: У. В. Гніламёдаў [і інш.]. – 2-е выд., дапрац. – Мінск, 1999–2015.
7. Лойка, А. А. Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд : у 2 ч. / А. А. Лойка. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мінск, 1989.
8. Лявонава, Е. А. Беларуская літаратура XX стагоддзя і еўрапейскі літаратурны вопыт : дапам. для студэнтаў філал. фак. / Е. А. Лявонава. – Мінск, 2002.
9. Нарысы па гісторыі беларуска-рускіх літаратурных сувязей : у 4 кн. / рэд. В. А. Каваленка. – Мінск, 1993–1995.

4.3. Дадатковая літаратура

1. Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI – першая палова XVIII стагоддзя / НАН Беларусі ; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. – Мінск, 2003.
2. Багдановіч, І. Э. Авангард і традыцыя: беларуская паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння / І. Э. Багдановіч. – Мінск, 2001.

3. Баршчэўскі, Л. П. Слова ў часе і прасторы: літаратура апошняга стагоддзя / Л. П. Баршчэўскі, П. В. Васючэнка, М. А. Тычына. – Мінск, 2015.
4. Беларуская літаратура XIX стагоддзя : анталогія / уклад. К. А. Цвірка [і інш.]. – Мінск, 2013.
5. Бельскі, А. Станаўленне і развіццё творчых індывідуальнасцяў (80–90-я гг.) : вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў / А. Бельскі. – Мінск, 1997.
6. Васючэнка, П. В. Беларуская літаратура XX стагоддзя і сімвалізм / П. В. Васючэнка. – Мінск, 2004.
7. Грамадчанка, Т. К. Сучасны беларускі раман: дынаміка жанру : манаграфія / Т. К. Грамадчанка. – Мінск, 2006.
8. Лявонава, Е. А. Беларускае мастацкае слова XX ст. у еўрапейскім літаратурным кантэксце: тыпалогія, рэцэпцыя, пераклад / Е. А. Лявонава. – Мінск, 2014.
9. Макарэвіч, А. М. Гісторыя беларускай літаратуры першай трэці XX ст. : дапам. : у 2 ч. – Ч. 1 / А. М. Макарэвіч. – Магілёў, 2013.
10. Максімовіч, В. А. Беларуская літаратура першай трэці XX стагоддзя : вучэб. дапам. / В. А. Максімовіч. – Мінск, 2006.
11. Навумовіч, У. А. Беларуская літаратура : вучэб. дапам. / У. А. Навумовіч. – 2-е выд., дап. – Мінск, 2010.
12. Сусветная спадчына Францыска Скарыны = Всемирное наследие Францыска Скорины = World Heritage of Francysk Skaryna. – Мінск, 2017.
13. Францыск Скарына: асоба, дзейнасць, спадчына / уклад. А. Груша. – Мінск, 2017.
14. Шамякіна, Т. І. Беларуская класічная літаратура і міфалогія / Т. І. Шамякіна. – Мінск, 2001.

4.4. Слоўнікі, энцыклапедычныя выданні

1. Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. – Мінск, 1996–2004.
2. Беларускія пісьменнікі : біябібліяграфічны слоўнік : у 6 т. – Мінск, 1992–1995.

3. Булахав, М. Г. «Слово о полку Игореве» в литературе, искусстве, науке : крат. энцикл. слов. / М. Г. Булахав. – Минск, 1989.
4. Максім Багдановіч : энцыклапедыя / склад. І. У. Саламевіч, М. В. Трус ; рэдкал. : Т. У. Бялова (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2011.
5. Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка. – Мінск, 2011.
6. Уладзімір Караткевіч : энцыклапедыя / рэдкал. : В. У. Ваніна (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2020. .
7. Францыск Скарына : энцыклапедыя / рэдкал. : У. У. Андрыевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2017.
8. Энцыклапедыя для школьнікаў і студэнтаў : у 12 т. Т. 8 : Беларуская літаратура / рэдкал. : В. У. Ваніна (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2019. .
9. Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі : у 5 т. – Мінск, 1984–1987.
10. Янка Купала : энцыклапедыя. Т. 1–3 / рэдкал. : У. У. Андрыевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2017–2018.

Змест

Прадмова	3
1. ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ.....	5
1.1. Канспект лекцый	5
2. ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ.....	97
2.1. Тэматыка семінарскіх заняткаў.....	97
3. РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ	101
3.1. Прыкладны пералік пытанняў да экзамену	101
4. ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ.....	106
4.1. Вучэбная праграма	106
4.2. Асноўная літаратура.....	133
4.3. Дадатковая літаратура.....	133
4.4. Слоўнікі, энцыклапедычныя выданні.....	134

Вучэбнае электроннае выданне

Складальнік
Гурская Алена Сяргееўна

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА

*Электронны вучэбна-метадычны комплекс
для студэнтаў спецыяльнасцей 6-05-0215-02 Музычнае мастацтва эстрады,
6-05-0215-10 Камп'ютарная музыка, 6-05-0314-03 Сацыяльна-культурны
менеджмент і камунікацыі*

[Электронны рэсурс]

Рэдактар В. У. Бандаровіч
Тэхнічны рэдактар Ю. У. Хадзькоў

Падпісана да друку 26.02.2026.
Гарнітура Times Roman. Об'ём 0,8 Мб

Прыватная ўстанова адукацыі
«Інстытут сучасных ведаў імя А. М. Широкава»
Пасведчанне аб рэгістрацыі выдаўца №1/29 ад 19.08.2013
220114, г. Мінск, вул. Філімонава, 69.

ISBN 978-985-547-484-6

